

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ  
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ  
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**«Μια βιβλιογραφική μελέτη για την επίδραση της οικογένειας και του παιδικού σταθμού και νηπιαγωγείου στην ανάπτυξη αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (self-esteem) σε παιδιά ηλικίας 0-6»**



*Σπουδάστριες:*

*Παληγιάννη Χριστίνα*

*Τσουρέκα Καλυψώ*

*Υπεύθυνη Καθηγήτρια:*

*Dr. A. Johnson - Τουρνά*

Πτυχιακή Εργασία για τη λήψη του Πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

**ΠΑΤΡΑ 1996**

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	2046
----------------------	------

### Τα φύλλα του Μπο

Και είπε ο Κουγκ, και τ'άγραφε στα φύλλα του Μπο.  
Εάν ένας άνθρωπος δεν έχει τάξη μέσα του  
δεν μπορεί να βάλει τάξη γύρω του.  
Κι αν ένας άνθρωπος δεν έχει τάξη μέσα του  
οι δικοί του θα προπορεύονται χωρίς την προπούμενη τάξη.  
Κι αν ο πρίγκιπας δεν έχει τάξη μέσα του,  
δεν μπορεί να βάλει σε τάξη τις χώρες του.

*«Κινέζικο ποίημα»*

## ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

**Ψ.Ω.** : Ψυχολογική ωριμότητα

**Π.ΣΤ.** : Παιδικός σταθμός

**Κ.Ε.** : Κοινωνική Εργασία

**Κ.Λ.** : Κοινωνικός Λειτουργός

Η Τριμελής επιτροπή για την έγκριση της πτυχιακής εργασίας

*1. Johnson Τουρνά Α.*

*1. Χαράλαμπος Μ.*

*3. Ζαφειροπούλου*

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η εργασία αυτή είναι μια βιβλιογραφική μελέτη που έχει σαν σκοπό να εξετάσει το θέμα της ανάπτυξης της αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) σε παιδιά ηλικίας 0-6 ετών, καθώς και την επίδραση της οικογένειας και του π. Στ - νηπιαγωγείου στη διαδικασία αυτή.

Βασιζόμενοι στις μελέτες των Stern (1985), Bowen (1990), Mahler (1975) και Johnson - Τουρνά (1990), θελήσαμε να δούμε πως τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου και οι σχέσεις που θα δοκιμάσει στην περίοδο αυτή, θα επηρεάσουν την εικόνα που θα ενδοπροβάλλει για τον εαυτό του.

Η ολοκλήρωση του θέματος αυτού ήταν αποτέλεσμα μελέτης συγγραμμάτων ελλήνων και ξένων μελετητών που ασχολήθηκαν με το θέμα αυτό.

Ειδικότερα τα επιμέρους κεφάλαια της εργασίας αυτής περιλαμβάνουν τα εξής:

1. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο πρόβλημα της μελέτης αυτής καθώς και στα κίνητρα που μας οδήγησαν στην επιλογή του θέματος. Επίσης παραθέτονται οι ορισμοί των όρων.
2. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται ανασκόπηση άλλων μελετών και συγγραμμάτων για την έννοια της αυτοεκτίμησης, αυτοπεποίθησης, τα αναπτυξιακά στάδια και ανάγκες του παιδιού και της σημασίας επικοινωνία στην ανάπτυξη - αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem). Καθώς επίσης στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζεται η επίδραση της οικογένειας και του Π.Σ. - Νηπιαγωγείου στην ανάπτυξη αυτοεπεποίθησης αυτοεκτίμησης αυτοσεβασμού (Self - Esteem).

3. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην μεθοδολογία.
4. Το τέταρτο κεφάλαιο περιγράφει τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την βιβλιογραφική ανασκόπηση.
5. Τέλος παραθέτουμε τα συμπεράσματα και τις προτάσεις μας.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<b>ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ</b>	2
<b>ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ</b>	3
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι</b>	7
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
2. ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΜΕΛΕΤΗΣ	9
3. ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	11
4. ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ	11
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ</b>	20
<b>ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ</b>	20
<b>Α. Η ΕΝΝΟΙΑ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self - Esteem).</b>	20
α. Ιστορική αναδρομή	21
β. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ατόμων με αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό.	22
<b>Β. ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ</b>	26
α. Λίγα λόγια για την αντιμετώπιση των παιδιών από τους ενήλικες ανά τους αιώνες	26
β. Ιστορική αναδρομή	28
γ. Θεωρίες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού (0-6 ετών σύμφωνα με τους Freud, Ericson, Alder & Mahler)	29
<b>Γ. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self - esteem).</b>	34
Επικοινωνία με διπλά μηνύματα μέσα στην Οικογένεια.	37
<b>Δ. ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΟΥ ΒΡΕΦΟΥΣ - ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΑΝ ΑΤΟΜΟ (0 - 6 ΕΤΩΝ).</b>	38
<b>2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣ ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self Esteem)</b>	42
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	42
2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	42
3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	43
4. Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	44
5. ΜΟΡΦΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ	47
α. Παραδοσιακές μορφές οργανώσης της οικογένειας.	47
β. Συγχρονες μορφές οργανώσης της οικογένειας.	47
<b>6. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΩΣ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self - Esteem).</b>	49
α. Εισαγωγή	49
β. Σχέσεις γονιού - παιδιού	50
γ. Η σχέση του ζευγαριού	52
δ. Η σχέση μητέρας - παιδιού - βρέφους	55
ε. Ο ρόλος του πατέρα στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (self - esteem) του παιδιού	66
<b>7. ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΣ (SELF - ESTEEM)</b>	68
α. Ανατροφή που ενισχύει την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self-esteem).	69



β. Τρόποι ανατροφής που δεν ενισχύουν την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self - esteem)	70
<b>3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ -ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self Esteem)</b>	<b>76</b>
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	76
2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	77
3. ΣΚΟΠΟΣ	80
4. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΑΙ ΤΙ ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ	<b>80</b>
Ρόλος νηπιαγωγείου - παιδικού σταθμού	83
5. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (SELF - ESTEEM)	86
α. Νηπιαγωγός	86
1. Προσωπικότητα του νηπιαγωγού	86
3. Σχέση παιδιού - νηπιαγωγού	91
4. Εκπαίδευση και προσόντα νηπιαγωγού	94
β. Ομάδα Συνολικών	95
γ. Διαθέσιμος χώρος - Υλικοτεχνικός εξοπλισμός	97
6. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΝΗΠΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟΝ Π. ΣΤ. - ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ	<b>98</b>
7. ΤΡΙΠΤΥΧΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΠΑΙΔΙ - Π.ΣΤ. ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ	100
8. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΓΤΟΥΡΓΟΥ	<b>101</b>
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ</b>	<b>104</b>
<b>ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ</b>	<b>104</b>
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV</b>	<b>105</b>
<b>ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗΣ</b>	<b>105</b>
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	105
2. ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΠΟΥ ΦΑΝΕΡΩΝΕΙ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ - ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟ (SELF - ESTEEM).	105
3. ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΥ ΠΟΥ ΕΝΙΣΧΥΕΙ ΤΗΝ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ - ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟ (Self- Esteem)	<b>107</b>
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ V</b>	<b>109</b>
1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	109
2. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ - ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ	111
<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</b>	<b>113</b>

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

### 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολλοί άνθρωποι ενήλικοι ενώ συχνά είναι άτομα πολύ ικανά, δεν παίρνουν την ανάλογη θέση στην κοινωνία. Δηλαδή., έχουμε παρατηρήσει ότι άτομα ικανά συχνά παραγκωνίζονται και άλλα όχι τόσο ικανά, πολλές φορές όταν διεκδικούν μια θέση καταφέρνουν να κερδίσουν τους πιο ικανούς. Γιατί λοιπόν γίνεται αυτό; Σε αυτό τον προβληματισμό και από προσωπική ανάγκη να δούμε τι είναι αυτό που πολλές φορές μας εμποδίζει να διεκδικήσουμε, αποφασίσαμε να μελετήσουμε τον παράγοντα της αυτοεκτίμησης, αυτοπεποίθησης, αυτοσεβασμού (Self - esteem). Μήπως όταν κανείς δε νιώθει αρκετή αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση- αυτοσεβασμό (Self - Esteem) τότε δε λειτουργεί τόσο καλά όσο θα μπορούσε ενώ έχει στην πραγματικότητα περισσότερες δυνατότητες;

Ψάχνοντας τη βιβλιογραφία είδαμε ότι η Mahler (1975), ο Stern (1985) Bowen (1978) και η Johnson - Τουρνά (1990) αναφέρονται στον παράγοντα της αυτοεκτίμησης -αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem). Η Johnson - Τουρνά πιο συγκεκριμένα ανέπτυξε μια κλίμακα Ψ.Ω σύμφωνα με την οποία η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (Self-Esteem) είναι ψηλή σε άτομα που λειτουργούν σε ψηλότερα επίπεδα Ψ.Ω και χαμηλή σε άτομα που λειτουργούν σε χαμηλά επίπεδα ψυχολογικής ωριμότητας. (Johnson - Τουρνά, 1990).

Φαίνεται λοιπόν ότι αρχίζει να εξελίσσεται το συναίσθημα της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) από τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου.

Έτσι, αποφασίσαμε να μελετήσουμε αυτόν τον παράγοντα (κυρίως βιβλιογραφικά) στη σχέση του παιδιού με την οικογένεια και τον Π.ΣΤ. - ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ.

Βλέπουμε ότι ο άνθρωπος μέσα από όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του προσπαθεί να φτάσει στο «γνώθι σ'αυτόν» και να κατακτήσει την ευτυχία.

Πόσο όμως τον διευκολύνει η σημερινή ζωή στην προσπάθειά του αυτή; Διευκολύνεται αυτή του η προσπάθεια όταν ζει σε μεγαλουπόλεις, μένει σε σπίτια - κλουβιά, επικοινωνεί με τον έξω κόσμο μέσω της τηλεόρασης και εργάζεται ατελείωτες ώρες για να καλύψει τις τεχνητές υλικές ανάγκες που του δημιουργούνται συχνά μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης;

Συνεχίζοντας τον προβληματισμό μας αναρωτηθήκαμε, πως ένα παιδί που ζει και αναπτύσσεται σε ένα τέτοιο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον και με τέτοια πρότυπα και στάσεις ζωής είναι δυνατόν να φτάσει στην αυτογνωσία; Με το να γνωρίσει όμως τον εαυτό του, τις ικανότητές και τις δυνατότητες του αυτόματα τον αποδέχεται και τον τοποθετεί ψηλά, θεωρώντας τον κάτι σημαντικό; Μήπως αυτή η διαδικασία είναι πιο βαθύτερη και πιο πολύπλοκη και ξεκινά από τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου;

Έχοντας σαν βάση αυτό τον γενικότερο προβληματισμό, στόχος μας είναι να δούμε πως οι σχέσεις και η επικοινωνία που διέπουν την οικογένεια καθώς επίσης και οι σχέσεις που δοκιμάζει το παιδί στον Π.Στ - νηπιαγωγείο με τους νηπιαγωγούς και την ομάδα των συνομήλικων θα επηρεάσουν την δημιουργία θετικής ή αρνητικής αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem).

## 2. ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ξεκινώντας από τον προβληματισμό γιατί κάποιοι άνθρωποι λειτουργούν σε υψηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) και κάποιοι άλλοι όχι, αναρωτηθήκαμε ιδιαίτερα για το πως οι πρώιμες εμπειρίες στη ζωή του ατόμου, επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την εξέλιξη των τριών αυτών παραμέτρων της προσωπικότητας.

Μέσα από την μελέτη των θεωριών της ανάπτυξης του ατόμου (Mahler, 1975, Stern, 1985, Bowen, 1978, A. Johnson - Τουρνά 1990), βλέπουμε ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου είναι καθοριστικά. Οι πρώιμες εμπειρίες του από την σχέση με τη μητέρα του (ή κάποιο άλλο πρόσωπο που το φροντίζει) καθώς και η εμπειρία του από τον Παιδικό σταθμό και το νηπιαγωγείο είναι σημαντικές για το λόγο ότι ενισχύουν ή καθηλώνουν την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (Self-Esteem).

Το ενδιαφέρον μας λοιπόν θα εστιαστεί στην εξέλιξη της αυτοεκτίμησης, αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self-Esteem) στα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου. Οι βάσεις που θέτονται κατά την ηλικία αυτή (0-6 ετών) είναι σημαντικές για την μετέπειτα ψυχολογική ανάπτυξη του ανθρώπου. Λαμβάνοντας υπόψιν την κλίμακα ψυχολογικής ωριμότητας της Johnson - Τούρνα (1990) σύμφωνα με την οποία η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (Self - Esteem) είναι πιο υψηλή σε άτομα που λειτουργούν σε υψηλότερο επίπεδο ψυχολογικής ωριμότητας, αποφασίσαμε να μελετήσουμε αυτό τον παράγοντα Ψ.Ω. Επειδή από πολλούς θεωρητικούς δίνεται έμφαση στα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου και στην εξέλιξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self-Esteem), αποφασίσαμε να μελετήσουμε πως

επηρεάζει τους παράγοντες αυτούς η οικογένεια και ο Π. ΣΤ - νηπιαγωγείο.

Είναι δυνατόν κάποιο άτομο που δεν έχει ισχυρές βάσεις αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) από τα πρώτα χρόνια της ζωής του να βιώσει συναισθηματική ισορροπία και ικανοποίηση από την σχέση του με τον εαυτό του και τους γύρω του ως ενήλικας;

Με το σκεπτικό αυτό ξεκίνησε η μελέτη αυτή.

### 3. ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η μελέτη αυτή έχει ως σκοπό να διερευνήσει βιβλιογραφικά το πως αναπτύσσεται η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (Self-Esteem) κατά την βρεφική και προσχολική ηλικία (0-6 ετών). Παράλληλα σκοπός μας ήταν να έρθουμε ένα βήμα πιο κοντά στην κατανόηση του δικού μας εαυτού και κατόπιν στην κατανόηση της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς, έτσι ώστε να βοηθηθούμε στην εργασία μας ως Κ.Λ.

Ειδικότερα οι στόχοι είναι:

- α. Να προσδιορίσουμε την έννοια της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) και να σκιαγραφηθούν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ατόμου που δρα σε υψηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem).
- β. Να καταγράψουμε την επίδραση της οικογένειας στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) μέσα από τις σχέσεις, την επικοινωνία και την ανατροφή του παιδιού.
- γ. Να καταδείξουμε μέσω ποιας διαδικασίας στον Π.ΣΤ. - Νηπιαγωγείο (σχέση νηπιαγωγού - παιδιού, παιδιού - συνομήλικων, χώρος) εδραιώνεται ή όχι η ανάπτυξη της.

### 4. ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

#### ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ

- «Αυτοεκτίμηση είναι η προσωπική κρίση της αξίας του ατόμου, η οποία εκφράζεται με τις στάσεις που αναπτύσσει απέναντι στον εαυτό του».- (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΛΕΞΙΚΟ, ΑΘΗΝΑ 1991 - ΤΟΜΟΣ 2<sup>ος</sup>, σελ.889).

- Σύμφωνα με την Virginia Satir, η αυτοεκτίμηση ορίζεται ως «η ικανότητα να δίνει αξία κανείς στον εαυτό του και να τον μεταχειρίζεται με αξιοπρέπεια, αγάπη και αλήθεια».- (ΛΕΞΙΚΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΟΡΩΝ, ΑΘΗΝΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1989)
- ✦ Η Αναστασία Χουντουμάδη και η Λένα Πατεράκη ορίζουν την αυτοεκτίμηση ως: «την αλήθεια της προσωπικής αξίας που έχει το άτομο για τον εαυτό του»- (ΛΕΞΙΚΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΟΡΩΝ, ΑΘΗΝΑ - ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1989, σελ: 307)
- Σύμφωνα με τον Άγγλο ψυχολόγο Lawrence η αυτοεκτίμηση είναι: «Η συνολική αποτελεσματική αποτίμηση των ψυχοπνευματικών και φυσικών χαρακτηριστικών, την οποία πραγματοποιεί το άτομο» - (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ - ΛΕΞΙΚΟ, ΑΘΗΝΑ 1989, ΤΟΜΟΣ 2<sup>ος</sup>, σελ. 889).
- «Αξιολόγηση της προσωπικότητας από τον ίδιο τον εαυτό της, εκτίμηση των δυνατοτήτων, των ιδιοτήτων και της θέσης της ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους».- (ΜΕΓΑΛΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΑΘΗΝΑ 1978, ΤΟΜΟΣ 4<sup>ος</sup>, σελ: 409).
- ✦ Η Αυτοεκτίμηση σύμφωνα με την Virginia Satir, ορίζεται ως η πίστη στην αξία του εαυτού. V.SATIR ΠΛΑΘΟΝΤΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ, 1988 σελ. 41).

#### ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ

- «Η εμπιστοσύνη στον εαυτό μας, στις δυνατότητές του».- (ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ - ΦΥΤΡΑΚΗΣ, ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΑΘΗΝΑ 1993, σελ: 131).

- Κατά τον Διαμαντόπουλο η αυτοπεποίθηση ορίζεται ως εξής: «Η εμπιστοσύνη που έχει ένα άτομο προς τον εαυτό του και γενικότερα προς τις προσωπικές του δυνάμεις».- (ΛΕΞΙΚΟ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ \_ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1984, σελ: 111)

— «Η πεποίθηση κάποιου στις δικές του δυνατότητες και ικανότητες».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΥΔΡΙΑ» ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ 12<sup>ος</sup>, σελ: 148).

#### ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΣ

- Ορίζεται ως ο σεβασμός στον ίδιο τον εαυτό μας. (ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ - ΦΥΤΡΑΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ, 1993, σελ. 131)

— Ορίζεται ως «η αξιολόγηση της αυτοαντίληψης, την οποία έχει σχηματίσει το άτομο, η εκτίμηση όταν η αυτοαντίληψη του άπτεται των κριτηρίων και των αξιών του. Επηρεάζει τις στάσεις και τις συμπεριφορές του. Εάν δεν του αρέσει η ιδέα που έχει για τον εαυτό του, τείνει να γίνει αρνητικό και κυριεύεται από κατάθλιψη κ.α.» (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΑ, ΛΕΞΙΚΟ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΑΘΗΝΑ 1989, ΣΕΛ. 910, ΤΟΜΟΣ 2<sup>ος</sup>)

#### ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΩΡΙΜΟΤΗΤΑ

- Ψυχολογικά η ωρίμανση μπορεί να ορισθεί ως μια εξελικτική διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα διαφοροποιούνται / αποχωρίζονται από την αρχική τους οικογένεια ενώ εξακολουθούν να διατηρούν κάποια συναισθηματική επαφή μαζί τους και με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνουν μια σχετική (relative) διαφοροποίηση, αυτονομία ή εξατομίκευση. (JOHNSON - ΤΟΥΡΝΑ, 1995 ΣΕΛ. 23).



## ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

- «Η ψυχολογική, πνευματική και ηθική οντότητα του υποκειμένου».- (ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ, ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ - ΦΥΤΡΑΚΗΣ, ΑΘΗΝΑ 1993, σελ: 649).
- «Την ενότητα και ακεραιότητα του ατόμου. Το σύνολο των διακριτικών του χαρακτηριστικών και της ιδιοτυπίας της συμπεριφοράς του».- (ΓΕΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ, ΝΑΣΙΑΚΟΥ ΑΘΗΝΑ 1982, σελ.50).
- «Εννοούμε κυρίως τα νοητικά γνωρίσματα του ατόμου σε σχέση με το εγώ του».- (ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΗΝΑ 1990, σελ.:54).
- «Το σύνολο των χαρακτηριστικών του ατόμου και τον τρόπο που αυτά εκδηλώνονται στη συμπεριφορά του».- (ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ, Δ. ΓΕΩΡΓΑ, ΑΘΗΝΑ 1990, σελ: 251).
- «Το σύνολο των πνευματικών, ψυχικών και ηθικών χαρακτηρισμάτων καθώς και των ικανοτήτων ενός ατόμου. Είναι τα ιδιαίτερα στοιχεία που απαρτίζουν μια οντότητα και διακρίνουν το ένα άτομο από το άλλο».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΥΔΡΟΓΕΙΟΣ» ΑΘΗΝΑ 1988, ΤΟΜΟΣ 13<sup>ος</sup>, σελ: 179).
- «Οι θετικές ηθικές αξίες που συγκροτούν την ατομικότητα ενός ανθρώπου ως τις σχέσεις του με τους άλλους».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΓΙΑ ΣΑΣ ΠΑΙΔΙΑ» ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ 8<sup>ος</sup>, σελ. 2943).
- «Το εξαιρετο άτομο που με την δραστηριότητα και την αυτονομία του ασκεί ένα ιδιαίτερο γόητρο στο περιβάλλον του. Νοείται η ισόρροπη ανάπτυξη όλων των πνευματικών, ψυχικών και σωματικών ικανοτήτων και ιδιοτήτων του ατόμου».- (ΛΕΞΙΚΟ

ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ - ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1984, σελ: 327).

- «Συνήθης και επιστημονικός όρος που σημαίνει: 1) Τον άνθρωπο ως υποκείμενο σχέσεων και συνειδητής δραστηριότητας (δηλ. ένα με την ευρεία έννοια της λέξης), ή 2) Σταθερό σύστημα κοινωνικά σημαντικών γνωρισμάτων, που χαρακτηρίζουν ένα άτομο, ως μέλος ορισμένης κοινωνίας ή κοινότητας».- (ΜΕΓΑΛΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, ΑΘΗΝΑ 1978, ΤΟΜΟΣ 29<sup>ος</sup>, σελ: 704).

*Σε αυτή την πτυχιακή όταν θα χρησιμοποιούμε τον όρο προσωπικότητα θα εννοούμε ότι η προσωπικότητα είναι η ψυχολογική, πνευματική οντότητα και το σύνολο των χαρακτηριστικών του ατόμου όπως αυτά εκδηλώνονται μέσα από τη συμπεριφορά του και διακρίνουν το ένα άτομο από το άλλο. Ο ορισμός αυτός είναι ένας συνδυασμός τριών από τους ορισμούς που παραθέσαμε παραπάνω.*

## ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

- «Είναι η πολύπλευρη διαδικασία ανάπτυξης των επαφών μεταξύ των ανθρώπων, υπαγορευόμενη από τις ανάγκες της κοινής δραστηριότητας».- (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, ΑΘΗΝΑ 1990, ΤΟΜΟΣ 4<sup>ος</sup>, σελ. 2023).
- «Ένα μήνυμα από ένα πρόσωπο στο άλλο. Η εναλλασσόμενη μεταβίβαση μηνυμάτων μεταξύ δύο ή περισσότερων προσώπων είναι η αλληλεπίδραση».- (ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΟΜΑΔΑ, ΖΩΓΡΑΦΟΥ, ΑΘΗΝΑ 1993, σελ. 92).
- Κατά τον Πετρόφκι είναι : «η πολύπλευρη ανάπτυξη των επαφών μεταξύ ανθρώπων, η οποία υπαγορεύεται από τις ανάγκες της κοινής δραστηριότητας».- (ΜΑΛΙΚΙΩΣΗ - ΛΟΪΖΟΥ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ, 1994, ΣΕΛ. 283)

- «Η επικοινωνία ορίζεται από την προσπάθεια ενός ανθρώπου να στείλει ένα μήνυμα σε ένα άλλον άνθρωπο, με τη συνειδητή πρόθεση να προκαλέσει κάποια αντίδραση».- (ΜΑΛΙΚΙΩΣΗ - ΛΟΪΖΟΥ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ, 1994, 283)
- «Η μετάβαση ή ανταλλαγή μηνυμάτων ή πληροφοριών, το σύστημα διακυμάνσεως εντολών, αναφορών, πληροφοριών κ.λ.π σε ένα οργανισμό. (ΛΕΞΙΚΟ, ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ - ΦΥΤΡΑΚΗΣ, 1993, ΑΘΗΝΑ, σελ.266).

#### ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

- Ορίζεται ως η ηλικία που διαρκεί από τη γέννηση μέχρι το τέλος του δεύτερου χρόνου. (Παιδαγωγική, ψυχολογική, εγκυκλοπαίδεια, λεξικό, ελληνικά γράμματα Αθήνα 1989, σελ. 1043, τόμος 2<sup>ος</sup>)

#### ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

- «Η περίοδος από τα 2 μέχρι τα 5 ή 6 χρόνια είναι γνωστή ως προσχολική ηλικία, παρόλο που πολλά παιδιά στον κόσμο δεν φοιτούν ποτέ στο σχολείο».- (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΛΕΞΙΚΟ, ΑΘΗΝΑ 1991, ΤΟΜΟΣ 7<sup>ος</sup>, σελ: 4160).

#### ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

- «Θεμελιώδες κοινωνικό κύτταρο, πάνω στον οποίο στηρίζεται ολόκληρη η δομή της κοινωνίας. Κατά την ιστορική πορεία του κόσμου διαμορφώθηκε ως μονογαμικός δεσμός μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας για την ικανοποίηση φυσικών αναγκών, την απόκτηση τέκνων και τη θεμελίωση μιας οικιακής κοινότητας».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΥΔΡΟΓΕΙΟΣ», ΑΘΗΝΑ 1988, ΤΟΜΟΣ 11<sup>ος</sup>, σελ: 197).

- «Ομάδα ανθρώπων που αποτελείται από τους γονείς (οι οποίοι συνδέονται με τον γάμο) και από τα τέκνα τους. Ο ορισμός αυτός αφορά την οικογένεια που προέρχεται από γάμο (μονογαμική) η οποία αποτελεί και τον επικρατέστερο τύπο οικογένειας στη σύγχρονη κοινωνία».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΓΙΑ ΣΑΣ ΠΑΙΔΙΑ», ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ 7<sup>ος</sup>, σελ:2595).
- «Ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με συνδέσμους αίματος και συνήθως κατοικούν κάτω από την ίδια στέγη».- (ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ, ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ - ΦΥΤΡΑΚΗΣ, ΑΘΗΝΑ 1993, σελ: 528).
- «Η οικογένεια είναι ομάδα ευρύτερη από το ζευγάρι που αποτελεί τη διαρκή και νόμιμη γενετήσια ένωση. Περιλαμβάνει τους συζύγους, τα τέκνα τους και συχνά και τρίτα πρόσωπα, που συνδέονται με τους συζύγους με στενούς συγγενικούς δεσμούς».- (ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ - ΤΣΑΟΥΣΗ, ΑΘΗΝΑ 1991, σελ:440)
- «Η οικογένεια αποτελεί ένα κύτταρο βασικό από κοινωνιολογική και ψυχολογική πλευρά. Η οικογένεια είναι το σύνολο των προσώπων του ίδιου αίματος που ζουν κάτω από την ίδια στέγη, ιδίως, ο πατέρας η μητέρα και τα παιδιά».- (ΧΟΥΡΔΑΚΗ, ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ, ΑΘΗΝΑ 1982, ΣΕΛ. 279).
- «Η οικογένεια ορίζεται ως μια ομάδα προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους με φυσικούς ή νομικούς δεσμούς και ζουν σε μια κοινή κατοικία, τελώντας μια σειρά από κοινωνικές και προσωπικές λειτουργίες και συνδεόμενοι εξ αίματος» (ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ, ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, 1995, ΣΕΛ. 123).

*Στην εργασία μας όταν θα αναφερόμαστε στην οικογένεια θα χρησιμοποιούμε τον τελευταίο ορισμό που παραθέτουμε.*

### ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ

- «Εκπαιδευτικό ίδρυμα στο οποίο φοιτούν νήπια και μικρά παιδιά μέχρι την ηλικία των 5 ετών, οπότε μπορούν να γίνουν δεκτά στο δημοτικό σχολείο. Είναι δηλαδή το νηπιαγωγείο ο ειδικός κατώτερος προσχολικός βαθμός αγωγής των νηπίων».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΥΔΡΟΓΕΙΟΣ», ΑΘΗΝΑ 1988, ΤΟΜΟΣ 11<sup>ος</sup>, σελ: 97)
- «Ειδικό σχολείο για την αγωγή των παιδιών 3 έως 5 ετών».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΓΙΑ ΣΑΣ ΠΑΙΔΙΑ», ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ 7<sup>ος</sup>, σελ: 2521).
- Ίδρυμα για την κοινωνική αγωγή των παιδιών της προσχολικής ηλικίας».- (ΜΕΓΑΛΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, ΑΘΗΝΑ 1981, ΤΟΜΟΣ 24<sup>ος</sup>, σελ: 199).

### ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ

- «Ίδρυμα κρατικό ή ίδρυμα για την πρόνοια και την περίθαλψη του παιδιού».- (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΎΔΡΟΓΕΙΟΣ», ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ 11<sup>ος</sup>, σελ: 338).
- «Ίδρύματα στα οποία οι εργαζόμενες μητέρες αφήνουν τα παιδιά τους κατά τις ώρες της εργασίας τους. Δημιουργοί και φορείς των ιδρυμάτων αυτών είναι το κράτος, εκκλησία και η οργανωμένη φιλανθρωπία».- (ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «2002», ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ 12<sup>ος</sup>, σελ: 129).
- «Στα προγράμματα φροντίδας παιδιών εργαζόμενων γονέων εντάσσονται οι παιδικοί σταθμοί, για παιδιά ηλικίας 2 ½ έως 5 ½ χρόνων και τα προγράμματα φροντίδας και απασχόλησης παιδιών

σχολικής ηλικίας κατά τις ώρες που οι γονείς εργάζονται και τα παιδιά δεν βρίσκονται στο σχολείο. Παρέχονται σίτιση, φροντίδα, επίβλεψη, δημιουργική απασχόληση, ψυχαγωγία, μελέτη και διαπαιδαγώγηση».- (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, ΛΕΞΙΚΟ ΑΘΗΝΑ 1991, ΤΟΜΟΣ 7<sup>ος</sup>, σελ: 3660).

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

### ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

#### **A. Η ΕΝΝΟΙΑ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self - Esteem).**

Σε αυτή την ενότητα γίνεται μια προσπάθεια να κατανοηθεί τι είναι η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός και να σκιαγραφηθούν επίσης τα χαρακτηριστικά ενός ατόμου που λειτουργεί με υψηλή αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (Self - Esteem). (Σύμφωνα με την V. Satir (πλάθοντας ανθρώπους, 1988, σελ. 41) «η αυτοεκτίμηση ορίζεται ως η πίστη στην αξία του εαυτού». | «Η αυτοπεποίθηση ορίζεται ως η εμπιστοσύνη στις δυνατότητές μας» και «ο αυτοσεβασμός ως ο σεβασμός προς τον ίδιο τον εαυτό μας». (Λεξικό Τεγόπουλος - Φυτράκης, 1993, σελ. 131).

Παραθέσαμε τους ορισμούς αυτών των εννοιών θέλοντας να γίνει κατανοητό ότι οι όροι αυτοί είναι αλληλένδετοι και η ύπαρξη του ενός προϋποθέτει και συνεπάγεται την ύπαρξη του άλλου. Σύμφωνα με την Johnson - Τουρνά (1990) η αυτοεκτίμηση, το να γνωρίζει το άτομο την αξία του, δεν σημαίνει ότι χαρακτηρίζεται από αυτοπεποίθηση και αυτοσεβασμό. Δεν αρκεί σύμφωνα με την ίδια το να γνωρίζει το άτομο τις δυνατότητες του αλλά να έχει σεβασμό προς τον εαυτό του. Η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός είναι έννοια δυναμική και αλλάζει ανάλογα με τις εμπειρίες που βιώνει και τις καταστάσεις που περνά. Η A. Johnson - Τουρνά υποστηρίζει ότι ανάλογα με το εάν το άτομο λειτουργεί σε υψηλά επίπεδα Ψ.Ω. δηλαδή έχει αποκτήσει κάποιο ικανοποιητικό βαθμό διαφοροποίησης και ανεξαρτησίας από την μητέρα, τότε

αποκτά περισσότερη αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό - αυτοπεποίθηση (Self - Esteem). Συνεπώς η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (Self - Esteem) εξαρτάται από τα επίπεδα Ψ.Ω που θα κατακτήσει το άτομο (Η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός είναι τρεις σημαντικοί παράγοντες Ψ. Ω.).

### **α. Ιστορική αναδρομή**

Η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση ως αντικείμενο μελέτης εμφανίστηκε το 1890 από τον Αμερικανό ψυχολόγο και φιλόσοφο William James. Στο έργο του Principles of Psychology (1890), ο James διακρίνει δύο σημασίες του εαυτού. «Γ'ον εαυτό ως υποκείμενο (Knower) και τον εαυτό ως αντικείμενο, τον εμπειρικό εαυτό (empirical Self), ο οποίος αποτελεί και το αντικείμενο της ψυχολογίας». (Ψυχολογική και παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια - Λεξικό εκδ. «Ελληνικά γράμματα» ΑΘΗΝΑ 1989 σελ. 889, τόμος 2<sup>ος</sup>). Ο εμπειρικός εαυτός είναι αυτός που συνδέεται με συναισθήματα αρνητική ή θετικά τα οποία απορρέουν από την εκτίμηση της αξίας, της ικανότητας, της υπεροχής και της κοινωνικοποίησης.

Οι απόψεις του James επηρέασαν μεταγενέστερους μελετητές και ερευνητές να ασχοληθούν με τον εαυτό ως έννοια και την αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self - Esteem). Ωστόσο στη δεύτερη, τρίτη και τέταρτη δεκαετία του 20ου αιώνα για τους συμπεριφοριστές ψυχολόγους η έννοια του εαυτού και της αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) δεν ήταν δυνατό να μελετηθούν. Πίστευαν ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα εκείνα τα οποία μπορούν να μετρηθούν και να παρατηρηθούν, εκείνα αποτελούν φαινόμενα της ψυχολογίας. Οι κύριοι συμπεριφοριστές Skinner, Watson, και Hull δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με ότι αφορά τον εσωτερικό κόσμο του παιδιού θεωρώντας τη συμπεριφορά



αποτέλεσμα μάθησης, χωρίς να λαμβάνουν υπόψιν τους άλλους παράγοντες (περιβαλλοντικούς κ.τ.λ) διαμόρφωσης της προσωπικότητας (Παιδαγ. Ψυχ. εγκυκ. Λεξικό, 1989).

Παρά την κάμψη που γνώρισε εκείνη την εποχή η έννοια της αυτοεκτίμησης με τους συμπεριφοριστές, οι κοινωνιολόγοι Cooley και Mead ασχολήθηκαν με τις αρχές και τη φύση του εαυτού περισσότερο, αλλά ερεύνησαν κυρίως και την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος στην αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self Esteem) (Παιδαγ. Ψυχ. εγκυκ. Λεξικό, 1989).

Η αυτοεκτίμηση στις θεωρίες του Freud και του Erikson εισέρχεται κατά τρόπο έμμεσο αλλά αργότερα καθιστά έντονη την παρουσία της. Και οι δύο θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η αυτοεκτίμηση αντιπροσωπεύει ένα δομικό στοιχείο της προσωπικότητας αλλά και βασικός παράγοντας διαμόρφωσης της συμπεριφοράς του ατόμου παρά τις διαφορές στις θεωρίες τους. Ο Adler επίσης στην θεωρία του τοποθετεί την αυτοεκτίμηση στα βασικά στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου (Παιδαγ. Ψυχ. εγκυκ. Λεξικό, 1989).

### **β. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ατόμων με αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό.**

Η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση- αυτοσεβασμός (Self - Esteem) πιστεύεται ότι στα πλαίσια της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποτελεί μια ουσιώδη μεταβλητή της. Η μελέτη της έφερε ένα βήμα πιο κοντά τους θεωρητικούς και τους ερευνητές στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο ρόλος της είναι αποφασιστικός στην ανάπτυξης μιας υγιούς, συνεκτικής, ρεαλιστικής και ισορροπημένης προσωπικότητας (Ψυχολογική - Παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια, 1989).

Σύμφωνα με τη μεγάλη Σοβιετική εγκυκλοπαίδεια από την αυτοεκτίμηση εξαρτώνται οι αμοιβαίες σχέσεις του ανθρώπου με αυτούς που τον περιβάλλουν, η κριτική του ικανότητα, ο βαθμός απαιτητικότητας από τον εαυτό του και η στάση του απέναντι στις επιτυχίες και αποτυχίες του (Μεγάλη Σοβιετική εγκυκλοπαίδεια, 1978).

Η διαμόρφωση δηλαδή χαμηλής ή υψηλής αυτοεκτίμησης παίζει το ρόλο του εσωτερικού ρυθμιστή της προσωπικότητας που κατευθύνει και σταθεροποιεί τη συμπεριφορά και που ερμηνεύει και προσδοκά εμπειρίες ανάλογα με την εκτίμηση του εαυτού. Έτσι λοιπόν υπάρχουν στοιχεία που φανερώνουν ότι πολλές φορές οι προσανατολισμοί, οι φιλοδοξίες και οι αποφάσεις που παίρνει κάποιο άτομο κατά καιρούς εξαρτώνται στενά από την εκτίμηση του εαυτού του (Ψυχολογική - Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, 1989).

\* Έτσι τα άτομα με υψηλή αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self - Esteem) είναι ψυχολογικά ισορροπημένα άτομα, γιατί αποδέχονται και διατηρούν καλές σχέσεις με τον εαυτό τους. Διατηρούν καλές διαπροσωπικές σχέσεις και πολλές φορές αναλαμβάνουν και ενεργό ρόλο στην κοινωνική ομάδα που ανήκουν. Είναι πιο ευτυχισμένα από τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self - Esteem) αφού δεν βάζουν μπροστά τους εμπόδια αλλά αναπτύσσουν μηχανισμούς άμυνας ισχυρούς και ξεπερνούν πιο εύκολα αγχώδεις καταστάσεις. Είναι αισιόδοξα, έχουν μεγάλη αυτοπεποίθηση, εμφανίζονται πιο σταθερά στις προτιμήσεις τους και υποκύπτουν δυσκολότερα στις πιέσεις για συμμόρφωση. Εκτιμούν καλύτερα τις δυνατότητές τους και δεν έχουν παράλογες απαιτήσεις από τον εαυτό τους. Επιτυγχάνεται έτσι η εσωτερική γαλήνη, αποφεύγονται οι ενοχές και οι εσωτερικές συγκρούσεις αφού το άτομο γνωρίζει τα

όρια του (Ψυχολογική - Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια 1989, Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, 1979).

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της V. Satir για τα άτομα με υψηλή αυτοεκτίμηση «Ακεραιότητα, ειλικρίνεια, υπευθυνότητα, συμπόνια, αγάπη και ικανότητα - όλα πηγάζουν χωρίς δυσκολία από ανθρώπους όπου η αυτοεκτίμηση βρίσκεται ψηλά. Αισθανόμαστε πως μας λογαριάζουν, πως ο κόσμος είναι καλύτερος γιατί βρισκόμαστε και εμείς σ' αυτόν. Πιστεύουμε στις ικανότητές μας. Επιτρέπουμε στον εαυτό μας να ζητήσει βοήθεια από τους άλλους, πιστεύουμε ότι μπορούμε να αποφασίσουμε μόνοι μας. Ακτινοβολούμε εμπιστοσύνη και ελπίδα» (Satir, Πλάθοντας ανθρώπους, 1988, σελ. 41).\*

Η Carolyn Ball υποστηρίζει ότι το άτομο με υψηλή αυτοεκτίμηση, πιστεύει και νιώθει μια εσωτερική έμφυτη αξία η οποία δεν εξαρτάται από εξωτερικές περιστάσεις ή συμπεριφορές (Ball, 1992).

Όσον αφορά την αυτοπεποίθηση ο Bowlby υποστηρίζει ότι μπορεί να εδραιωθεί σε άτομο που έχουν μια ασφαλή βάση. Όταν ένα άτομο είναι σίγουρο ότι πλάι του υπάρχει κάποιος που μπορεί να τον εμπιστευτεί και που μπορεί να προστρέξει για βοήθεια σε μια δυσκολία, είναι η «ασφαλής βάση»; αυτό του δίνει αυτοπεποίθηση. Ο Bowlby ονομάζει την «ασφαλή βάση» και ως πρόσωπο «δεσμού» και βασιζόμενο σε αυτή, το άτομο μπορεί να ενεργήσει. Συνεχίζοντας αναφέρει ότι παραδόξως το άτομο με υγιή προσωπικότητα δεν μπορεί να είναι τόσο ανεξάρτητο όσο το προβάλλουν τα πολιτισμικά στερεότυπα, γιατί χρειάζεται πολλές φορές να βασιστεί με εμπιστοσύνη στους άλλους αλλά και να αποτελέσει ο ίδιος βάση για κάποιο άλλο άτομο (Bowlby, 1995).

\* Αντίθετα λοιπόν τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση βρίσκονται σε διάσταση με τον εαυτό τους και κατ'επέκτασιν από τους άλλους.

Βιώνουν πολλές ενοχές και εσωτερικές συγκρούσεις, δεν προσαρμόζονται εύκολα και χαρακτηρίζονται από μεγάλο άγχος. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση συνοδεύεται από αρνητικά συναισθήματα τα οποία είναι αποτέλεσμα της σκέψης ότι δεν είναι αρκετά καλός. Τα συναισθήματα είναι κατάθλιψη, ανησυχία, αναβλητικότητα, θυμός, ντροπή και ψυχικά τραύματα. Τα άτομα αυτά είναι που συχνά ζητούν την βοήθεια ειδικών (κλινικών ψυχολόγων, κοιν. Λειτουργών, κτλ.) γιατί νιώθουν αδύναμα και αβοήθητα (Ball, 1992, Ψυχολογική - παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια, 1989).

Γίνεται κατανοητό πως η αυτοεκτίμηση δεν είναι έμφυτη στο άτομο αλλά είναι αποτέλεσμα της ποιότητας των εμπειριών που θα βιώσει στις σχέσεις του με την οικογένεια και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Μέσα από τις μέχρι τώρα μελέτες που έχουν γίνει ενισχύεται η άποψη ότι η οικογενειακή ατμόσφαιρα, η ανατροφή των παιδιών και η εκτίμηση που τρέφουν οι γονείς για τον εαυτό τους επηρεάζουν βαθιά το παιδί στον βαθμό εκτίμησης του ίδιου του εαυτού του. Καθώς επίσης αργότερα και οι σχέσεις του στο σχολικό χώρο με τους δασκάλους και τους συνομήλικους θα καθορίσουν την αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self -Esteem) του αφού οι άλλοι θα αποτελέσουν το καθρέπτη μέσα από τον οποίο το παιδί θα διαμορφώσει σαφή αντίληψη του εαυτού του (Ψυχολογική - Παιδαγωγική Εγκυκλ., 1989).

Η οικογένεια και οι σχέσεις μέσα σ' αυτήν, η ανατροφή των παιδιών και ο Π.ΣΤ. ή το νηπιαγωγείο, είναι οι παράγοντες που θα μελετήσουμε αναλυτικά παρακάτω στην συνέχεια αυτής της εργασίας. Πρώτα όμως θα αναφερθούν οι μελέτες γύρω από την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού.

Θέλοντας να κλείσουμε αυτή την ενότητα συμπερασματικά αναφέρουμε ότι μέσω της υψηλής αυτοεκτίμησης - της αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem), το άτομο κατακτά την αυτοπραγμάτωση. Γνωρίζει τις δυνατότητές του, δρα έχοντας εμπιστοσύνη στον ίδιο του τον εαυτό, χαλιναγωγεί τα πάθη του ξέρει τα όρια του, φτάνει με λίγα λόγια να λειτουργεί σε υψηλά επίπεδα ψυχολογικής ωριμότητας.

## **B. ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ**

### **α. Λίγα λόγια για την αντιμετώπιση των παιδιών από τους ενήλικες ανά τους αιώνες**

Για την αντιμετώπιση των παιδιών από τους μεγάλους μέσα από την βιβλιογραφική μελέτη είδαμε ότι υπάρχουν κάποια στοιχεία από τον Μεσαίωνα και έπειτα. Η αντιμετώπιση του παιδιού από τον «μεγάλο» μας βοηθάει στο να δούμε τις απόψεις που επικρατούν στην κάθε εποχή για το παιδί ως αναπτυσσόμενο άτομο.

Κατά τον Μεσαίωνα λοιπόν στη Δυτική Ευρώπη δεν γινόταν διαχωρισμός ανάμεσα στους μικρούς και στους μεγάλους. Τα παιδιά συμμετείχαν πλήρως στη ζωή των μεγάλων. Από τα μισά του 16<sup>ου</sup> αιώνα μέχρι τον 19<sup>ο</sup> αιώνα δεν παρατηρούνται μεγάλες αλλαγές. Τα παιδιά θεωρούνταν κυρίως αθώα, αφελή και ατελή όντα με περιορισμένες βιολογικές και νοητικές λειτουργίες. Τα περισσότερα παιδιά πέθαιναν πριν συμπληρώσουν τα 10 χρόνια της ζωής τους και δεν αποτελούσαν αντικείμενο ιδιαίτερης συναισθηματικής έκφρασης και τρυφερών εκδηλώσεων εκ μέρους των μεγάλων (Χουντουμάδη, 1994).

Ο 18<sup>ος</sup> αιώνας σηματοδοτεί μια μεγάλη αλλαγή στην Ευρώπη με την επικράτηση του Διαφωτισμού και της αστικής τάξης, η οποία

άρχισε να ενδιαφέρεται περισσότερο για τα παιδιά. Επέδρασαν κυρίως και οι απόψεις των Locke και Rousseau όπου υποστήριζαν ο μιν πρώτος ότι το παιδί έχει άπειρες δυνατότητες ανάπτυξης, ο δε δεύτερος ότι το παιδί χρειάζεται ειδική αντιμετώπιση (Χουντουμάδη, 1994).

Ο 19<sup>ος</sup> αιώνας με την βιομηχανική επανάσταση και με την ιδεολογία που προέβαλε για καλυτέρευση της ζωής και των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, έφερε την ανάγκη για μείωση της παιδικής θνησιμότητας. Δόθηκε βαρύτητα στην επιβίωση και στην βιολογική και ψυχική υγεία του παιδιού, ως μελλοντικού πολίτη (Χουντουμάδη, 1994).

Σύμφωνα με έρευνα του Ληξουριώτη (1986) τα παιδιά στην Ελλάδα δεν υπήρχαν ως αυτεξούσια άτομα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα (Χουντουμάδη, 1994).

Ο 20<sup>ος</sup> αιώνας μπορεί αναμφίβολα να χαρακτηριστεί ως ο αιώνας του παιδιού αφού βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των ενηλίκων. Εκτός όμως από την ευνοϊκότερη αντιμετώπιση του παιδιού σήμερα, όλο και περισσότεροι επιστημονικοί κλάδοι ασχολούνται με αυτό (βιολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία κ.τλ) επιπλέον γίνονται προσπάθειες να νομοθετηθούν στις οργανωμένες κοινωνίες νόμοι προστασίας και αναγνώρισης των δικαιωμάτων των παιδιών (Παρακευόπουλος 1985).

Είναι φανερή η άποψη ότι το παιδί διαφέρει από τους ενηλίκους και χρειάζεται ιδιαίτερη φροντίδα. Στη Φιλανδία και στον Καναδά σύμφωνα με την Α. Χουντουμάδη υπάρχει η τάση να αναγνωρισθεί μέσα από την νομοθεσία η ξεχωριστή θέση των παιδιών. Στις χώρες αυτές υιοθετήθηκε μια σύγχρονη έννοια του παιδιού ως υποκείμενο με ατομικά δικαιώματα και αυτό δείχνει μια προσπάθεια

εξατομίκευσης των παιδιών ως προσωπικότητες (Χουντουμάδη, 1994).

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι η στάση των ενηλίκων απέναντι στο παιδί επηρεάζεται από την ευρύτερη πολιτισμική, οικονομική, μορφωτική, κοινωνική κατάσταση κάθε φορά.

## **β. Ιστορική αναδρομή**

Οι πρώτες αναφορές γύρω από το παιδί και τις ανάγκες του έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα και στα έργα Ελλήνων Κλασικών συγγραφέων. Αναφορές βρίσκονται στο έργο «Πολιτεία» του Πλάτωνα, με τη μορφή επισημάνσεων, για τις εγγενείς διαφορές ανάμεσα στα παιδιά και για την ανάγκη εντοπισμού και καλλιέργειας των ιδιαίτερων αυτών κλίσεων τους (Παρασκευόπουλος, 1985).

Η μελέτη και η έρευνα για την οικογένεια και το παιδί άρχισαν κυρίως τον 18<sup>ο</sup> αιώνα και σύμφωνα με τον Agies μόλις τον 20<sup>ο</sup> αιώνα θεωρήθηκε η παιδική ηλικία ιδιαίτερο στάδιο της ζωής (Χουντουμάδη, 1994).

Οι πρώτοι που δημοσιεύσανε μελέτες γύρω από το παιδί είναι στην εποχή του Διαφωτισμού, οι John Locke και ο Rousseau. Η άποψη του Locke ότι το παιδί γεννιέται «άγραφο χαρτί» έχοντας άπειρες δυνατότητες ανάπτυξης όταν η οικογένεια και οι δάσκαλοι προσφέρουν κατάλληλες εμπειρίες και του Rousseau ότι το παιδί δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν μικρογραφία των μεγάλων, αλλά σαν ξεχωριστά άτομα (Χουντουμάδη, 1994) είναι ενδεικτικές της τάσης που επικρατεί για καλύτερη αντιμετώπιση των παιδιών και αποτελεί το προίμιο των θεωριών που θα ακολουθήσουν.

Ενώ οι μελέτες αυτές του Locke και του Rousseau είναι αναπόδεικτες υποθέσεις και θεωρητικοί διαλογισμοί, εν τούτοις

γίνονται κάποιες προσπάθειες από γονείς επιστήμονες - βιολόγους - φιλοσόφους, παιδαγωγούς - να συλλέξουν κάποιες πληροφορίες για την ανάπτυξη των παιδιών μέσα από την συστηματική παρατήρηση των δικών τους παιδιών. Μια πρώτη προσπάθεια για άμεση παρατήρηση και εμπειρική μελέτη του παιδιού είναι οι παιδικές βιογραφίες. Πρωτοπόρος είναι ο Ελβετός Pestalozzi ο οποίος μετά από παρατήρηση για 3 ½ χρόνια στο παιδί του παρουσίασε τα αποτελέσματα στη μελέτη του «Οι σκέψεις των παιδιών σχολικής ηλικίας». Φυσικά ακολουθούν και άλλοι που δεν κρίνουμε απαραίτητο να αναφέρουμε εδώ (Παρασκευόπουλος, 1985).

Τεράστια ώθηση για την επιστημονική μελέτη της ανάπτυξη του παιδιού έδωσαν οι μελέτες των ψυχαναλυτών του Freud, του Adler και του Erikson, των συμπεριφοριστών (Watson, Skinner, Bandura) καθώς και των γεννητικών (Piaget, Bruner) (Παρασκευόπουλος, 1985). Στη συνέχεια αυτής της ενότητας θα παρουσιαστούν οι θεωρίες για την ανάπτυξη του παιδιού σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία γιατί θεωρούμε ότι οι ψυχαναλυτές μελέτησαν την ανάπτυξη του παιδιού πιο ολοκληρωμένα βασιζόμενοι στην πεποίθηση ότι το άτομο και η προσωπικότητά του είναι αποτέλεσμα επίδρασης του περιβάλλοντος και των σχέσεων που αναπτύσσει με αυτό.

### **γ. Θεωρίες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού (0-6 ετών σύμφωνα με τους Freud, Ericson, Alder & Mahler)**

Θα παρουσιάσουμε παρακάτω τις αναπτυξιακές φάσεις της προσωπικότητας του παιδιού σύμφωνα με τους Freud, Erikson, Adler και Mahler.

Ο Freud υποστήριξε ότι η ανάπτυξη είναι μια σειρά από διαδοχικά στάδια και ότι όλη η συμπεριφορά του ατόμου είναι σκόπιμη και



αποβλέπει στην ικανοποίηση βιολογικών ορμών και κυρίως της ορμής για ηδονή (Παρασκευόπουλος, 1985).

Τα στάδια που διέρχεται η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη κατά τον Freud είναι τα εξής:

α. Το στοματικό στάδιο (1<sup>ος</sup> χρόνος).

Το βρέφος ευχαριστείται με τον θηλασμό. Παρουσιάζει μεγάλη εξάρτηση σε αυτή την περίοδο.

β. Το πρωκτικό στάδιο (2<sup>ο</sup> και 3<sup>ο</sup> έτος).

Σε αυτό το στάδιο το παιδί προσπαθεί να αποκτήσει τον έλεγχο των σφιγκτήρων. Ο πρωκτός αποτελεί εστία ψυχικής έντασης και ικανοποίησης

γ. Το φαλλικό στάδιο (3<sup>ο</sup> έως 7<sup>ο</sup> έτος)

Κατά την διάρκεια του οποίου το παιδί αποκτά πλήρη επίγνωση των διαφορών των γεννητικών οργάνων ανάμεσα στα δύο φύλλα. Παρουσιάζει μια στροφή και προσκόλληση στο γονέα του αντίθετου φύλλου. Λαμβάνει χώρα κατά την περίοδο αυτή το γνωστό οιδιπόδειο σύμπλεγμα (για τα αγόρια) όπου νιώθουν μια διαφορετική αγάπη για την μητέρα και βλέπουν ως αντίζηλο τον πατέρα, βιώνοντας συγχρόνως αισθήματα ενοχής για τις αιμομικτικές αυτές διαθέσεις. Ενώ το κορίτσι προσκολλάται στον πατέρα και θεωρεί αντίζηλο την μητέρα (Σύμπλεγμα Ηλέκτρας). Προς το τέλος της περιόδου αυτής επέρχεται η λύση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος με την ταύτιση του παιδιού με τον γονέα του ίδιου φύλλου.

δ. Στάδιο λανθάνουσας σεξουαλικότητας.

ε. Στάδιο ετερόφυλης σεξουαλικότητας.

Τα τρία πρώτα στάδια μας ενδιαφέρουν κυρίως γιατί αφορούν την ηλικία που μελετάμε στην παρούσα εργασία (0-6 ετών) και βεβαίως

γιατί εάν υπάρξει καθήλωση σε κάποιο αρχικό στάδιο και δεν ικανοποιηθεί η βιολογική ορμή, και το παιδί για να αντλήσει ικανοποίηση παλινδρομεί σε μορφές συμπεριφοράς μικρότερης ηλικίας (Παρασκευόπουλος, 1985).

Ο Freud έδωσε περισσότερη έμφαση στις θεωρίες του στην σεξουαλική πλευρά του ατόμου. Η εξήγηση της συμπεριφοράς μέσα από τον πανσεξουαλισμό οδήγησε στο να αμφισβητηθεί από πολλούς γιατί πολλές φορές είναι ακραία. Αυτό που πρέπει να τονισθεί είναι ότι η θεωρία του για το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα είναι σημαντική γιατί αφορά τη σχέση του παιδιού με τον γονιό.

Ο Erikson διέκρινε την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού σε αναπτυξιακές φάσεις του εγώ. Εξέφρασε την άποψη ότι ο άνθρωπος εξελίσσεται σε όλη τη ζωή του. Θα παρουσιάσουμε αρχικά όλες τις αναπτυξιακές φάσεις του «Εγώ» που καλύπτουν όλη τη διάρκεια ζωής του ατόμου και στη συνέχεια θα γίνει ανάλυση των φάσεων που περιλαμβάνει η βρεφική και προσχολική ηλικία (0-6 ετών).

Οι αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ σύμφωνα με τον Erikson είναι:

- α. Εμπιστοσύνη - δυσπιστία
- β. Αυτονομία - αμφιβολία
- γ. Πρωτοβουλία - ενοχή
- δ. Φιλοπονία - κατωτερότητα
- ε. Ταυτότητα - Σύγχυση ρόλων
- ζ. Οικειότητα - απομόνωση
- η. Πανανθρώπινο ενδιαφέρον - Αυτοαπορρόφηση
- θ. Καταξίωση - απόγνωση.

### Εμπιστοσύνη - Δυσπιστία

Το στάδιο αυτό αφορά την βρεφική (0-2 ετών) ηλικία κατά την διάρκεια της οποίας το παιδί είναι πλήρως εξαρτημένο από τα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντός του. Αν το βρέφος νιώθει ότι οι ανάγκες του ικανοποιούνται, μόλις προκύψουν, και ότι περιβάλλεται από άφθονη αγάπη, στοργή και προστασία, αναπτύσσεται το συναίσθημα της βασικής εμπιστοσύνης, της ασφάλειας και της αισιοδοξίας. Αν όμως δεν καλύπτονται αυτές οι ανάγκες και νιώθει ότι το παραμελούν τότε αναπτύσσει το συναίσθημα της δυσπιστίας, της καχυποψίας και της ανασφάλειας (Παρασκευόπουλος, 1985).

### Αυτονομία - Αμφιβολία.

Το στάδιο αυτό αφορά το 2<sup>ο</sup> έως το 3<sup>ο</sup> έτος του παιδιού οπότε αρχίζει να εδραιώνεται η κινητική και διανοητική λειτουργία. Το παιδί είναι δυνατόν να αναπτύξει το αίσθημα της αυτονομίας εάν οι γονείς το αφήνουν ελεύθερο να δρα και να εξερευνά τον κόσμο γύρω του. Εάν όμως το παιδί υπερπροσταύεται και δεν του αναγνωρίζεται από τους γονείς η ανάγκη της αυτενέργειας, τότε αναπτύσσει το αίσθημα της ντροπής και της αμφιβολίας (Παρασκευόπουλος, 1985).

### Πρωτοβουλία - ενοχή.

Αυτό το στάδιο εκτείνεται από το 3<sup>ο</sup> έως και τον 6<sup>ο</sup> χρόνο. Το παιδί αρχίζει να λειτουργεί πλέον με ενεργητική πρωτοβουλία και όχι παρορμητικά. Εάν νιώσει ότι οι γονείς το ενθαρρύνουν και ενισχύουν την αυτόβουλη αυτή εξερεύνηση του περιβάλλοντος, αναπτύσσει το αίσθημα της πρωτοβουλίας. Εάν νιώσει ότι οι πρωτοβουλίες του θεωρούνται από τους γονείς π.χ γελοίες κ.τ.λ αναπτύσσει το αίσθημα της ενοχής (Παρασκευόπουλος, 1985).

Ο Adler μελέτησε την ανάπτυξη του παιδιού και θεώρησε την συμπεριφορά ως αποτέλεσμα του ιδιαίτερου τρόπου ζωής (life style)

που έχει υιοθετήσει το κάθε άτομο. Ο ιδιαίτερος τρόπος ζωής διαμορφώνεται κατά την παιδική ηλικία και αλλάζει δύσκολα. Ο ίδιος δεν εισάγει στάδια ανάπτυξης. Θεωρεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της προσωπικότητας του παιδιού τον κοινωνικό περίγυρο που πλαισιώνει το παιδί (Παρασκευόπουλος, 1985).

Στη θεωρία του υποστηρίζει ότι το βασικό κίνητρο του κάθε ατόμου είναι η ορμή για κοινωνική αναγνώριση και αποδοχή. Εάν αποτύχει στην προσπάθεια αυτή αισθάνεται μειωμένη αυτοεκτίμηση, αλλιώς, όπως το ονομάζει ο ίδιος, σύμπλεγμα κατωτερότητας (Παρασκευόπουλος, 1985).

Αυτό που πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα είναι ότι ο Adler στη θεωρία του υποστηρίζει ότι η οικογένεια και το ψυχολογικό κλίμα που επικρατεί μέσα σε αυτή (ενδοοικογενειακές σχέσεις, η συμπεριφορά των γονιών) και η σύνθεση της οικογένειας (πολυμελής ή ολιγομελής) διαμορφώνουν και επηρεάζουν την προσωπικότητα του παιδιού (Παρασκευόπουλος, 1985).

Η Mahler (1975) ασχολήθηκε με την ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών σε σχέση με τη μητέρα. Ιδιαίτερα αναφέρθηκε στην εξατομίκευση και διαφοροποίηση του βρέφους, κατά τους πρώτους μήνες της ζωής (Johnson - Τουρνά, 1995).

Χωρίζει λοιπόν την διαδικασία του αποχωρισμού σε τέσσερα στάδια:

1. Διαφοροποίηση (4-7 μηνών).

Σε αυτό το στάδιο το παιδί αρχίζει να αναπτύσσει τη σχέση με την μητέρα.

2. Περίοδος πρακτικής εφαρμογής (7-15/18 μηνών).

Τα βρέφη σε αυτή την περίοδο προσπαθούν να αποχωριστούν από την μητέρα, δείχνουν περιέργεια και ενδιαφέρον να εξερευνήσουν

τον κόσμο πέρα από αυτή από την οποία όμως εξαρτώνται για ενθάρρυνση και ενίσχυση στο εγχείρημα που κάνουν για ανεξαρτησία, αυτονομία μέσα από την εξερεύνηση τους.

Εξετάζουμε το συγκεκριμένο στάδιο πιο εκτεταμένα από το άλλο γιατί είναι βασικό ως προς την ανάπτυξη του αυτοσεβασμού (Self-Esteem). Η Johnson - Τουρνά (1995) υποστηρίζει ότι ο αυτοσεβασμός είναι πολύ βασικός παράγοντας της ψυχολογικής ωριμότητας. Η ιδέα που έχει κάποιος για τον εαυτό του έχει τις ρίζες του σε αυτό το βρεφικό δεσμό με τη μητέρα. Ο τρόπος που αντιμετώπισε η μητέρα το βρέφος στην προσπάθεια του να εξατομικευτεί και να την αποχωριστεί και η σιγουριά, η ενθάρρυνση και η συμπαράσταση θα δοκίμασε θα συμβάλουν στο να αντιμετωπίζει διάφορες καταστάσεις (φόβους κ.τλ) με λιγότερη ακαμψία.

### 3. Στάδιο προσέγγισης (15/18-30/36 μηνών)

Σε αυτό το στάδιο νιώθει τη διαφορά από τους άλλους.

### 4. Εδραίωση / σταθεροποίηση της εξατομίκευσης και αρχή της συναισθηματικής σταθερότητας του αντικειμένου (36 μηνών).

## **Γ. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self - esteem).**

Η διαδικασία της επικοινωνίας επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου (Χ. Κατάκη, 1995, Κοινωνική ψυχολογία, 1990). Ο τρόπος επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια και στην κοινωνία γενικότερα και τα μηνύματα που στέλνονται και λαμβάνονται κατά καιρούς επηρεάζουν την αντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του και πιο ειδικότερα την αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό του (Self - Esteem). Ξεκινώντας από την υπόθεση ότι η επικοινωνία επηρεάζει την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση -

αυτοσεβασμό (Self - Esteem του ατόμου θεωρήσαμε σημαντικό να παραθέσουμε μια ενότητα στην εργασία μας που να φανερώνει τη διαδικασία της επικοινωνίας και με ποιους τρόπους πραγματοποιείται.

Η Μαλικιώση - Λοϊζου (1994, σελ. 283) αναφέρεται στον Πετρόφσκι (1990) όταν λέει ότι: «η επικοινωνία είναι η πολύπλευρη διαδικασία ανάπτυξης των επαφών μεταξύ των ανθρώπων, η οποία υπαγορεύεται από τις ανάγκες της κοινής δραστηριότητας». Πιο απλά, ορίζεται από την συγγραφέα η επικοινωνία ως η προσπάθεια ενός ατόμου να στείλει ένα μήνυμα σ'έναν άλλο άνθρωπο με την συνειδητή πρόθεση να προκαλέσει κάποια ανταπόκριση. Η επικοινωνία γίνεται μέσω της ομιλίας, των αλληλεπιδράσεων και των αισθήσεων. Η επικοινωνία μέσω της ομιλίας μπορεί να είναι λεκτική ή μη λεκτική. Στη λεκτική περιλαμβάνεται ο γραπτός και ο προφορικός λόγος. Τα μηνύματα στη μη λεκτική επικοινωνία μεταδίδονται μέσω της έκφρασης του σώματος και των αισθήσεων. Είναι δυνατόν να μεταφερθούν στους άλλους ανθρώπους μηνύματα μέσα από τις εκφράσεις του προσώπου, των ματιών, τις διάφορες χειρονομίες, τις στάσεις και κινήσεις του σώματος.

Η επικοινωνία μέσω της αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα άτομα έχει ως αποτέλεσμα το ένα άτομο να επηρεάζει το άλλο. Η αλληλεπίδραση αυτή μπορεί να γίνει όχι αναγκαστικά ή μόνο με τα λόγια αλλά και με την απλή παρουσία. Η συμπεριφορά ή η παρουσία ενός ανθρώπου επηρεάζει τον άλλο, αλλά συγχρόνως επηρεάζεται κι αυτός. Οι προσωπικές εκτιμήσεις του κάθε ανθρώπου για τον εαυτό του καθορίζονται κατά ένα μεγάλο μέρος από τον τρόπο με τον οποίο του φέρονται ή τον αντιμετωπίζουν οι άλλοι (Μαλικιώση - Λοϊζου, 1994).

Ο Carl Rogers (1951) περιγράφει την εξέλιξη του εαυτού «ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον και ιδιαίτερα ως αποτέλεσμα της αξιολογικής αλληλεπίδρασης, με τους άλλους, σχηματίζεται η δομή του εαυτού - ενός οργανωμένου ρευστού αλλά συνεπούς αντιληπτικού προτύπου» (Μαλικιώση - Λοΐζου, 1994 σελ. 286).

Σύμφωνα με την Χρυσούλα Παπαδοπούλου οι αλληλεπιδράσεις αποτελούν το απαραίτητο δομικό υλικό για το κτίσιμο των ανθρωπίνων σχέσεων. Εμφανίζονται όταν υπάρξει κάποια μορφή επικοινωνίας μεταξύ των μερών. Με τη σωστή επικοινωνία προκαλούνται αλληλεπιδράσεις που βοηθούν στην καλλιέργεια θετικών σχέσεων. Αντίθετα όταν η επικοινωνία είναι κακή ή ατελής οι σχέσεις περιπλέκονται (Παπαδοπούλου, 1993).

Τα μέρη που συνθέτουν την επικοινωνία είναι ο πομπός και ο δέκτης του μηνύματος, το μήνυμα, το μέσο που χρησιμοποιείται για να σταλεί το μήνυμα και η επίδραση της διαδικασίας στα μέρη. Η επικοινωνία αποτελεί μια διαδικασία που η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες. Ο πομπός αποφασίζει να στείλει το μήνυμα και η απόφαση του αυτή εξαρτάται από: τις ικανότητες του, την πείρα του, τα συναισθήματά του για τον αποδέκτη, την εικόνα που ο ίδιος έχει για τον εαυτό του και τέλος από τις ανάγκες που ο ίδιος προσπαθεί να καλύψει (μέσω αυτού του μηνύματος). Ο δέκτης λαμβάνει το μήνυμα και το ερμηνεύει ανάλογα με τις προσωπικές του ικανότητες και ανάγκες, την εικόνα και τα συναισθήματα που έχει για εκείνον που έστειλε το μήνυμα αλλά και την εικόνα που πιστεύει ότι ο πομπός έχει για τον δέκτη. Η έκβαση της επικοινωνίας εξαρτάται επιπλέον και από τους εξωτερικούς παράγοντες όπως ο χρόνος, ο τόπος, η παρουσία τρίτων προσώπων κτλ. (Παπαδοπούλου, 1993).

Η Μ. Μαλικιώση - Λοΐζου υποστηρίζει για το ίδιο θέμα ότι στην επικοινωνία μεταξύ δύο ή περισσότερων ανθρώπων το άτομο παίζει το ρόλο του αποστολέα και συγχρόνως του παραλήπτη μηνυμάτων. Έτσι ο αποστολέας στέλνει το μήνυμα και ο παραλήπτης το ερμηνεύει όπως εκείνος το καταλαβαίνει βασιζόμενος σε δικές του εμπειρίες και στην συνέχεια αφού το επεξεργαστεί, αντιδρά σε αυτό. Στην αποτελεσματική επικοινωνία παίζουν σημαντικό ρόλο δύο παράγοντες. Ο ένας είναι, το άτομο να στέλνει μηνύματα σε συμφωνία με τα όσα νιώθει μέσα του και ο άλλος είναι να ερμηνεύει ο παραλήπτης το μήνυμα σύμφωνα με τις προθέσεις του αποστολέα (Μ. Μαλικιώση - Λοΐζου, 1994).

### **Επικοινωνία με διπλά μηνύματα μέσα στην Οικογένεια.**

Η V. Satir στο βιβλίο της «Πλάθοντας ανθρώπους» επισημαίνει όπως λέχθηκε και παραπάνω ότι για να είναι σωστή η επικοινωνία θα πρέπει αυτά που σκέφτεται και νιώθει κανείς, αυτά και να δείχνει. Η ασυμφωνία ανάμεσα στην προφορική και στη μη προφορική επικοινωνία παράγει διπλά μηνύματα. Υποστηρίζει ότι στις περισσότερες διαταραγμένες οικογένειες επικρατούσε η επικοινωνία με διπλά μηνύματα, και αυτό ήταν αποτέλεσμα της χαμηλής αυτοεκτίμησης των μελών της οικογένειας. Όταν κάποιο άτομο δεν πιστεύει στον εαυτό του, μέσα από την αλληλεπίδραση με τους άλλους, οριοθετεί την αξία του εαυτού του εκεί που θέλουν οι άλλοι. Το άτομο τότε καταφεύγει στα διπλά μηνύματα για να μην καταλάβει ο άλλος τι πραγματικά αισθάνεται. Μέσα στην οικογένεια, αυτή η διαδικασία είναι ένας φαύλος κύκλος επειδή αυτή η μορφή επικοινωνίας συνέχεια ανακυκλώνεται (Satir, 1988).

Σύμφωνα πάλι με την V. Satir (1988) στην οικογένεια κάθε επικοινωνία είναι απαραίτητο να στοχεύει στην αλήθεια και να αποτελείται από απλά και όχι διττά μηνύματα, για να εξασφαλίζεται



η αγάπη και η εμπιστοσύνη, στοιχεία απαραίτητα για την υγιή ανάπτυξη των μελών της. Όταν η επικοινωνία στην οικογένεια είναι άμεση, σαφής, ειλικρινής, προσδιορισμένη, γίνεται με ευθύ τρόπο και η οικογένεια λειτουργεί ως ανοιχτό σύστημα, τότε η αυτοεκτίμηση γίνεται πιο βάσιμη και αντλείται ολοένα και περισσότερο από τον ίδιο τον εαυτό. Όταν η επικοινωνία είναι έμμεση, ασαφής, ασυνεπής, απροσδιόριστη, γίνεται με τρόπο επικριτικό, υπολογιστικό, συμβιβαστικό, παραπλανητικό, τότε η οικογένεια λειτουργεί ως κλειστό σύστημα με αποτέλεσμα η αυτοεκτίμηση να γίνεται όλο και πιο αμφίβολη και να εξαρτάται όλο και περισσότερο από τη γνώμη των άλλων (Satir, 1988).

#### **Δ. ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΟΥ ΒΡΕΦΟΥΣ - ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΑΝ ΑΤΟΜΟ (0 - 6 ΕΤΩΝ).**

Από την αρχή της ζωής του το άτομο έχει κάποιες ανάγκες οι οποίες πρέπει να καλυφθούν για να αναπτυχθεί έτσι μια υγιή και ισορροπημένη προσωπικότητα.

Οι ανθρώπινες ανάγκες διακρίνονται σε βιολογικές ή πρωτογενείς και σε ψυχολογικές ή δευτερογενείς. Οι πρώτες είναι αποτέλεσμα οργανικών μεταβολών, ενώ οι δεύτερες είναι αποτέλεσμα μάθησης. Ο άνθρωπος ζώντας μέσα σε ένα ορισμένο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον, μαθαίνει ένα σύστημα ψυχικών και κοινωνικών αναγκών, η ικανοποίηση του οποίου οδηγεί προς την προσαρμογή, ενώ η αποτυχία της ικανοποίησης του έχει ως αποτέλεσμα την σύσφιξη συναισθηματικής έντασης τη δέσμευση των πνευματικών δυνάμεων του ανθρώπου και την προβληματική προσαρμογή του (Χαραλαμποπούλου, 1987).

Σύμφωνα με τον Maslow (Χαραλαμποπούλου, 1987) η πυραμίδα της ιεράρχησης των ανθρώπινων αναγκών έχει ως εξής:

## 5 Ανάγκες για αυτοπραγμάτωση

### 4 Ανάγκες για εκτίμηση και επιδοκμασία

### 3 Ανάγκες για αγάπη και στοργή

### 2 Ανάγκες για ασφάλεια και προστασία

### 1 Ανάγκες οργανικές και βιολογικές.

Στην πρώτη βαθμίδα της πυραμίδας κατατάσσονται οι οργανικές και βιολογικές ανάγκες, η ικανοποίηση των οποίων εξασφαλίζει την επιβίωση του ατόμου (Χαραλαμποπούλου, 1987).

Άρα γίνεται κατανοητό ότι το βρέφος και το μικρό παιδί χρειάζεται περισσότερο από κάθε άλλο άτομο σε μεγαλύτερη ηλικία τροφή, νερό, ύπνο κ.τλ γιατί σε αυτή την ηλικία μπαίνουν οι βάσεις ενός υγιούς βιολογικά ατόμου.

Στην δεύτερη βαθμίδα κατατάσσονται οι ανάγκες για αγάπη και στοργή. Οι άνθρωποι σε όλες τις φάσεις της ζωής τους νιώθουν ανάγκη για αγάπη και στοργή και περισσότερο τα παιδιά. Η οικογένεια είναι αυτή από όπου ξεκινά η αγάπη, η κατανόηση και η αποδοχή. Η πειραματική έρευνα του Harlow απέδειξε ότι, οι μικροί πίθηκοι προσηλώνονται στη μητέρα τους, όχι γιατί δέχονται από αυτή τροφή αλλά γιατί απολαμβάνουν μαζί της μια ευεργετική για την ανάπτυξή τους, στοργική προστασία και επαφή.

Η μητρική στοργή, το μητρικό χάδι, η ψυχική επαφή αναπτύσσει ανάμεσα στο παιδί και την μητέρα πολύ ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς που ενισχύουν την εσωτερική ασφάλεια και συμβάλουν στην ψυχική υγεία του παιδιού (Χαραλαμποπούλου, 1987).

Στην τέταρτη βαθμίδα βρίσκονται οι ανάγκες για εκτίμηση και επιδοκμασία. Όλοι οι άνθρωποι αισθάνονται αυτές τις ανάγκες και όλοι αγωνίζονται να επιβεβαιώσουν τον εαυτό τους. Σαφώς τα παιδιά

νιώθουν εντονότερα αυτήν την ανάγκη γιατί δεν έχουν σαφή εικόνα του εαυτού τους και προσπαθούν αν την αποκτήσουν μέσα από τη σχέση τους με τους άλλους (Χαραλαμποπούλου, 1987).

Σύμφωνα με την Mia Kellmer Prtingle (1985) είναι τέσσερις οι συναισθηματικές ανάγκες οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν από την αρχή της ζωής, ώστε το παιδί να περάσει από την αδύναμη βρεφική ηλικία στην ώριμη ενηλικίωση:

α. Ανάγκη για αγάπη και ασφάλεια.

Αυτή ίσως είναι η σπουδαιότερη, διότι αποτελεί τη βάση για όλες τις μετέπειτα σχέσεις, όχι μόνο μέσα στην οικογένεια αλλά και με φίλους, συναδέλφους που θα δημιουργήσει στην μετέπειτα ζωή του το ίδιο το άτομο. Η ανάγκη αυτή καλύπτεται όταν το παιδί από τη γέννησή του και μετά βιώνει μια διαρκή, ασφαλή, τρυφερή σχέση - πρώτα με τη μητέρα, ύστερα με τον πατέρα και τέλος με ένα ολοένα διευρυνόμενο κύκλο ενήλικων και συνομήλικων.

β. Ανάγκη για νέες εμπειρίες.

Μέσα από τις νέες εμπειρίες το παιδί διευκολύνεται να μάθει μια από τις βασικές αρχές των πρώτων χρόνων της ζωής του: να μάθει πως να μαθαίνει και η βαθιά αυτή γνώση του δίνει χαρά και μια αίσθηση επιτυχίας. Το οικογενειακό περιβάλλον και ο Π. ΣΤ - νηπιαγωγείς όταν παρέχουν στο παιδί μια πολιτιστική και γλωσσική ποιότητα εμπλουτίζεται εσωτερικά.

γ. Η ανάγκη για έπαινο και αναγνώριση.

Για να γίνει ένα άτομο από αδύναμο βρέφος ενήλικος με αυτοπεποίθηση και αυτοαποδοχή χρειάζεται μια τεράστια ποσότητα συναισθηματικής, κοινωνικής και διανοητικής μάθησης που επιτυγχάνεται με την μίμηση των ενηλίκων που το περιβάλλουν και

το φροντίζουν. Τα πιο αποτελεσματικά κίνητρα για αυτήν την μάθηση είναι ο έπαινος μέσα στα όρια και η αναγνώριση.

δ. Η ανάγκη για υπευθυνότητα.

Η ικανοποίηση αυτής της ανάγκης γίνεται όταν επιτρέψουμε στο παιδί να αποκτήσει προσωπική ανεξαρτησία, φροντίζοντας αρχικά τον εαυτό του σε καθημερινά θέματα, όπως το φαγητό, το ντύσιμο, το πλύσιμο. Επίσης με το να έχει στην κατοχή του αντικείμενα έστω ασήμαντα και ευτελή, στα οποία του επιτρέπεται να έχει πλήρη ιδιοκτησία.

Με τον καιρό η ευθύνη επεκτείνεται (καθώς μεγαλώνει) σε σημαντικούς τομείς και φτάνει στην πλήρη ωριμότητα όπου είναι σε θέση να αναλαμβάνει και ευθύνη για όλα.

Συνεπώς λοιπόν εάν δεν ικανοποιηθεί μια από τις βασικές αυτές ανάγκες ή καλυφθεί ανεπαρκώς, η ανάπτυξη τότε διακόπτεται ή διαταράσσεται. Οι συνέπειες μπορεί να είναι καταστροφικές αργότερα για το άτομο (όταν ενηλικιωθεί) και για την κοινωνία αφού δεν θα υπάρχει ψυχική ισορροπία στο άτομο αυτό. Η οικογένεια και ο Π. ΣΤ -νηπιαγωγείο έχουν το βασικό μέλημα για την ικανοποίηση και κάλυψη των αναγκών αυτών.

## **2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣ ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self Esteem)**

### **1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ**

Η οικογένεια υπήρχει ανέκαθεν σε όλες τις κοινωνίες, αλλά η μορφή της άλλαζε συνεχώς. Σε αντίθεση με τη δομή και τη λειτουργία της ως πριν από μερικές εκατοντάδες χρόνια, η οικογένεια σήμερα αποτελεί μια μεμονωμένη ατομιστική ομάδα. Η παραδοσιακή αγροτική οικογένεια υπήρξε κάποτε ο βασικός κοινωνικός πυρήνας. Ο αριθμός των μελών ποίκιλλε ανάλογα με τους συγγενείς που την απάρτιζαν. Αποτελούσε παραγωγική και αναπαραγωγική μονάδα, απαραίτητη για την ζωή των ανθρώπων και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, την ανατροφή και διαπαιδαγωγήσει της αναπτυσσόμενης γενιάς. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών γινόταν με τη συμμετοχή τους στην παραγωγική δουλειά των γονιών και των υπολοίπων ενηλίκων (Χουντουμάδη, 1994).

Με την εκβιομηχάνιση παρατηρείται μαζική μετανάστευση στις πόλεις και η νέα μορφή της οικογένειας που διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό είναι η πυρηνική. Η ζωή στην πόλη συρρικνώνει την οικογένεια (Χουντουμάδη, 1994).

### **2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ**

«Η οικογένεια είναι μια ομάδα ευρύτερη από το ζευγάρι που αποτελεί τη διαρκή και νόμιμη γενετήσια ένωση. Περιλαμβάνει τους συζύγους, τα τέκνα και συχνά και τα τρίτα πρόσωπα που συνδέονται

με τους συζύγους με στενούς συγγενικούς δεσμούς» (Τσαούσης, κοινωνία του ανθρώπου, 1991 σελ. 440).

«Η οικογένεια αποτελεί ένα κύτταρο βασικό από κοινωνιολογική και ψυχολογική πλευρά. Η οικογένεια είναι το σύνολο των προσώπων του ίδιου αίματος που ζουν κάτω από την ίδια στέγη, ιδίως ο πατέρας, η μητέρα και τα παιδιά (Χουρδάκη, οικογενειακή ψυχολογία, 1982, σελ. 279).

Στο περιοδικό εκλογή η οικογένεια ορίζεται ως μία ομάδα προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους με φυσικούς ή νόμιμους δεσμούς και ζουν σε μια κοινή κατοικία, τελώντας μια σειρά από κοινωνικές και προσωπικές λειτουργίες και συνδεόμενοι εξ αίματος (Κοκκινάκης, Οικογένεια και κοινωνική πολιτική, σελ. 123, 1995).

### **3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ**

Σκοπός της οικογένειας είναι σύμφωνα με τον Γ. Τσιαντή να συμβάλει στην Κοινωνικοποίηση των παιδιών, στον σχηματισμό αξιών, στη συναισθηματική, κοινωνική και νοητική ωρίμανση τους (Τσιαντής, 1991).

Η οικογένεια καλύπτει ένα ευρύ φάσμα βιοκοινωνικών λειτουργιών α) λειτουργιών της αναπαραγωγής, β) ένα πλέγμα ψυχολογικών λειτουργιών, γ) οικονομικές λειτουργίες και δ) λειτουργίες που οδηγούν στην κοινωνικοποίηση των μελών της με την εμπέδωση και την μεταβίβαση αξιών (Κοκκινάκης, 1995).

Η Χουντουμάδη αναφέρει ότι η οικογένεια αποτελεί μια κοινωνικό - ψυχολογική ομάδα με συναισθηματικές λειτουργίες. Στην οικογένεια αναπτύσσονται έντονες και στενές σχέσεις και αυτό επιτρέπει την έκφραση συναισθημάτων καθώς και βαθιών αναγκών. Η οικογένεια μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό καταφύγιο στη ζωή του ανθρώπου γιατί συνήθως προσφέρει

μεγαλύτερη αποδοχή και αγάπη. Για το βρέφος το οικογενειακό πλαίσιο έχει μεγάλη σημασία αφού σκοπός του είναι η δημιουργία της βάσης της προσωπικότητάς του (Χουντουμάδη, 1994).

Η Χ. Κατάκη βλέπει το θέμα από μια άλλη οπτική γωνία. Σκοπός της οικογένειας αναφέρει δεν είναι η βιολογική επιβίωση της οικογένειας (αφού έχει λυθεί πλέον αυτό το πρόβλημα) αλλά μάλλον η ψυχολογική επιβίωση μέσα στη σύγχρονη υπερκαταναλωτική κοινωνία που βομβαρδίζει τους ανθρώπους με χιλιάδες πληροφορίες. Οι ρόλοι (επαγγελματικοί, οικογενειακοί κ.τλ) που καλείται να παίξει το άτομο είναι πολλοί και αδυνατεί να ανταπεξέλθει. Έτσι πολλές φορές κινδυνεύει να χάσει τον εαυτό του. Ενώ στις παραδοσιακές οικογένειες οι ρόλοι ήταν συγκεκριμένοι και ξεκάθαροι, άρα οι ρόλοι και η ταυτότητα ήταν έννοιες ταυτόσημες (είμαι αυτό που κάνω), σήμερα οι πολλαπλοί ρόλοι που αναλαμβάνει, προκαλούν στο άτομο μια εσωτερική σύγχυση για το ποιος είναι. (Χ. Κατάκη, 1995). Βασικό μέλημα λοιπόν του σημερινού ανθρώπου είναι ο προσδιορισμός της ταυτότητας. Η σημερινή οικογένεια κατά τη γνώμη μας θα πρέπει να επικεντρωθεί σ' αυτόν ακριβώς το στόχο. Να προετοιμάσει άτομα ικανά, εφοδιασμένα με το «γνώθι σ' αυτόν» και αυτοσεβασμό.

#### **4. Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ**

Κάνοντας την παραπάνω ιστορική αναδρομή για την εξέλιξη της οικογένειας μέσα από τις κοινωνικές αλλαγές γίνεται φανερό ότι η οικογένεια περνάει από το παραδοσιακό στάδιο στο σύγχρονο. Θα επιχειρήσουμε μια σύγκριση ανάμεσα στις δύο μορφές της οικογένειας προκειμένου να γίνει φανερό, ποιες είναι οι λειτουργίες της παραδοσιακής και σύγχρονης οικογένειας και ποια η θέση του παιδιού σε αυτές.



Σύμφωνα με την Χουντουμάδη στην εκτεταμένη παραδοσιακή οικογένεια η δομή των σχέσεων είναι πιο περίπλοκη και συνεπάγεται μεταξύ των μελών της συνεργασία, συμμαχίες και ανταγωνισμούς, ενώ αυξάνουν οι δυνατότητες για καλή επαφή και επίλυση των διαφορών. Το παιδί επηρεάζεται από τις άμεσες σχέσεις και από αυτά που παρατηρεί ότι πράττουν οι άλλοι. Του δίνεται η ευκαιρία να ταυτιστεί με περισσότερα από ένα άτομα (Χουντουμάδη, 1994).

Η Χ. Κατάκη κάνει και αυτή το διαχωρισμό ανάμεσα στην παραδοσιακή και σύγχρονη οικογένεια. Αναφέρει ότι το παιδί στην παραδοσιακή οικογένεια, την μικρή κοινότητα ταυτίζεται με τον κύκλο των «δικών» και αυτό το προστατεύει. Η εργασία στην ύπαιθρο και ο τρόπος παραγωγής των αγαθών, καθιστούν αναγκαίες για την επιβίωση τις αρμονικές σχέσεις. Υπάρχουν κοινοί στόχοι και κοινές ανάγκες στην οικογένεια. Το άτομο λοιπόν εκπληρώνοντας τις υποχρεώσεις του προς την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει, ικανοποιεί ταυτόχρονα και τις δικές του ανάγκες. Επιθυμεί τα ίδια που επιθυμεί και το σύνολο. Δικαιώνεται από το σύνολο τρέφοντας έτσι την αυτοεκτίμησή του (Κατάκη, 1984).

Αντίθετα στη σύγχρονη κοινωνία, στη σύγχρονη ζωή στην πόλη, η οικογένεια υφίσταται συρρίκνωση, απομόνωση. Οι άνθρωποι ζουν σε πολυκατοικίες, αποκλεισμένοι από τον έξω κόσμο, χωρίς πολλές κοινωνικές επαφές. Στον αστικό χώρο ο τρόπος παραγωγής των αγαθών απαιτεί την ένταξη των μελών της οικογένειας σε διάφορες και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, με ξεχωριστούς στόχους και επιδιώξεις (Χ. Κατάκη, 1984).

Η οικογένεια έχει πάψει να αποτελεί μονάδα παραγωγής και αναπαραγωγής. Απογυμνώνεται σταδιακά από τις λειτουργίες της και όλο και λιγότερα πράγματα ενώνουν τα μέλη της. Η τηλεόραση,



ο άκρατος καταναλωτισμός εγκλωβίζουν τα άτομα σε ένα επιφανειακό τρόπο ζωής, όπου οι ζεστές ανθρώπινες επαφές και σχέσεις αντικαθίστανται από υλικά αγαθά (Χ Κατάκη, 1984).

Η οικογένεια απομονώνεται και αποδυναμώνεται, χάνει τη σταθερότητά της γίνεται εύθραυστη με σοβαρές συνέπειες για το παιδί. Οι γονείς προσπαθούν να «εκπαιδεύσουν», να μάθουν τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς στο παιδί για να αντιμετωπίσει την «έξω» ζωή (Χουντουμάδη, 1994)

Η Χ. Κατάκη, όπως αναφέρει στο βιβλίο της «Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας», πραγματοποίησε μια έρευνα προκειμένου να διαπιστώσει εάν υπάρχουν διαφορές στον τρόπο που βλέπουν την οικογένεια, τις οικογενειακές σχέσεις και τον εαυτό τους μέσα σε αυτές, τα παιδιά. Σύγκρινε τις απόψεις 10 παιδιών από την επαρχία και 10 παιδιών από την Αθήνα, μέσα από τις εκθέσεις και τις ζωγραφιές τους με θέμα την οικογένεια και τις οικογενειακές σχέσεις. Επαληθεύονται οι υποθέσεις της για τον διαφορετικό τρόπο ζωής και τις επιδράσεις του στα παιδιά. Τα παιδιά της επαρχίας περνούσαν ξεκάθαρα μηνύματα αισιοδοξίας, συνεργατικότητας και ζωντανίας στην οικογένεια, η οποία παρουσιάζεται ενωμένη και δημιουργική. Αντίθετα τα παιδιά της πόλης παρουσιάζουν την οικογένεια μέσα σε σπίτια κλουβιά, μπροστά στην τηλεόραση, σε πλήρη αδράνεια. Η συναλλαγή των μελών όταν αυτή εμφανιζόταν ήταν αρνητική (Χ. Κατάκη, 1984)

Η οικογένεια σίγουρα έχει περάσει σε άλλες μορφές οργάνωσης, από ότι παλαιότερα. Το ερώτημα που σαφώς πλανάται είναι εάν είναι ικανές αυτές οι μορφές της οικογένειας, εάν δηλαδή μπορούν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου και τι αλλαγές επιβάλλεται να γίνουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά

προκειμένου να καταστεί εφικτή η ψυχολογική επιβίωση των ανθρώπων.

## **5. ΜΟΡΦΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ**

### **α. Παραδοσιακές μορφές οργάνωσης της οικογένειας**

*Διευρυμένες ή εκτεταμένες οικογένειες.*

Είναι οι οικογένειες που περιλαμβάνουν μερικές πυρηνικές οικογένειες και στενούς συγγενείς όπως αδέρφια άγαμα, γονείς συζύγων κ.τλ. Είναι διευρυμένη με την έννοια ότι ξεκινά από τον πατέρα και καταλήγει να ενσωματώνει πολύ μεγάλο αριθμό συγγενών ατόμων μέσα σε ένα πλαίσιο συνεργασίας στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα (Τσαούσης, 1991).

*Πολυγαμική Οικογένεια*

Αυτή η μορφή της οικογένειας απαντάται πολύ σπάνια. Έχει βρεθεί σε κάποιες φυλές της Πολυνησίας και Αφρικής. Είναι η οικογένεια όπου ένας από τους δύο συζύγους μπορεί να έχει πολλαπλούς γάμους (Τσαούσης, 1984).

### **β. Συγχρονες μορφές οργάνωσης της οικογένειας**

*- Πυρηνική Οικογένεια*

Η οικογένεια- πυρήνας η οποία αποτελείται αποκλειστικά από τους γονείς και τα παιδιά (Κοκκινάκης, 1995).

*- Μονογονεϊκή οικογένεια*

Είναι η οικογένεια που αποτελείται από έναν ενήλικο και τα ανήλικα τέκνα του. Αυτό είναι συνέπεια θανάτου του ενός γονέα, διαζυγίου ή χωρισμού των συζύγων, εγκατάλειψης από τον ένα γονέα με αποτέλεσμα ο άλλος να αναλάβει τα παιδιά, ή αγαμίας του γονέα. Θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν επίσης οι οικογένειες που έχουν

τον έναν από τους δύο συζύγους να απουσιάζει για μακρύ χρονικό διάστημα λόγω μετανάστευσης, φυλάκισης, επαγγέλματος και τέλος παραμονής σε νοσηλευτικό ίδρυμα, (Κοκκινάκης, 1995).

*- Οικογένεια ελεύθερης ένωσης*

Είναι η οικογένεια κατά την οποία συμβιώνει το ζευγάρι θεωρώντας τον εαυτό του ισότιμο με τα νόμιμα παντρεμένα ζευγάρια χωρίς να αποτελεί αντικείμενο κοινωνικού στιγματισμού από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Κοκκινάκης, 1995).

*- Ομοφυλοφιλική οικογένεια*

Σύμφωνα με την Johnson - Τουρνά στη σημερινή κοινωνία του δυτικού κόσμου θεωρούνται οικογένεια και άτομα μη συνδεδεμένα με φυσικούς ή νόμιμους δεσμούς όπως ομοφυλόφιλα ζευγάρια όπου σε κάποιες πολιτείες στην Αμερική σε πολλές περιπτώσεις μπορούν ακόμα και να υιοθετήσουν παιδιά (Johnson -Τουρνά - 1996, προσωπική επαφή).

*- Ίδρυματική Οικογένεια*

Αποτελεί μια μορφή οικογένειας και το ίδρυμα αφού τα παιδιά μεγαλώνουν και κοινωνικοποιούνται σε αυτό το περιβάλλον. Το ίδρυμα στην προκειμένη περίπτωση αντικαθιστά την οικογένεια (Johnson Τουρνά - 1996 προσωπική επαφή).

*- Οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας.*

Σε αυτή την οικογένεια η συζυγική σχέση οικοδομείται σε βάση συνεργασίας και με την γυναίκα και τον άνδρα να έχουν επαγγελματική σταδιοδρομία και να συμμετέχουν στην οικιακές εργασίες (Κοκκινάκης, 1995).

*- Κοινοβιακή οικογένεια.*

Γίνεται παρουσίαση όλων αυτών των μορφών της οικογένειας για να δούμε ποιες μορφές ίσως θα μπορεί να πάρει στο μέλλον η οικογένεια. Ποια λοιπόν μπορεί να είναι η θέση του παιδιού σε αυτή; Παραθέτουμε ως προβληματισμό (και ίσως ως ερέθισμα για παραπέρα έρευνα από άλλους σπουδαστές) για το τι επιδράσεις θα έχει στην ανάπτυξη υψηλής ή χαμηλής αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem), ένα τέτοιο οικογενειακό περιβάλλον.

## **6. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΩΣ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ- ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self - Esteem).**

### **α. Εισαγωγή**

Στον προηγούμενο αιώνα και στις αρχές του 20ου πίστευαν ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού δεν είχαν καμιά αξία και σημασία για την ανάπτυξη του. Πίστευαν ότι στα 3 ή 4 πρώτα χρόνια το άτομο δεν είχε ακόμη συναίσθηση του τι γινόταν γύρω του, και ότι ήταν ανίκανο να καταλάβει. Αργότερα αποδείχτηκε ότι η εντύπωση αυτή ήταν λανθασμένη και ότι αντίθετα τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού ήταν πολύ καθοριστικά για την ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη (R. Izabert, 1957).

Πράγματι κατά την διάρκεια των πρώτων πέντε ετών το παιδί δοκιμάζει τις πρώτες ανθρώπινες σχέσεις που θα του αφήσουν ανεξίτηλα σημάδια στο μέλλον. Οι εμπειρίες σχέσεων που θα έχει σε αυτά τα πρώτα χρόνια θα καθορίσουν την υγιή ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η αντιμετώπισή του από το οικογενειακό περιβάλλον θα αποτελέσει τον καθρέπτη μέσα από τον οποίο θα βλέπει τον εαυτό του και θα διαμορφώσει το ίδιο μια σαφή αντίληψη του εαυτού του (R. Izabert, 1957).

## **β. Σχέσεις γονιού - παιδιού**

### Βρεφική ηλικία

Οι Peterson και Bednar υποστηρίζουν πως παιδιά με ανταγωνιστικά υψηλή αυτοεκτίμηση δοκίμασαν τον γονικό σεβασμό για την ανεξαρτησία τους. Οι γονείς πρέπει να εμπυχώνουν τα παιδιά τους, να ευνοούν την διαφοροποίησή τους και να σέβονται την ατομική τους μοναδικότητα. Η διαδικασία ωρίμανσης του παιδιού περνάει μέσα από μια δοκιμασία ορίων (Bednar & Peterson, 1995).

Η σχέση γονιού - παιδιού κατά την νηπιακή ηλικία, είναι κάθετη (βλ. παρακάτω διάγραμμα, σελ. 52). Σε αυτό το στάδιο το παιδί εξαρτάται ολοκληρωτικά από τους γονείς για διατροφή και προστασία. Πολύ σημαντικό για την μετέπειτα ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης σε αυτή την ηλικία είναι, η αίσθηση του παιδιού πως το αγαπάνε και πως ανήκει στην οικογένεια. Ο Erikson στη θεωρία του για τα αναπτυξιακά στάδια τόνισε την απαραίτητη ανάγκη του παιδιού για αποδοχή. Το νήπιο μέσα από την προσπάθειά του να κάνει τα πρώτα του βήματα, φαίνεται η δύναμη της λειτουργικής αυτονομίας του. Αυτά τα λεπτά το παιδί μπορεί να εκτιμήσει την στοργή που θα του δείξουν οι γονείς, όμως στην πραγματικότητα δεν την χρειάζεται. Πραγματικά έρευνες που έγιναν (Lepper 1983, Peterson & Bednar, 1995) έδειξαν ότι με ουσιαστική ενθάρρυνση τα παιδιά αισθάνονται πιο παρακινημένα να συνεχίσουν το επίτευγμά τους μόνα τους, παρά οδηγημένα από τους γονείς.

### Προσχολική ηλικία.

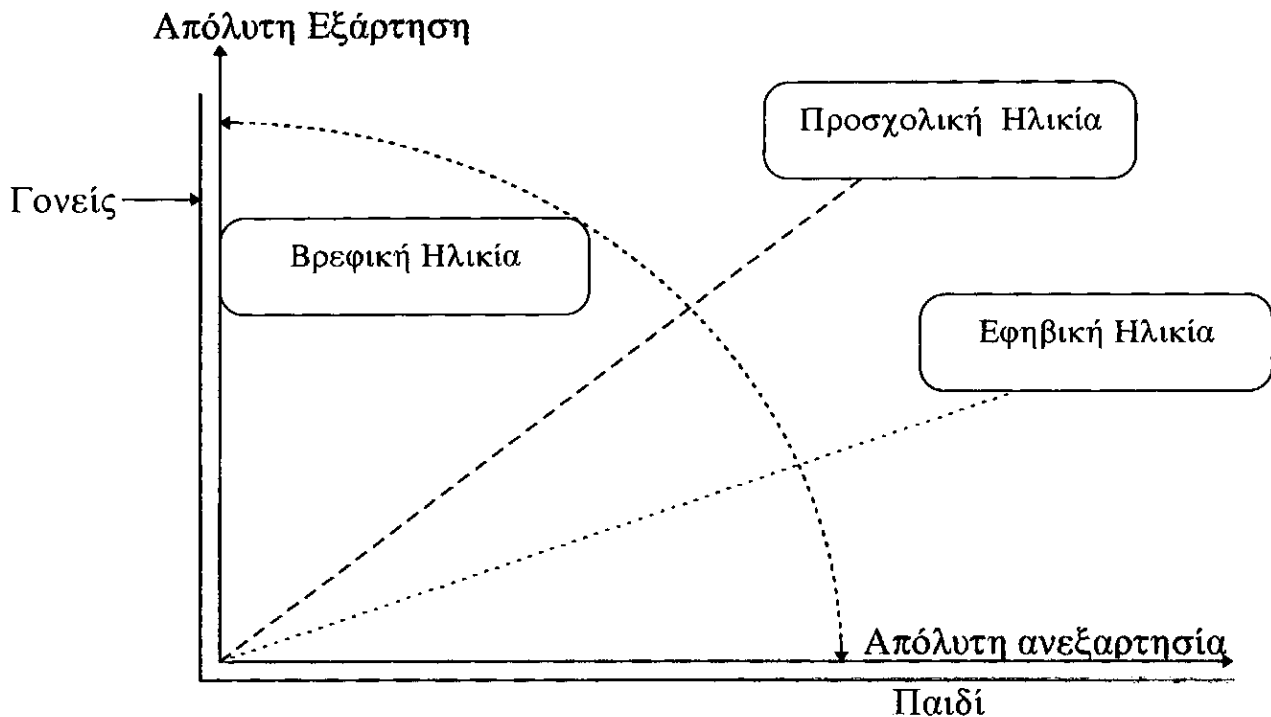
Καθώς το παιδί μεγαλώνει αναπτύσσει ικανότητες που παρέχουν ευκαιρίες για ανάπτυξη ανταγωνισμού σύμφωνα με την ηλικία του. Κοινωνικοποιείται και, μέσα από αυτή τη διαδικασία, μαθαίνει να

συνεργάζεται και να μοιράζεται παιχνίδια (Bednar & Peferson, 1995). Η σχετικά χαμηλή του ωριμότητα που δείχνει πως ακόμα ο περισσότερος έλεγχος για τη ζωή του πρέπει να είναι εξωτερικός, καθοδηγούμενος από τους γονείς και τους δασκάλους (Johnson - Τουρνά, 1990).

Η Baumnid (1973) από έρευνες της συμπεραίνει πως παιδιά προσχολικής ηλικίας είχανε ήδη πλεονεκτήματα για ωριμότητα όταν το περιβάλλον τους τα μεγάλωνε με ζεστασιά, υψηλές προσδοκίες, με σεβασμό για την αυτονομία τους, δηλ. να λειτουργεί ως ξεχωριστό άτομο. Στην προσχολική ηλικία η δύναμη της σχέσης μπορεί να σχηματισθεί όπως στο διάγραμμα (βλεπ. Σελ.52) (Bednar & Peterson 1995).

Οι γονείς αποδέχονται το παιδί και παράλληλα έχουν προσδοκίες από αυτό όσον αφορά την αυτοβοήθεια, την υπακοή και τις βασικές ικανότητες κοινωνικοποίησης. Σε αυτή την ηλικία τίθεται θέμα αυτονομίας του παιδιού. Οι γονείς θα πρέπει να συζητούν μεταξύ τους και να συμφωνούν πάνω στο τι περιμένουν από το παιδί τους και επίσης στον τρόπο ανατροφής που θα ακολουθήσουν για να έχουν τις αναμενόμενες προσδοκίες. Σχεδιάζουνε δραστηριότητες όπου όμως το παιδί μπορεί να τις επιλέξει μόνο του χωρίς ανάμειξη των γονιών. Βασική προϋπόθεση για σωστή ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self-Esteem) είναι οι γονείς να κατανοήσουν και να δεχτούν πως τα παιδιά τους θα τους απογοητεύσουν περιστασιακά μια και η ανάπτυξη είναι μια διαδικασία σταδίων και όχι συνεχής (Johnson - Τουρνά, 1990).

### Σχέση Γονέων - παιδιών (Bendar & Peterson)



Αυτό είναι το διάγραμμα των Bendar & Peterson που δείχνει την σταδιακή ανεξαρτητοποίηση και διαφοροποίηση των παιδιών μέσα από τη σχέση τους με τους γονείς. Ενώ αρχικά ο έλεγχος των γονιών είναι κάθετος σιγά σιγά ο έλεγχος αυτός περιορίζεται περισσότερο κατά την εφηβική ηλικία και ενήλικη ζωή αλλά όμως ποτέ δεν φτάνει να γίνει οριζόντια η σχέση λόγω του σεβασμού των παιδιών στους γονείς (Bednar & Peterson, 1995).

#### γ. Η σχέση του ζευγαριού

Θεωρούμε σημαντικό να εξετάσουμε τη σχέση του ζευγαριού και τον αντίκτυπο ανάλογα όταν αυτή είναι θετική ή αρνητική στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης -αυτοπεποίθησης- αυτοσεβασμού (Self - Esteem) του παιδιού.

Το ζευγάρι αποτελεί τον αρχιτέκτονα της οικογένειας. Αποτελείται από τρία μέρη: Δύο άτομα ("εσύ", "εγώ") και την σχέση

(εμείς). Το καθένα από αυτά τα μέρη είναι σημαντικό και η ύπαρξη του ενός καθιστά εφικτή την ύπαρξη του άλλου. Η σχέση του ζευγαριού είναι λειτουργική όταν δεν κυριαρχεί κανένα από τα τρία μέλη (V. Satir, 1988).

Η «σχέση» αποτελεί τη λέξη κλειδί για την επιβίωση του ζευγαριού. Η ιδανική σχέση είναι αυτή που βασίζεται στον διάλογο, στην επικοινωνία και στην συναλλαγή. Προϋποθέτει σε γενικές γραμμές την αγάπη, την εμπιστοσύνη, τον σεβασμό, την ισότητα, την ειλικρίνεια, την αποδοχή για την προσωπικότητα του άλλου. Εάν χαρακτηρίζει τα δύο μέλη του ζευγαριού η αυτοεκτίμηση-αυτοσεβασμός (Self - Esteem), τότε επιτρέπουν στο σύντροφό τους να είναι ανεξάρτητος, αυτόνομο, αναγνωρίζει τις ανάγκες του και δεν τον καταπιέζει (V. Satir, 1988, X. Κατάκη, 1984).

Βασική προϋπόθεση σύμφωνα με την X. Κατάκη πριν το ζευγάρι προχωρήσει στο γάμο είναι να γνωρίσει και ολοκληρώσει το κάθε άτομο το εαυτό του. Η σχέση του ζευγαριού μπορεί να λειτουργήσει σαν μοχλός για την αναζήτηση της προσωπικής ταυτότητας των δύο και στη συνέχεια τη δημιουργία ενός καινούριου «μαζί». Γνωρίζοντας για ποιο λόγο είναι μαζί, τι θέλουν μέσα από τη σχέση, ίσως φτάσουν στην ωριμότητα (X. Κατακη, 1995)

Η πραγματικότητα τις περισσότερες φορές όμως είναι διαφορετική. Οι εμπειρίες και τα βιώματα που το κάθε άτομο φέρνει μαζί, καθώς και η πολυπλοκότητα των ανθρωπίνων σχέσεων θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν καθιστούν εφικτή, τις πιο πολλές φορές, την ανάπτυξη ικανοποιητικής ώριμης σχέσης μεταξύ δύο ανθρώπων.

Ο γάμος όταν γίνεται χωρίς να είναι απόφαση συνειδητή, όταν δεν υπάρχει η καλή γνωριμία μεταξύ των δύο ατόμων, είναι δύσκολο να στεριώσει. Αυτά που τον επακολουθούν (συνύπαρξη, δέσμευση,



συμβίωση, υποχρεώσεις) δημιουργούν πολλά προβλήματα και πολλές φορές το ζευγάρι είναι ανέτοιμο ψυχολογικά να τα αντιμετωπίσει. Γίνονται πολλές παρεξηγήσεις, η επικοινωνία δυσχεραίνεται και το ζευγάρι απομονώνεται (Χ. Κατάκη, 1984, V. Satir, 1988).

Η σχέση μπορεί να αποκατασταθεί εάν το ζευγάρι δεχόταν κάποια βοήθεια από ειδικό σε θέματα συμβουλευτικής ζευγαριών. Εάν δεν γίνει αυτό τότε οι συνέπειες σαφώς βαρύνουν τα παιδιά, όταν υπάρχουν. Θετικό θεωρείται σύμφωνα με την Χουρδάκη το γεγονός της απόκτησης των παιδιών να συνοδεύεται από τον κατάλληλο προγραμματισμό και η εγκυμοσύνη να είναι επιθυμητή. Αυτό βοηθά στο να είναι πιο αποδεκτά τα παιδιά από τους γονιούς (Χουρδάκη, 1982).

Η εικόνα του ενωμένου ζεύγους στο οποίο υπάρχει αρμονική σχέση και που βασίζεται στο σεβασμό του ενός από τον άλλο και στον αυτοσεβασμό είναι επίσης σημαντική για την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού. Μέσα από το γάμο θα πρέπει να υπάρχει πλήρης αποδοχή του ενός συζύγου από τον άλλο. Η συμφωνία των γονέων είναι βασικό στοιχείο της οικογενειακής σταθερότητας και γαλήνης. Επιβάλλεται οι δύο σύντροφοι γυναίκα και άντρας στους οποίους στηρίζεται το παιδί για να εξελιχθεί να αλληλοσυμπληρώνονται. Κάθε διάσταση, κάθε δυσαρμονία του ζεύγους διαιρούν εσωτερικά το παιδί (Izabert, 1957), και συντελούν στην εξέλιξη χαμηλής αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) (Johnson - Τουρνά, 1996, προσωπ. Επικοινωνία).

Στην συνέχεια γίνεται μια προσπάθεια να καταδείξουμε πως οι σχέσεις μεταξύ γονιού και παιδιού επηρεάζουν το παιδί και την αυτοεκτίμησή - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (Self-Esteem)

ανάλογα με την αντιμετώπιση που θα έχει από τους γονείς. Αρχικά παρουσιάζεται η σχέση γονιών - παιδιών που ευνοεί την ανάπτυξη σταθερής και υψηλής αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) και ο βαθμός εξάρτησης που παρουσιάζει το παιδί από τους γονείς.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η σχέση μητέρας -παιδιού και ο ρόλος του πατέρα.

### **δ. Η σχέση μητέρας - παιδιού - βρέφους**

Η μητέρα είναι το πρόσωπο που το παιδί - βρέφος θα αναπτύξει εξαρχής μια στενή σχέση εξάρτησης που είναι απαραίτητη για να μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, καταρχάς τις βιολογικές (τροφή, καθαριότητα κ.τλ) και κατ' επέκτασιν τις ψυχολογικές. Από την αρχή θα αναπτυχθεί μεταξύ του βρέφους και της μητέρας μια επικοινωνία. Η ποιότητα των ανταλλαγών (μηνυμάτων επικοινωνίας) μεταξύ των δύο (μητέρας - βρέφους) είναι καθοριστικός παράγοντας, από τον οποίο εξαρτάται η ασφάλεια του μωρού, όρος αναγκαίος για την αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητάς του (Ριβιέ, 1989).

Η φύση των ανταλλαγών αυτών δεν έχει επιπτώσεις μόνο στο παιδί αλλά και στην μητέρα, χωρίς να είναι όμως καθοριστική αφού δεν έχει παιδευτική αξία, δεν παύει όμως να έχει πολύ σοβαρή επίδραση στις συνειδητές και ασυνείδητες διαθέσεις της μητέρας. Όπως υπογραμμίζει ο Lebecini και η ίδια η μητέρα έχει ή χάνει το αίσθημα της ασφάλειας ανάλογα με το αν παίρνει ή όχι από το μωρό της ικανοποιητικές απαντήσεις. Ικανοποιητικές απαντήσεις θα πρέπει να θεωρούνται οι ενδείξεις μιας φυσιολογικής ανάπτυξης όπως λ.χ τα χωρίς προβλήματα γεύματα, η κανονική αύξηση του βάρους κτλ. Καθώς επίσης και οι μεταγενέστερες αντιδράσεις ψυχολογικής τάξης όπως το χαμόγελο κ.τλ (Ριβιέ, 1989).

Αν αντίστροφα η μητέρα αισθανθεί ότι το παιδί δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες και άρα ακυρώνει τις επιθυμίες της, μπορεί να πειστώσει και να σκληρύνει τη στάση της. Ο τρόπος που θα αντιδράσει η μητέρα σε μια τέτοια κατάσταση έχει να κάνει με τη δομή της δικιάς της προσωπικότητας. Διαφαίνεται δηλαδή σε αυτό το σημείο η σημασία που έχει το ψυχολογικό παρελθόν της μητέρας, οι προηγούμενες σχέσεις της με τους γονείς της και ο τρόπος με τον οποίο η ίδια έζησε, αυτή την ίδια πρωτόγονη σχέση με τη μητέρα της. Σε αυτά προστίθενται φυσικά και οι παρούσες σχέσεις της με τον πατέρα του παιδιού. Ο Spitz παρατηρεί πως αν υπάρχει σύγκρουση ή διαφωνία θα γίνει αναπόφευκτα αισθητή στην ανάπτυξη του παιδιού και θα μεγεθυνθεί σαν μέσα από παραμορφωτικό καθρέπτη (Ριβιέ, 1989).

Η επικοινωνία του παιδιού και της μητέρας γίνεται σε δύο επίπεδα το συνειδητό και το ασυνείδητο και πολλές φορές είναι πιθανό να υπάρχει σύμπτωση, αντίφαση ή ανταγωνισμός. Αναφέρεται το παράδειγμα μιας μητέρας που ενώ φροντίζει το μωρό τέλεια, το ταΐζει τις ώρες που πρέπει, προσέχει σχολαστικά την καθαριότητα και την υγεία του κ.ο.κ. κατά βάθος οι αντιδράσεις της είναι αρνητικές ή αντιφατικές. Τις αντιδράσεις αυτές τις αντιλαμβάνεται το παιδί και τις καταγράφει μέσα από την σωματική επαφή με την μητέρα του, με τις χειρονομίες της, τον τρόπο που το αγγίζει και το θηλάζει (Ριβιέ, 1989).

Αυτά τα σήματα που προέρχονται από τις μη εξωτερικά ορατές ασυνείδητες διαθέσεις της μητέρας θα παίξουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη όλων των τομέων της προσωπικότητας του παιδιού, στην οργάνωση του "εγώ", καθώς και στην θεμελίωση της «αντικειμενότροπου» σχέσης. Αν είναι αντιφατικές, μεταβλητές ή ανύπαρκτες όπως συμβαίνει λ.χ. με μητέρες ανήσυχες, ασταθείς ή

εχθρικές θα βυθίσουν το παιδί στην ανασφάλεια. Το αίσθημα της ασφάλειας είναι τόσο απαραίτητο για το βρέφος όσο το γάλα της μητέρας του. Οπου λείπει η ασφάλεια αυτή είναι αναπόφευκτη η εκκόλαψη σωματικών ή ψυχοσωματικών διαταραχών: μικρότερη αντίσταση στις αρρώστιες, χάσιμο βάρους, καθυστέρηση ή διακοπή ψυχολογικής ανάπτυξης (απουσία της αντίδρασης του χαμόγελου γύρω στον 3<sup>ο</sup> μήνα, καθυστέρηση στο χειρισμό των αντικειμένων) (Ριβιέ, 1989)

Συνεχίζοντας ο ίδιος συγγραφέας επισημαίνει τις σημαντικές εργασίες του Spitz κατά τις οποίες φάνηκαν οι καταστροφικές συνέπειες της συναισθηματικής μητρικής στέρησης που μπορεί να οφείλεται σε δύο αιτίες: Το χωρισμό από τη μητέρα ή την ανικανότητά του να παίξει το ρόλο του αντικειμένου, τη βάση από όπου το παιδί θα ξεκινά για την διερεύνηση του γύρω κόσμου και θα γυρίζει σε αυτή. Ωστόσο δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο των άστοργων και χωρίς εκδήλωση αισθημάτων μητέρων αλλά και μητέρων με βαθιά αμφιθυμικές προσωπικότητες. Οι ψυχικές παρεκκλίσεις της μητέρας προκαλούν στο παιδί κάθε είδους διαταραχές που αφήνουν ίχνη στη συμπεριφορά του ως και την ώριμη ηλικία (Ριβιέ, 1989).

Όταν οι βαθύτερες αντιδράσεις της μητέρας είναι θετικές, τα αποτελέσματα είναι εντυπωσιακά. Οξύνουν την γνώση της για τις ανάγκες και τις επιθυμίες του παιδιού της. Έτσι η γνώση αυτή γίνεται πρόβλεψη, διαίσθηση, ένστικτο. Τα σήματα που εκπέμπει το ασυνείδητό της είναι σταθερά και έχουν ομοιογένεια (Ριβιέ, 1989).

Υπάρχουν λοιπόν οι κατάλληλες συνθήκες και όλα συγκλίνουν στην εξασφάλιση της απαιτούμενης ασφάλειας για το βρέφος. Με τη βοήθεια των σημάτων που του προσφέρει η μητέρα του, το βρέφος θα ενδοπροβάλει την εικόνα του εαυτού του που του προσφέρει η

στάση του Αντικειμένου απέναντί του. Η ναρκισσιστική διαδικασία της αυτοεκτίμησης αρχίζει με τη δυνατότητα να αισθάνεται τον εαυτό του καλό, γιατί αισθάνεται τη μητέρα του καλή (Ριβιέ, 1989).

Μπορεί να μην φαίνεται καθαρά η σημασία των πρώτων προλεκτικών ανταλλαγών συναισθημάτων μεταξύ της μητέρα και του βρέφους, όμως στην ασφάλεια που γενούν οι πρώτες αυτές συναλλαγές θα στηριχθεί αργότερα με τη σειρά της η αυτοεκτίμηση. Όπως υποστηρίζει ο Lebecivni όταν θεμελιωθεί και σταθεροποιηθεί σωστά η αντικειμενότροπος σχέση, το παιδί θα αισθάνεται ότι είναι καλό επειδή το αγαπάει η μητέρα του. Αργότερα όμως στην μεταγενέστερη εξέλιξη αυτό θα πάψει να εξαρτάται αποκλειστικά από το Αντικείμενο (μητέρα). Το υποκείμενο (παιδί) θα αποκτήσει ένα αίσθημα της προσωπικής του αξίας περισσότερο αυτόνομο, δηλαδή περισσότερο εσωτερικευμένο. Αυτή η αυτονομία είναι πολύ σχετική ακόμα και κατά την περίοδο της δεύτερης και τρίτης φάσης της παιδικής ηλικίας (Ριβιέ, 1989).

Σύμφωνα με την Χουντουμάδη το παιδί στη συναισθηματική επικοινωνία του με τη μητέρα δεν βιώνει μόνο την ίδια σαν κάτι το ασφαλές αλλά βιώνει γενικότερα τη ζωή ως κάτι το ασφαλές, το σίγουρο και το καλό. Αυτό το συναίσθημα πηγάζει από την συντροφικότητα με τη μητέρα και τη χαρά και ικανοποίηση που αντλεί από τη βασική αξία της συντροφικότητας στη ζωή. Μονάχα το παιδί το οποίο αισθάνεται ασφάλεια και εμπιστοσύνη θα τολμήσει να ανακαλύψει το μεγαλύτερο κόσμο. Το παιδί που αισθάνεται ανασφάλεια αντί για αυτό θα χρησιμοποιήσει την ψυχική του ενέργεια για να ελέγχει και να συνεχίζει την επαφή με την μητέρα του, σε ένα κόσμο που δεν μπορεί να αισθανθεί σιγουριά ούτε καν με τη μητέρα του (Χουντουμάδη, 1994).

Σύμφωνα με τον Αμερικανό ψυχαναλυτή Stern η μητέρα αποτελεί για το παιδί όχι μόνο το πρόσωπο που διαμορφώνει την κοινωνική του εμπειρία αλλά και την υποκειμενική. Για παράδειγμα αναφέρει ο Stern όταν κάθε φορά που το παιδί απλώνει το χέρι του να πιάσει ένα αντικείμενο και η μητέρα κάνει γκριμάτσες αηδίας και αποστροφής για δικούς της ενδοψυχικούς λόγους, χωρίς να έχουν καμία σχέση με την υγιεινή, το παιδί αφήνει τα αντικείμενα κάτω κάνοντας την ίδια γκριμάτσα αποστροφής με τη μητέρα. Έτσι εισάγεται σαν κάτι «κακό» στο μυαλό του παιδιού η προσπάθειά του να βάλει κάτι στο στόμα του. Μια αρχικά ουδέτερη εμπειρία αποκτά για το παιδί αρνητική συναισθηματική χροιά. Το παιδί συντονίζεται με τα συναισθήματα της μητέρας και σταματά τις εξερευνήσεις και τους πειραματισμούς με τα παιχνίδια. Ο Stern υποστηρίζει ότι ευτυχώς που υπάρχουν και άλλοι μεγάλοι με τους οποίους έρχεται σε επαφή το παιδί και η μητέρα. Ειδάλλως τα αποτελέσματα θα είναι πολύ καταστροφικά για το παιδί (Stern, 1988).

Στην πρωτογενή σχέση με τη μητέρα ανάγονται πολλά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης. Ο Freud επιμένει ότι η μητέρα παραμένει σημαντική μορφή στη ζωή των ατόμων, καθορίζοντας συχνά τη φύση και την ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων του (Χουντουμάδη, 1994). Κάθε κενό ή χάσμα σε αυτή τη σχέση με την μητέρα θα κάνει το βρέφος ένα άτομο ανασφαλές, αυτοϋποτιμούμενο, θύμα έντονων συναισθημάτων κατωτερότητας (Ριβιέ, 1989).

Αν και όλα τα συμπλέγματα κατωτερότητας δεν ανάγονται στην παιδική ηλικία (αλλά και σε μεταγενέστερα δυσάρεστα συμβάντα), είναι σίγουρο πάντως πως η ανασφάλεια ή μάλλον η έλλειψη ασφάλειας που πηγάζει από τη συναισθηματική στέρηση της

μητέρας κατά τη διάρκεια του πρώτου χρόνου συνοδεύεται από απαξίωση του ατόμου.

### **Η σημασία της προσκόλλησης**

Στην προηγούμενη ενότητα εξετάσαμε την σχέση του βρέφους και της μητέρας και το πόσο καθοριστική αυτή είναι για την καλή εξέλιξη αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem). Θα μελετήσουμε τώρα την έννοια της προσκόλλησης του βρέφους στη μητέρα και την αξία της για την ψυχική υγεία του παιδιού.

Ο Bowlby είναι αυτός που ασχολήθηκε περισσότερο με τον αποχωρισμό του βρέφους από την μητέρα του στα πρώτα χρόνια της ζωής του καθώς και με τις επιπτώσεις του αποχωρισμού αυτού στο βρέφος. Υποστηρίζει λοιπόν ότι η προσκόλληση του βρέφους σε κάποιο πρόσωπο δεν έχει να κάνει ούτε με την ανάγκη για τροφή ούτε με το τάισμα από τη μητέρα. Η έννοια της προσκόλλησης αναφέρεται στο συναισθηματικό δεσμό που αναπτύσσεται ανάμεσα στο βρέφος και στο πρόσωπο που το φροντίζει. (Σύμφωνα με τον Bowlby (1995) αυτό το πρόσωπο δεν είναι απαραίτητο να είναι η βιολογική του μητέρα). Στο παιδί λοιπόν ο δεσμός προσκόλλησης είναι ψυχολογικό φαινόμενο. Η ψυχική προσκόλληση στον άνθρωπο είναι κάτι που αναπτύσσεται σταδιακά από τη στοργική φροντίδα και τη συναισθηματικά πλούσια επικοινωνία με το παιδί. Η προσκόλληση σε ένα τουλάχιστον άτομο είναι ανάγκη ζωής για το παιδί. Του δίνει ένα βασικό αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης στον κόσμο (Bowlby 1995, Χουντουμάδη 1994).

Η Αμερικανίδα Mary Ainsworth, (1967) συνεργάτης του Bowlby έχει περιγράψει τις χαρακτηριστικές μορφές συμπεριφοράς που εμφανίζει το παιδί όταν απομακρύνεται από τη μητέρα για να

εξερευνήσει τον κόσμο και ξαναγυρνάει σε αυτή (Χουντουμάδη, 1994).

Επίσης η Mahler (1975), έχει ασχοληθεί με την επιστροφή του παιδιού στη βάση του. Υποστηρίζει λοιπόν ότι η ασφαλής προσκόλληση στη μητέρα είναι η προϋπόθεση με την οποία το παιδί αρχίζει να διερευνά τον κόσμο γύρω του (Χουντουμάδη, 1994).

### *Μορφές Προσκόλλησης*

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι το παιδί προσκολλάται στη μητέρα του, άσχετα από το πως εκείνη το μεταχειρίζεται. Όμως από τη συμπεριφορά της μητέρας εξαρτάται η ποιότητα της προσκόλλησης του βρέφους.

Η Ainsworth (1967) βασιζόμενη σε εκτεταμένες παρατηρήσεις στο φυσικό περιβάλλον των παιδιών (Ουγκάντα) και σε πειραματικό περιβάλλον (βαλτιμόρη) κατέγραψε τρεις μορφές προσκόλλησης του βρέφους:

- A. Τα βρέφη με ασφαλή προσκόλληση είναι αυτά που αναζητούν τον γονιό όταν αυτός ή αυτή επιστρέφει.
- B. Τα βρέφη με τάση απομάκρυνσης και ανασφαλή προσκόλληση.
- Γ. Τα βρέφη με τάσεις αντιστάσης και ανασφαλή προσκόλληση.
- 1. Ασφαλής προσκόλληση.

Το παιδί με αυτή τη μορφή προσκόλλησης αισθάνεται σιγουριά και έχει εμπιστοσύνη ότι η μητέρα του του δίνει προσοχή, και είναι διαθέσιμη όταν την χρειάζεται. Δεν αντιδρά με άγχος όταν αποχωρίζεται για μικρό διάστημα τη μητέρα του, αλλά συνεχίζει τις εξερευνήσεις γιατί έχει εμπιστοσύνη στην «ασφαλή» βάση, ότι η μητέρα εξακολουθεί να είναι διαθέσιμη, ακόμα και αν λείπει (Βοσνιάδου, 1992, Χουντουμάδη, 1994).



Αυτή τη μορφή προσκόλλησης την καλλιεργούν κυρίως γονείς που είναι συναισθηματικά εκφραστικοί - χαμογελούν περισσότερο και μιλούν με εκφραστικό τρόπο. Η μητέρα αποδέχεται το βρέφος της, έχει την προσοχή της στραμμένη σε αυτό, είναι ευαίσθητη στα μηνύματα που του στέλνει και είναι στοργική (Χουντουμάδη, 1994, Βοσνιάδου, 1992).

## 2. Ανασφαλής προσκόλληση με τάσεις απομάκρυνσης.

Εδώ θα εξετάσουμε τη μορφή της προσκόλλησης που παρουσιάζουν τα βρέφη που πιστεύουν ότι η μητέρα δεν είναι διαθέσιμη και ευαίσθητη στις ανάγκες τους. Η απομάκρυνση ερμηνεύεται από την Ainsworth ως αμυντικός ελιγμός. Αν και θέλουν να προσκολληθούν στην μητέρα τους ο φόβος της απόρριψης τα οδηγεί στην απομάκρυνση από την μητέρα ως άμυνα στο άγχος της απόρριψης. Εμφανίζονται προσκολλημένα στη μητέρα αλλά δεν την εμπιστεύονται (Χουντουμάδη, 1994).

Οι μητέρες αυτές δεν φαίνονται να είναι ψυχολογικά διαθέσιμες για τα μωρά τους. Οι λόγοι μπορεί να είναι πολλοί για την παραμέληση του μωρού, ωστόσο πιστεύεται ότι απαντάται συχνότερα σε μητέρες που πάσχουν από σοβαρή κατάθλιψη (Χουντουμάκη, 1994).

## 3. Ανασφαλής προσκόλληση με τάσεις αντίστασης και αμφιθυμίας.

Η μορφή αυτής της προσκόλλησης χαρακτηρίζει το παιδί που δεν είναι σίγουρο εάν η μητέρα του είναι διαθέσιμη όταν την χρειάζεται. Λόγω της ανασφάλειας το παιδί παρουσιάζει άγχος αποχωρισμού και δεν ξεκολλάει από τη μητέρα του, ενώ φοβάται να εξερευνήσει τον κόσμο γύρω του (Βοσνιάδου 1992, Χουντουμάδη, 1994).

Αυτή η μορφή προσκόλλησης ονομάζεται και αμφιθυμική γιατί εμπεριέχει εμφανή σύγκρουση στη δομή της. Η προσκόλληση αυτής

της μορφής να παρουσιαστεί από μια μητέρα η οποία άλλοτε είναι διαθέσιμη, ζεστή στην επαφή της με το βρέφος και άλλοτε όχι. Πρόκειται για μια μητέρα αμφιθυμική ή ασυνεπή στην επαφή της με το βρέφος. Η μορφή της προσκόλλησης αυτής συναντάται σε βρέφη που έχουν βιώσει χωρισμούς (Χουντουμάδη, 1994).

Αυτές οι τρεις μορφές προσκόλλησης είναι οι πιο βασικές χωρίς φυσικά να αποκλείονται ενδιάμεσες μορφές προσκόλλησης. Τα βρέφη που παρουσιάζουν ασφαλή προσκόλληση στη μητέρα τους, αναπτύσσουν αργότερα περισσότερη αυτοπεποίθηση - αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμός (Self -Esteem) και κοινωνικές δεξιότητες. Είναι θετικά προς τους άλλους, πιο ώριμα στη σχέση τους με το σχολείο και με περιβάλλοντα έξω από το οικογενειακό. Η ανασφαλής προσκόλληση συναντάται κυρίως σε παιδιά οικογενειών με ιστορικό κακοποίησης ή οικογενειών που η μητέρα πάσχει από βαριά κατάθλιψη (Χουντουμάδη, 1994).

Δεν μπορεί να ειπωθεί ότι η δημιουργία μιας ασφαλούς προσκόλλησης μπορεί να αποτελέσει εγγύηση για την υγιή ψυχική ανάπτυξη του παιδιού, ούτε και ότι η δημιουργία ανασφαλούς προσκόλλησης, το καταδικάζει σε προβληματική εξέλιξη. Η στάση της μητέρας απέναντι στο παιδί μπορεί να αλλάξει τη μορφή της προσκόλλησης του. Υπάρχουν όμως και άλλα άτομα στο άμεσο περιβάλλον που πολλές φορές επιτρέπουν μια πολύ καλή προσκόλληση όπως ο πατέρας, η γιαγιά κ.ά (A. Johnson - Τουρνά, 1996, προσωπική επικοινωνία).

### **Αποχωρισμός και απώλεια της μητέρας κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού.**

Αναφέρθηκε παραπάνω ότι ο αποχωρισμός από τη μητέρα στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού μπορεί να είναι καθοριστικός για

την ανάπτυξη του παιδιού. Θα παρουσιάσουμε εδώ έρευνες που έχουν γίνει γύρω από αυτό το θέμα και ποιες οι επιπτώσεις του στο παιδί.

Η αρχή για τις έρευνες γύρω από την απουσία της μητέρας και τις επιπτώσεις της, έγινε κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όταν πολλά ορφανά οδηγήθηκαν σε ιδρύματα. Τόσο στην Αμερική όσο και στην Μ. Βρετανία οι έρευνες έδειξαν καθαρά τις καταστροφικές συνέπειες που είχαν στην ανάπτυξη των προσωπικοτήτων των παιδιών η μακροχρόνια παραμονή σε ιδρύματα και οι συνεχείς αλλαγές της μητρικής μορφής (Χουντουμάδη, 1994).

Πρωτοπόροι στην έρευνα ήταν ο Rene Spitz, η Anna Freud και ο John Bowlby. Στην αρχή θεωρήθηκε σχεδόν αδιανόητο η στέρηση και η απώλεια της μητρικής φροντίδας να έχει τόσο καταστρεπτικά αποτελέσματα στο παιδί. Όμως η μελέτη στους πιθήκους Rhesus του Harlow (1965) και ο τρόπος που αυτά αντιδρούσαν στην μητρική στέρηση άλλαξε την άποψη όσων το αμφισβητούσαν. Ο Harry και η Margaret Harlow έκαναν το εξής πείραμα με μικρά πιθηκάκια. Τα εξέθεσαν σε διαφορετικές συνθήκες κοινωνικής επαφής. Μια ομάδα με τα μικρά πιθηκάκια μεγάλωσαν με συνομήλικους, χωρίς αληθινή μητέρα μόνο με μια μητέρα «υποκατάστατο» (με μια στατική μορφή με κεφάλι που έμοιαζε με κεφάλι πιθήκου και ήταν τυλιγμένο με μαλακό ύφασμα. Μια άλλη ομάδα έζησε με συνομήλικα πιθηκάκια και ένα ενήλικο ο οποίος ήταν εχθρικός και βίαιος μαζί τους. Τέλος μια τρίτη ομάδα μεγάλωσε χωρίς την παρουσία τεχνητής μητέρας ούτε ενός μεγάλου. Οι Harlow όταν ερμήνευσαν τα αποτελέσματα της έρευνας τους υποστήριξαν ότι ο καλύτερος τρόπος για να εξασφαλισθεί φυσιολογική και αρμονική εξέλιξη είναι να μάθει να αγαπά και να ζει και με τη μητέρα και με τα συνομήλικα πιθηκάκια (Χουντουμάδη, 1994).

Ο Spitz (1968) αναφέρει ότι βρέφη τα οποία χώρισαν από τη μητέρα τους παρουσίασαν μελαγχολία. Αν ο χωρισμός ξεπεράσει τους πέντε μήνες οι διαταραχές στο βρέφος είναι ανεπανόρθωτες. Σταματάει να αναπτύσσεται κινητικά και νοητικά. Αντίθετα εάν το βρέφος δοθεί πριν από τους πέντε μήνες στην μητέρα του επανέρχεται πολύ γρήγορα στην αρχική του κατάσταση, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι ο χωρισμός δεν αφήνει κατάλοιπα με τη μορφή μιας πιο εύθραυστης προσωπικότητας και αυξημένης προδιάθεσης στο άγχος (Ριβιέ, 1989).

Οι εργασίες του Bowlby και των συνεργατών του είναι οι πιο πληρέστερες για τον αποχωρισμό του βρέφους από τη μητέρα.

Ο Bowlby πιστεύει ότι:

1. Από τον 6<sup>ο</sup> μήνα ως τον 3<sup>ο</sup> ή τον 4<sup>ο</sup> χρόνο, κάθε αποχωρισμός από τη μητέρα ακόμα και αν είναι σύντομος, είναι για το παιδί μια τραυματική εμπειρία.
2. Κατά τον αποχωρισμό (στην περίπτωση που οι σχέσεις του παιδιού με τη μητέρα είναι καλές και με την προϋπόθεση ότι δεν υπήρξε άλλος αποχωρισμός) η συμπεριφορά του παιδιού περνάει από τρεις διαδοχικές φάσεις. Ο Bowlby τις ονομάζει: Διαμαρτυρία, απελπισία, αποστασιοποίηση (Bowlby, 1995).

Οι James και Joyce Roberston (1971) πραγματοποίησαν μια έρευνα με πέντε παιδιά για να δούνε τα αποτελέσματα του αποχωρισμού από τη μητέρα. Τα παιδιά ήταν από 17 έως 28 μηνών. Ο αποχωρισμός από τη μητέρα θα κρατούσε δέκα μέρες. Τα τέσσερα παιδιά τοποθετήθηκαν σε άλλες οικογένειες αφού πρώτα προετοιμάστηκε το έδαφος με μεγάλη προσοχή. Τα παιδιά εξοικειώθηκαν με τους «ΰθετους» γονείς, πήραν μαζί τους το κρεβάτι τους καθώς και αγαπημένα πράγματα τους. Ο John, το πέμπτο παιδί τοποθετήθηκε σε ένα βρεφοκομείο (Ριβιέ, 1989).

Τα αποτελέσματα αυτής της συγκριτικής έρευνας ήταν πολύ κατατοπιστικά. Τα τέσσερα παιδιά δεν είχαν αναπτύξει κανένα αίσθημα θλίψης, μελαγχολίας αφού είχαν στενή σχέση με τη «θετή» μητέρα. Αντίθετα ο John στο βρεφοκομείο δεν είχε αυτή την ευκαιρία να αναπτύξει κάποια σταθερή σχέση αφού οι βρεφοκόμοι ήταν συνέχεια απασχολημένοι και με τα άλλα παιδιά. Στην αρχή διαμαρτυρήθηκε για τον χωρισμό από τη μητέρα του, μετά έπεσε στην μελαγχολία και την απελπισία και τέλος στην αποστασιοποίηση (όταν ήρθε η μητέρα του δεν τον ένοιαζε η παρουσία της). Οι συνέπειες αυτές του θλιβερού αποχωρισμού άργησαν να εξαλειφθούν. Πολλές φορές ενώ έδειχνε να καλυτερεύει, παλινδρομούσε. Ήταν εξαρτημένος από τη μητέρα του και βίωνε συχνά το άγχος αποχωρισμού και φόβου απώλειας της μητέρας του (Ριβιέ, 1989).

Γίνεται από τα παραπάνω κατανοητό ότι είναι σημαντικό για το παιδί που έχει αποχωριστεί από τη μητέρα του και έχει τοποθετηθεί σε ξένο περιβάλλον, να του δοθεί η δυνατότητα να φτιάξει μια προνομιούχα σχέση με ένα πρόσωπο από το καινούργιο περιβάλλον προκειμένου να ικανοποιηθούν οι συναισθηματικές του ανάγκες.

#### **ε. Ο ρόλος του πατέρα στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (self - esteem) του παιδιού**

Ενώ υπάρχουν αμέτρητες μελέτες για τη σχέση μητέρας βρέφους ή νηπίου, δυστυχώς μέσα από την μελέτη της βιβλιογραφίας μας διαπιστώσαμε ότι πολύ λίγα έχουν γραφτεί για το ρόλο του πατέρα στην ανάπτυξη του παιδιού.

Ο ρόλος του πατέρα περιορίζεται στο να είναι κυρίως του «κουβαλητή». Είναι αυτός που εργάζεται αδιάκοπα για να ικανοποιήσει τις υλικές ανάγκες της οικογένειας. Αυτός ο ρόλος

είναι ιδιαίτερα έντονος στις πυρηνικές οικογένειες όπου η μητέρα δεν εργάζεται. Ο πατέρας λείπει πολλές ώρες εργαζόμενος από το σπίτι και λειτουργεί ως προμηθευτής αγαθών (Χουντουμάδη, 1994).

Ο ρόλος του πατέρα στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού δεν είναι ξεκάθαρος μια και η μητέρα ως επί το πλείστον είναι αυτή που φροντίζει αποκλειστικά το παιδί. Έτσι στην Φροϋδική θεωρία ο πατέρας εμφανίζεται όταν το παιδί είναι 3 χρονών. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία τα αγόρια και τα κορίτσια αποβλέπουν στον πατέρα τους για προστασία. Ο πατέρας θεωρείται η μορφή εξουσίας που τιμωρεί το παιδί όταν εκείνο παραβαίνει τους κανόνες. Η παρουσία του πατέρα στη βρεφική ηλικία καθώς και η μορφή του ως πηγή αγάπης, στοργής, φροντίδας και τρυφερότητας είναι ανύπαρκτες στη Φροϋδική αντίληψη γεγονός απολύτως σύμφωνο με τις αξίες που κυριαρχούσαν την εποχή εκείνη. Παρ'όλα αυτά η συμβολή του πατέρα θεωρήθηκε σημαντική προκειμένου να τεθούν οι βάσεις της κοινωνικοποίησης, ειδικά στην ανάπτυξη των κοινωνικών ρόλων (Χουντουμάδη, 1994). Ο Stern (1985) θεωρεί τον πατέρα σημαντικό στη διευκόλυνση της διαδικασίας αποχωρισμού - εξατομίκευσης τους βρέφους. Επίσης σύμφωνα με την Χουντουμάδη και η Mahler συμφωνεί με αυτή τη θεωρία υποστηρίζοντας το ίδιο. Πιστεύει λοιπόν ότι η αυστηρότερη και πιο ορόθετη συμπεριφορά του πατέρα διευκολύνει στην απομάκρυνση από τη μητέρα και στη δημιουργία ανεξάρτητου εαυτού (Χουντουμάδη, 1994).

Ο Winnicott θεωρεί το βρέφος και τη μητρική φροντίδα ως μια ενότητα. Δεν υπάρχει βρέφος χωρίς μητρική φροντίδα και δεν υπάρχει μητρική φροντίδα χωρίς βρέφος. Σύμφωνα με τον Winnicott ο ρόλος του πατέρα συνίσταται στη δημιουργία κατάλληλου περιβάλλοντος για τη μητέρα. Ο ρόλος του πατέρα περιορίζεται στον υλικό και ψυχολογικό εφοδιασμό της μητέρας που είναι η

«προμηθεύτρια» του παιδιού» (Χουντουμάδη, 1994). Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να εκφράσουμε τη διαφωνία μας με την θεωρία του Winnicott μια και ο πατέρας είναι σε θέση και μπορεί να προσφέρει πολύ περισσότερο από τον απλό ρόλο του κουβαλητή. Αυτό που χρειάζεται είναι η γυναίκα - μητέρα να του επιτρέψει να πλησιάσει περισσότερο το βρέφος. Πολλές φορές οι μητέρες διεκδικούν εκείνες την αποκλειστική φροντίδα του παιδιού με το επιχείρημα ότι ο άντρας αδυνατεί να παίξει αυτό το ρόλο.

Η συμβολή του πατέρα στην ολόπλευρη και σφαιρική ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών είναι αναμφίβολη. Η σπουδαιότητά του δεν έγκειται μόνο στην παρουσία του και στο υποτιθέμενο πρότυπο αρσενικής συμπεριφοράς, αλλά και στην ευκαιρία που έχουν τα αγόρια και τα κορίτσια να αναπτύξουν σχέση και με ένα αρσενικό γονιό (Χουντουμάδη, 1994).

Σαν κατακλείδα των όσων ειπώθηκαν παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε πως ο ρόλος του πατέρα είναι σημαντικός για το παιδί γιατί βάζει τα θεμέλια για την κοινωνικοποίησή του και επηρεάζει την ταυτότητά του φύλλου.

Παρά ταύτα όμως οι περισσότεροι θεωρητικοί εξακολουθούν όπως είδαμε να παρουσιάζουν τον πατέρα ως δευτερεύουσα μορφή όσον αφορά τη στοργική φροντίδα του παιδιού που θεωρείται έργο της μητέρας, ιδιαίτερα κατά τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού.

## **7. ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΣ (SELF - ESTEEM)**

Αναμφίβολα οι γονείς αναλαμβάνουν ένα πολύ σοβαρό ρόλο. Καλούνται να μεγαλώσουν τα παιδιά τους με ένα τρόπο που θα τα κάνει υγιή ισορροπημένα και ώριμα. Μερικές φορές όμως φαίνεται ότι δεν είναι ικανά να ανταποκριθούν σε αυτό το ρόλο, επειδή

κανένας δεν τους εκπαιδεύει. Έτσι πολλές φορές μεγαλώνουν, ανατρέφουν τα παιδιά τους είτε σύμφωνα με τα πρότυπα που μπορεί να έχουν από την δική τους οικογένεια είτε με κάποιους τρόπους που εκείνοι μπορεί να πιστεύουν σωστούς, χωρίς όμως να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των δικών τους παιδιών. Επειδή ο τρόπος που ο γονιός αντιμετωπίζει, που διαπαιδαγωγεί το παιδί του επηρεάζει την εικόνα που το ίδιο σχηματίζει για τον εαυτό του (V. Satir., 1988, Ντικμέγιερ- Μακκαιη 1980) θα μελετήσουμε παρακάτω αρχικά ένα τρόπο ανατροφής που ενισχύει την αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (self - esteem) και στην συνέχεια θα παραθέσουμε κάποιους τρόπους ανατροφής τους δεν την ενισχύουν.

#### **α. Ανατροφή που ενισχύει την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self- esteem).**

Οι γονείς που μεγαλώνουν το παιδί τους μέσα σε ένα δημοκρατικό κλίμα όπου επικρατεί συνεργασία, ισοτιμία, ειλικρίνεια, εμπιστοσύνη και σεβασμός του ενός για τον άλλο μέσα στην οικογένεια, συντελούν στο να αναπτύξει το παιδί υψηλή αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self - esteem). Το παιδί τότε μόνο θα μπορέσει να εσωτερικεύσει μια καλή εικόνα για τον εαυτό του, όταν ο γονιός θα το αντιμετωπίσει με σεβασμό, αναγνωρίσει τις ανάγκες του και τις δυνατότητες του, χωρίς να έχει παράλογες απαιτήσεις από αυτό (Ντικμέγιερ, Μακκαιη, 1980).

Η σωστή ανατροφή έχει, σύμφωνα με την V. Satir την βάση της στην σωστή επικοινωνία (V. Satir, 1988). Οι γονείς θα πρέπει να ακούν και να μιλούν στο παιδί τους, καλλιεργώντας μια σχέση εμπιστοσύνης μαζί του. Με το να ενθαρρύνουν, να του αναθέτουν ευθύνες, να το αφήνουν να αποφασίσει μόνο του για πράγματα που το αφορούν, του δίνουν τη δυνατότητα να γίνει υπεύθυνο. Ωθείται το



παιδί στο να γνωρίσει τις ικανότητές του. Μαθαίνει να παίρνει πρωτοβουλίες, να νιώθει ότι μπορεί να τα καταφέρει, ότι είναι άξιο και ικανό. Οι γονείς θα πρέπει να ενθαρρύνουν το παιδί ακόμα και όταν αποτυγχάνει σε κάτι, τονίζοντας του ότι σημασία έχει η προσπάθεια και όχι το αποτέλεσμα. (Ντικμέγιερ, Μακκαίη, 1980)

## **β. Τρόποι ανατροφής που δεν ενισχύουν την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self - esteem)**

Πολλοί γονείς μεγαλώνουν τα παιδιά τους βασιζόμενοι σε κάποιες θεωρίες ανατροφής με σκοπό να αποφύγουν τον κίνδυνο χαμηλής αυτοεκτίμησης. Θα εξετάσουμε μερικούς από τους τρόπους ανατροφής όπως δίνονται από τους Bednar & Peterson (1995) προκειμένου να γίνει κατανοητό πως πολλές φορές η εκδήλωση υπερπροστασίας και υπερβολή από μέρους των γονιών προς τα παιδιά οδηγεί σε αντίθετα αποτελέσματα.

### α. Αγάπη υπό οποιοσδήποτε συνθήκες.

Οι γονείς που ανατρέφουν τα παιδιά τους με αυτόν τον τρόπο πιστεύουν ότι τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση είναι αυτά που μεγαλώσανε με πολύ αγάπη και έπαινο. Τα παιδιά αυτά κατά κάποιο τρόπο είναι προστατευμένα από τον εξευτελισμό, την αποτυχία και ανθεκτικά στην ντροπή. Πιστεύετε λοιπόν ότι εάν οι γονείς συνεχίζουν να είναι γεμάτοι αγάπη χωρίς όρια για το παιδί τους τότε τίποτε δεν μπορεί να πάει λάθος. Οι απογοητεύσεις του παιδιού πρέπει να αμβλύνονται γρήγορα. Οι γονείς πρέπει να εργάζονται περισσότερο για να αναλύσουν διάφορες καταστάσεις ώστε το παιδί ποτέ να μη ρωτήσει για τον εαυτό του και τις ικανότητές του. Το ερώτημα που φυσικά τίθεται είναι τι γίνεται όταν το παιδί αντιμετωπίζει προβλήματα έξω από την οικογένεια. Με το να παρέχουν οι γονείς λεφτά, έπαινο ή αγάπη χωρίς όρια στο παιδί, δεν

λύνονται τα ανθρώπινα προβλήματα. Αυτός ο τρόπος ανατροφής καλλιεργεί χαμηλή αυτοεκτίμηση αφού το παιδί ουσιαστικά εξαρτάται από τους γονείς. Ο Adler (1964) (Ansboncher & Ansboncher, 1956) έγραψε με ευστοχία για τους κινδύνους να γίνονται όλα τα χατίρια ενός παιδιού καθώς επίσης και όταν δεν αποδέχονται οι γονείς ότι τα παιδιά τους δεν είναι τέλεια. Η Baumrid (1975) ανακάλυψε πως τα παιδιά προσχολικής ηλικίας επιεικών γονέων - δηλ. γονέων που δείχνουν αγάπη χωρίς όρια, έτειναν να είναι τα πιο δυστυχημένα και ανασφαλή στις ομάδες που δίδασκε (Bednar & Peterson, 1995).

#### β. Η θεωρία της αυτοεκτίμησης μέσω αρχών επιτυχίας.

Σύμφωνα με τους Bednar & Peterson μια δεύτερη λανθασμένη θεωρία για την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης είναι όταν οι γονείς παρακινούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας τα οποία μπορεί να έχουν πολλές δυνατότητες (χορό, μουσική, αθλητισμό) να επιτύχουν σε αυτά. Πιστεύεται ότι μόνο εάν νικούν μπορούν να αισθάνονται καλά με τον εαυτό τους. Η θεωρία της αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) που ισούται με την επιτυχία, υποθέτει ότι το παιδί θα μπορεί να αισθάνεται ότι αξίζει μόνο όταν είναι νικητής. Παιδιά που είναι μέτρια ή έχουν λιγότερα τέτοια χαρίσματα είναι καταδικασμένα είτε να αποδοκιμάζονται από τους γονείς με στόχο να γίνουν καλύτερα είτε να παραιτηθούν από την προσπάθεια να γίνουν καλύτερα αποδεχόμενα την κατωτερότητά τους ( Bednar & Peterson, 1995).

Το λάθος αυτής της θεωρίας είναι βασικό και κρίσιμο. Εμπεριέχει μια λανθασμένη άποψη των αποτελεσμάτων. Πιστεύεται ότι η αυτοεκτίμηση κατευθύνεται από το αποτέλεσμα της κάθε προσπάθειας. Η αυτοεκτίμηση αναλογίζεται ως το αποτέλεσμα του να νικάς ή να επιτυγχάνεις κάποιους στόχους. Πρέπει να

επισημάνουμε όμως ότι μπορεί τα παιδιά που μεγαλώνουν με αυτή τη θεωρία να έχουν αυτοεκτίμηση, αλλά δεν θα είναι διαρκής. Η αυτοεκτίμηση συναντάται σε παιδιά όπου αντιμετωπίζονται από τους γονείς κάποια θέματα ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα. (Bednar & Peterson, 1995).

γ. Η θεωρία που υποστηρίζει ότι η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (Self - Esteem) ισούται με το «ανήκεις» κάπου.

Αυτή η θεωρία «του να ανήκεις» δίνει έμφαση στο να «ταιριάζεις μέσα» δασκαλεύοντας τα παιδιά πως μπορούν να αισθάνονται καλά για τον εαυτό τους όταν μπορούν να κάνουν τους άλλους να τα Δεχτούν. Αυτός ο τρόπος όμως αναζήτησης θετικής έκφρασης για τον εαυτό τους από τρίτους είναι, σύμφωνα με τον Bednar και Peterson, μάταιος γιατί εξαρτάται αποκλειστικά από τις εκτιμήσεις των άλλων. Επιζητώντας την έγκριση μέσα από τους άλλους, αυτό δημιουργεί ένα αίσθημα κατωτερότητας. Είναι αδύνατον τα παιδιά να βασισθούνε στο δικό τους, εσωτερικό περιβάλλον, γιατί οι άλλοι είναι πάντα οι τελικοί κριτές τους ψάχνοντας έτσι συνεχώς έγκριση από τους άλλους, δεν μπορούνε να είναι βέβαια για το τι αντιπροσωπεύουν ως άτομα όταν ξέρουν ότι δεν είναι αυτός ο πραγματικός τους εαυτός, αφού κάθε φορά δίνουν μια παράσταση προκειμένου να γίνουν δεκτοί. (Bednar & Peterson, 1995).

Οι συγγραφείς Bednar & Peterson υποστηρίζουν πως η θετική αυτοεκτίμηση περιέχει την ένταξη (σε ομάδα κ.τλ), όμως αυτό συνοδεύεται από την αίσθηση του να είναι ίσος κανείς με τους άλλους, όχι εξαρτημένος (Bednar & Peterson 1995).

δ. Αδιάφορες και εχθρικές μορφές ανατροφής.

Αναμφίβολα μέθοδοι εγκατάλειψης και σκληρότητας δεν ανεβάζουν την αυτοεκτίμηση στο παιδί. Τα παιδιά πριν από τα 8 χρόνια είναι ανίκανα να σχηματίσουν μια ξεχωριστή αίσθηση του

εαυτού τους και για αυτό το λόγο αδυνατούν να ορίσουν τον εαυτό τους με άλλο τρόπο, παρά μέσα από την επικοινωνία τους με άλλο τρόπο, παρά μέσα από την επικοινωνία τους με τους γονείς. Αδιάφοροι ή εχθρικοί γονείς με διάφορους τρόπους μαθαίνουν στα παιδιά τους πως είναι ενοχλητικά βάρη που γεννήθηκαν ή ακόμη και εχθροί μέσα στην οικογένεια που αξίζουν την εξύβριση. Μέσα στην χαμηλή ωριμότητα ενός νέου παιδιού η στάση αυτή των γονέων προκαλεί μονόδρομες διαδοχικές εξηγήσεις (Hanter 1983, Peterson & Bednar 1995).

Όταν τα παιδιά κακοποιούνται ή αγνοούνται από τους γονείς σημαίνει πως έκαναν κάτι λάθος. Επειδή αδυνατούνε τα παιδιά να καταλάβουνε πως υπάρχει η πιθανότητα η αντίδραση αυτή των γονέων να προέρχεται από κάποιες άλλες άλυτες δικές τους δυσκολίες με τους γονείς τους, κατηγορούνε τον εαυτό τους, φτάνοντας να πιστέψουν πως είναι κατά κάποιο τρόπο ελαττωματικά και ανίκανα και όχι αρκετά καλά για να αγαπηθούνε (Bednar & Peterson, 1995).

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί πως αντίθετα με αυτή την αρχική δυσκολία πολλά παιδιά αναδύονται χωρίς προβλήματα από την παιδική τους ηλικία. Υπάρχουν δύο συγγενικά στοιχεία που εξηγούν πως κάποια παιδιά «επιζήσανε» από τέτοια δηλητηριώδη παιδικά περιβάλλοντα: Η συνέπεια και η διαστρέβλωση ενός μη εκφραζόμενου τρόπου χειρισμού της ανατροφής.

Οι γονείς που είναι σταθερά σκληροί παρέχουν τουλάχιστον ένα περιβάλλον προβλεπόμενο, όπου τα παιδιά πρέπει να μάθουν να ζήσουν τον εαυτό τους, εάν θέλουν να επιζήσουν. (Η ζημιά όμως στη συναισθηματική τους ζωή σαν ενήλικες είναι συχνά σοβαρή πα'όλα αυτά). Επίσης οι γονείς που δεν υποκρίνονται για την εχθρότητά τους απέναντι στα παιδιά είναι το ίδιο προβλεπόμενοι.

Οι γονείς όμως που επιμένουν λεκτικά για την αγάπη τους και το ενδιαφέρον τους ενώ προδίδουν την εχθρότητά τους με άλλους λεπτούς τρόπους π.χ αδιαφορώντας ή θέτοντας διλήμματα στο παιδί το επηρεάζουν με άλλο περίπλοκο και απειλητικό Τρόπο. Πραγματικά προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει πως ένα εντελώς απρόβλεπτο περιβάλλον είναι ίσως η συνθήκη για το μεγαλύτερο κακό στην ψυχολογική ανάπτυξη (Bateson, Jackson, Holley & Weakland 1954, Bednar & Peterson 1995).

Οι Johnson, Giffin, Watson και Becket (1956) παρατήρησαν σε 27 σχιζοφρενικά παιδιά και τις οικογένειές τους ότι όταν τα παιδιά εκλάμβαναν την οργή και εχθρότητα ενός γονέα σε πολλές περιπτώσεις ο γονέας το αρνιότανε αμέσως. Επέμενε όμως πως θα το αρνιόταν και το παιδί. Έτσι το παιδί αντιμετώπιζε το δίλημμα να πιστέψει το γονέα ή τις δικές του αισθήσεις. Εάν πίστευε τις δικές του αισθήσεις διατηρούσε ένα σταθερό πιάσιμο με την πραγματικότητα. Εάν πίστευε το γονέα αρνιόταν την αντίληψή του για την πραγματικότητα (Bednar & Peterson, 1995). Επίσης παιδιά που κακοποιούνται σεξουαλικά από το γονιό και εκβιάζονται να μην το αποκαλύψουν στον άλλο γονιό λέγοντας τους, ότι αυτό θα είναι το «ωραίο» μυστικό τους, και σε αυτή την περίπτωση το παιδί αντιμετωπίζει το ίδιο δίλημμα. (Johnson - Τουρνά 1996, προσ. Επικοινωνία).

Αυτό που συμπεραίνεται λοιπόν είναι ότι οι γονείς αναμφίβολα δεν θα πρέπει να φέρονται αρνητικά και επιθετικά στα παιδιά αλλά να τους προσφέρουν αγάπη στοργή για να είναι ψυχικά υγιή και ισορροπημένα. Όμως είδαμε ότι η στοργή, η αγάπη, η αποδοχή θα πρέπει να είναι μέσα σε όρια, χωρίς υπερβολές, γιατί τότε φέρνουν τα αντίθετα αποτελέσματα. Επειδή ο ρόλος του γονιού είναι πολύ δύσκολος και κανείς δεν ξέρει, δεν μαθαίνει πως να παίζει αυτό το

ρόλο, καλό θα ήταν οι γονείς να συμβουλευόνται ειδικούς. Έτσι θα γνωρίσουν καλύτερα το παιδί τους, τι χρειάζεται και τι θα πρέπει να του προσφέρουν για να γίνει ψυχικά υγιής, ισορροπημένος, ευτυχισμένος, ικανοποιημένος από τη ζωή του, πολίτης ετούτης της γης.

### **3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ - ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (Self Esteem)**

#### **1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Στην παραπάνω ενότητα παρουσιάστηκε το πόσο σημαντική είναι για το παιδί, η επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος, των σχέσεων και της ανατροφής που δοκιμάζει μέσα από αυτό για την υγιή ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης και αυτοσεβασμού (Self - esteem) του. Ο δεύτερος πολύ σημαντικός παράγοντας είναι το περιβάλλον του παιδικού σταθμού και του νηπιαγωγείου. Το οποίο αποτελεί σύμφωνα με τον Πασσάκο τον πρώτο εξωοικογενειακό θεσμό που ενδεχομένως θα επηρεάσει, περισσότερο από κάθε άλλο θεσμό την αναπτυσσόμενη προσωπικότητά του. Αποτελεί το χώρο όπου θα του δοθούν ευκαιρίες να δοκιμάσει τις δυνατότητές του και να αποκτήσει εμπειρίες μέσα από την αλληλεπίδρασή του με τους νηπιαγωγούς και τους συνομηλίκους (Πασσάκος, 1992).

Έτσι λοιπόν σήμερα στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες έχει πάψει σύμφωνα με τη Χουντουμάδη να αποτελεί η φροντίδα και η κοινωνικοποίηση του παιδιού, βασική μέριμνα της οικογένειας. Σταδιακά οι Παιδικοί σταθμοί και τα νηπιαγωγεία αρχίζουν να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή των μικρών παιδιών (Χουντουμάδη, 1994)

Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια να κατανοηθεί η εξέλιξη του θεσμού του παιδ. Σταθμού - νηπιαγωγείου. Θα γίνει δηλαδή μια προσπάθεια να κατανοηθεί μέσα από ποιες κοινωνικές αλλαγές και

αντιλήψεις, κατέληξε να αναγνωριστεί ως ο πιο καθοριστικός παράγοντας διαμόρφωσης της προσωπικότητας του παιδιού μετά την οικογένεια.

## **2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ**

Σύμφωνα με τον Κιτσαρά ο παιδικός σταθμός και το νηπιαγωγείο είναι δημιούργημα του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Πρωτοεμφανίστηκε ο 1840 με το όνομα Kindergarten (Παιδικός κήπος) από τον F. Froeber. Συνεχίζοντας ο ίδιος συγγραφέας τονίζει ότι ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης είναι οι πρώτοι που συλλάβανε την ιδέα της ομαδικής συνύπαρξης και αγωγής των νηπίων από 3-6 ετών. Κατά τα Ρωμαϊκά και Βυζαντινά χρόνια επίσης εκφράζονται παρόμοιες απόψεις όπως για παράδειγμα ο Πλούταρχος που τονίζει την σημασία της αγωγής του παιδιού στα πρώτα χρόνια της ζωής του, αλλά ούτε ως τότε, ούτε και στο Μεσαίωνα γίνεται κάποια πρόοδο ώστε να υπάρξει αγωγή μέσα από κάποιο κρατικό φορέα (Κιτσάρας 1991). Σε αυτό ίσως παίζουν ρόλο οι ιδέες και απόψεις που επικρατούσαν την εποχή εκείνη, ότι δηλαδή τα παιδιά είναι ατελή ψυχικά όντα που στερούνται ικανοτήτων και δυνατοτήτων (Χουντουμάδη, 1994).

Στροφή σηματοδοτείται προς την προσχολική αγωγή τον 18<sup>ο</sup> αιώνα με την επικράτηση του διαφωτισμού και τις απόψεις του Locke, Rousseau και λίγο αργότερα του Pestalozzi. Ο Locke πίστευε ότι το παιδί γεννιέται άγραφος χάρτης και έχει άπειρες δυνατότητες ανάπτυξης, αρκεί να του δοθούν κατάλληλα ερεθίσματα όχι μόνο από την οικογένεια αλλά και μέσω της εκπαίδευσης. Ο Rousseau στο έργο του «Αιμίλιος» υποστηρίζει ότι το παιδί δεν αποτελεί μικρογραφία ενηλίκων. Κάθε ηλικία έχει τα δικά της χαρακτηριστικά, ανάγκες και θα πρέπει η αγωγή να είναι κατάλληλα προσαρμοσμένη σε αυτή (Κιτσαράς, 1991).



Μετά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα στις διάφορες χώρες της Ευρώπης, εμφανίζονται μεγάλες φυσιογνωμίες που επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στο χώρο της προσχολικής αγωγής (Κιτσαράς 1991).

Ο Froebel είναι ο πρώτος που θεμελίωσε ένα σύστημα αγωγής των παιδιών προσχολικής ηλικίας με την ίδρυση των «παιδικών κήπων». Πίστευε ότι μέσα στο χώρο του «παιδικού κήπου», με τις δραστηριότητες που θα αναλάμβανε το παιδί, θα ήταν δυνατόν να καλλιεργήσει τον εαυτό του, προκειμένου να φτάσει στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του (Κιτσαράς, 1991).

Παρόμοιες ήταν και οι ιδέες της Ιταλίδας M. Montessori, η οποία με την επιρροή της συνέβαλε σημαντικά στην Παγκόσμια αναγνώριση και καθιέρωση της προσχολικής αγωγής μέσα από το χώρο του παιδικού σταθμού και του νηπιαγωγείου. Παιδαγωγική αρχή του Μοντεσσοριανού συστήματος αποτελεί η πίστη ότι το παιδί θα πρέπει να δρα ανεμπόδιστα, αυθόρμητα και να μην περιορίζονται οι ελευθερίες του (Κιτσαράς, 1991).

Η εξελικτική ψυχολογία και οι απόψεις της ψυχαναλυτικής θεωρίας ότι η ανάπτυξη της προσωπικότητας επηρεάζεται όχι μόνο από την οικογένεια αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, προωθούν την αναγκαιότητα της συμμετοχής του παιδιού στο χώρο του Παιδικού σταθμού και νηπιαγωγείου, τα οποία συμπληρώνουν την οικογενειακή αγωγή και δίνουν άλλες δυνατότητες ανάπτυξης (Κιτσαράς, 1991).

Στην Ελλάδα, οι παιδικοί σταθμοί ιδρύθηκαν κυρίως έχοντας κοινωνικούς και εθνικούς σκοπούς. Στόχος ήταν να περιθάλπουν τα φτωχά παιδιά και τα παιδιά εργαζομένων μητέρων. Το 1880 η Αικ. Λασκαρίδου εισάγει στην Ελλάδα τον πρώτο παιδικό σταθμό βασισμένο στο σύστημα του Froebel. Λίγο αργότερα το 1897 ιδρύεται από την ίδια μια σχολή εκπαίδευσης νηπιαγωγών. Στη

συνέχεια στη χώρα μας ιδρύονται και άλλοι πολλοί παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία, ενώ τα τελευταία 15 χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί οι μεγαλύτερες αλλαγές στην προσχολική αγωγή, στο πρόγραμμα αλλά και στην εκπαίδευση των νηπιαγωγών της (Δαράκη - Αραβαντινού, 1991).

Όμως απογοητευτικά είναι τα στατιστικά στοιχεία για το ποσοστό των παιδιών που φοιτούν στα ελληνικά νηπιαγωγεία. Σύμφωνα με την Χαραλαμπίκη (1980) ακριβή στοιχεία για το ποσοστό των νηπίων που φοιτούν στα νηπιαγωγεία της Ελλάδας δεν υπάρχουν. Το 1980 υπολογιζόταν ότι το 67% των παιδιών από 4 ½ έως 5 ½ ετών, παρακολουθούσε σε Π. Στ. και νηπιαγωγεία, όταν σε άλλες χώρες όπως η Γαλλία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και η Αγγλία η συμμετοχή των παιδιών ξεπερνούσε το 90% (Κιτσαράς, 1991).

Μια άλλη πηγή για το ποσοστό των παιδιών που παρακολουθούν κάποιο Π.Στ. ή νηπιαγωγείο είναι τα στοιχεία που συγκέντρωσε η Μουσούρου (1983) για την περιοχή του Πειραιά. Μόνο το ένα στα πέντε παιδιά πήγαινε σε παιδικό σταθμό ή νηπιαγωγείο. Το ποσοστό παιδιών που ήταν άνω των 3 ετών ήταν 35%. Βλέπουμε έστω και από τα λίγα αυτά στοιχεία ότι στην Ελλάδα παρακολουθεί Π.Στ. ή νηπιαγωγεία ένας μικρός αριθμός παιδιών (Χουντουμάδη, 1994).

Τέλος θέλοντας να κλείσουμε την ιστορική εξέλιξη της προσχολικής αγωγής δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε τη συμβολή της κοινωνικής και εξελικτικής ψυχολογίας στην εξέλιξη της προσχολικής αγωγής. Οι δύο αυτοί κλάδοι της ψυχολογίας μέσα από τις έρευνες και τις θεωρίες που διατύπωσαν για την εξέλιξη της προσωπικότητας, διαφοροποίησαν τους αρχικούς στόχους της προσχολικής αγωγής. Έτσι λοιπόν βλέπουμε πως άλλαξαν οι αρχικοί σκοποί ίδρυσης των παιδικών σταθμών. Και ενώ αρχικά προοριζόταν για τη φύλαξη και προστασία των παιδιών

κατέληξαν σήμερα να αντιμετωπίζονται ως ένας βασικός παράγοντας διαμόρφωσης θετικής αυτοεικόνας του παιδιού προσχολικής ηλικίας, μέσα από την ικανοποίηση των αναγκών του παιδιού και την αντιμετώπισή του ως ξεχωριστή προσωπικότητα (Κιτσαράς 1991, Χουντουμάδη 1994).

### **3. ΣΚΟΠΟΣ**

Ως φορείς της προσχολικής αγωγής οι Π. Στ. και τα Νηπιαγωγεία έχουν σύμφωνα με τον Κιτσαρά ως αντικειμενικό σκοπό να δημιουργήσουν άτομα με ελεύθερη και υπεύθυνη προσωπικότητα, να ενεργοποιήσουν και να αναπτύξουν όλες τις έμφυτες ικανότητές τους και γενικότερα να αποκτήσουν ταυτότητα και κριτική σκέψη, να ωριμάσουν ως προσωπικότητες, να κοινωνικοποιηθούν ομαλά ώστε να επιτευχθεί η αρμονική ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο (Κιτσαράς, 1991).

Σύμφωνα με τον Παπά έχουν ως σκοπό να βοηθήσουν τα νήπια να αναπτυχθούν σωματικά, συναισθηματικά, νοητικά και κοινωνικά (Παπάς, 1990).

### **4. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΑΙ ΤΙ ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ**

Αρχικά όταν ιδρύθηκαν οι παιδικοί σταθμοί είχαν ως στόχο την φύλαξη και τη φροντίδα των παιδικών των εργαζόμενων μητέρων. Αποτελούσε ίδρυμα κοινωνικής πρόνοιας και διαμόρφωνε το πρόγραμμά του ανάλογα με τις ώρες εργασίας των γονέων, λύνοντας το κοινωνικό πρόβλημα της προστασίας των παιδιών κατά την απουσία των (Beer & Ethel, 1966).

Αργότερα ο στόχος και το πρόγραμμα τους άλλαξε. Θέλοντας να παίξουν διαφορετικό ρόλο προσανατολίστηκαν στο να προσφέρουν τις κατάλληλες δυνατότητες, μέσα από τις δραστηριότητες που θα αναπτύσσονταν, να πραγματοποιηθεί σφαιρική ανάπτυξη της

προσωπικότητάς του παιδιού αλλά παράλληλα να δίνεται σημασία και στα οικογενειακά προβλήματα (Beer & Ethel, 1966).

Σύμφωνα με την Χουντουμάδη τα παιδιά στον Π.Σ γίνονται δεκτά από την ηλικία των 2 1/2 - 3 ετών και μέχρι την είσοδο στο σχολείο. Λειτουργεί από τις 7:00 το πρωί έως τις 4:00 το απόγευμα. Τα παιδιά γευματίζουν και ξεκουράζονται το μεσημέρι, ενώ μετά έχουν την ευκαιρία να ασχοληθούν με διάφορες δραστηριότητες. Συγκεκριμένα στα μεγαλύτερα παιδιά δίνονται κυρίως εκπαιδευτικές δραστηριότητες νηπιαγωγείου (Χουντουμάδη, 1994).

Το νηπιαγωγείο είναι ο άλλος σημαντικός φορέας προσχολικής αγωγής και σύμφωνα με τους Beer & Ethel, κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο περιστρεφόταν αρχικά η αγωγή, που προσέφερε, ήταν η προετοιμασία για τη σχολική εκπαίδευση. (Beer & Ethel, 1966). Υπάγεται στο υπουργείο Παιδείας. Γίνονται δεκτά σε αυτό παιδιά ηλικίας 3 ετών έως την είσοδό τους στο δημοτικό σχολείο. Λειτουργεί από τις 8:00 έως τις 12:00. Δεν προσφέρουν φαγητό και ανάπαυση και τα παιδιά το μεσημέρι πηγαίνουν στο σπίτι τους. Έχει καθορισμένο σύστημα διαπαιδαγώγησης, καθώς προετοιμάζει τα παιδιά για το σχολείο. (Χουντουμάδη, 1994).

Οι Δαράκη - Αραβαντινού στο βιβλίο τους «Παιδικόι σταθμοί και νηπιαγωγεία» μελετούν και συγκρίνουν του Π.ΣΤ και τα νηπιαγωγεία ανά τον κόσμο. Τονίζουν ότι σε όλο τον κόσμο γίνεται μια προσπάθεια να φοιτήσουν όσον το δυνατόν περισσότερα παιδιά σε Π.ΣΤ. και νηπιαγωγεία. Η φοίτηση σε πολλές χώρες όπως η Αγγλία και η Σουηδία είναι δωρεάν. Στην Αμερική τα τελευταία χρόνια η προσχολική αγωγή έχει παρουσιάσει μεγάλη εξέλιξη. Η πολιτεία έχει αναλάβει απόλυτα να λύσει το πρόβλημα της φύλαξης και αγωγής του παιδιού όσο εκείνη λείπει από το σπίτι (Δαράκη - Αραβαντινού, 1981).

Σύμφωνα και πάλι με τις Δαράκη - Αραβαντινού στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και στην Αμερική έχει πλέον λυθεί το κτιριακό πρόβλημα και τώρα ασχολούνται με πειραματισμούς πάνω στο είδος της προσχολικής αγωγής όπως π.χ η εφαρμογή του αντιαυταρχικού συστήματος όπου η αυτονομία, ο αυθορμητισμός, η εμπιστοσύνη του παιδιού στον εαυτό του και οι δημιουργικές ικανότητες του μπορούν να αναπτυχθούν (Δαράκη - Αραβαντινού, 1981).

Επίσης σε πολλές αναπτυγμένες χώρες έχει γίνει αντιληπτό ότι η σκοπιμότητα του Π.ΣΤ και νηπιαγωγείου είναι ακριβώς η ίδια. Ο στόχος που έχουν είναι διπλός: κοινωνικός και παιδαγωγικός. Έτσι δεν υπάρχει πλέον διαχωρισμός μεταξύ των δύο. Δυστυχώς στην Ελλάδα σύμφωνα με τις Δαράκη - Αραβαντινού (1981) το νηπιαγωγείο εκτελεί τον παιδαγωγικό σκοπό ενώ ο Π.ΣΤ τον κοινωνικό. Έτσι οι γονείς βρίσκονται κυρίως σε δίλημμα σε ποιο από τα δύο να στείλουν το παιδί τους, αλλά πολλές φορές η επιλογή τους γίνεται συνήθως με κριτήριο οικονομικό ή εργασιακό (ωράριο). Έτσι ενώ στο νηπιαγωγείο έχουν δικαίωμα να εγγραφούν όλα τα παιδιά οποιασδήποτε κοινωνικής και οικονομικής επιφάνειας, οι γονείς δεν το επιλέγουν επειδή δεν κρατά το παιδί πολλές ώρες. Αντίθετα στους Π.ΣΤ δεν μπορούν να φοιτήσουν όλα τα παιδιά, γιατί στους Κρατικούς Π.ΣΤ επιλέγονται με κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια ενώ στους ιδιωτικούς Π.ΣΤ τα δίδακτρα είναι μερικές φορές πολύ μεγάλα. και πολλοί γονείς δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτή την υποχρέωση (Χουντουμάδη, 1994).

Οι Δαράκη - Αραβαντινού υποστηρίζουν ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα των Π.ΣΤ είναι το πρόβλημα της στέγασης. Συνήθως στεγάζονται σε χώρους που δεν έχουν μελετηθεί και κατασκευασθεί για αυτό το σκοπό, με συνέπεια να αντιμετωπίζεται πρόβλημα έλλειψης χώρου μέσα και έξω από αυτό (Δαράκη, Αραβαντινού,

1981). Αυτό έρχεται να το επιβεβαιώσει μια έρευνα των Τσιάντη, Δεμέναγα και Λαμπίδη. Έχοντας σαν δείγμα Π.ΣΤ. της Αθήνας διαπίστωσαν ότι οι εξωτερικοί χώροι ήταν κατά κανόνα ακατάλληλοι και ανεπαρκείς (Τσιάντης, Δεμέναγα και Λαμπίδη, 1988).

Τελειώνοντάς παραθέτουμε την άποψη των Δαράκη - Αραβαντινού (1981) ότι θα πρέπει και στην Ελλάδα αυτά τα δύο ιδρύματα να ταυτισθούν ώστε να μπορούν να εκπληρώνουν ταυτόχρονα την διπλή αποστολή τους.

Η άποψη αυτή, μας βρίσκει απόλυτα σύμφωνους και επειδή τα δύο αυτά ιδρύματα στελεχώνονται από το ίδιο προσωπικό (νηπιαγωγούς) και θα πρέπει να επιτελούν τον ίδιο σκοπό, θα εξετάσουμε στη συνέχεια το ρόλο τους στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) ενιαία.

### **Ρόλος νηπιαγωγείου - παιδικού σταθμού**

Το περιβάλλον του Π.Στ. και του Νηπιαγωγείου θεωρείται ως συμπληρωματικό του οικογενειακού περιβάλλοντος. Προσφέρει καινούριες εμπειρίες στο νήπιο ευνοώντας την ψυχοσωματική και πνευματική του ανάπτυξη (Κιτσαράς, 1991).

Η είσοδος του παιδιού στον παιδικό σταθμό - νηπιαγωγείο ισοδυναμεί με το δεύτερο «απογαλακτισμό» του. Διαφοροποιείται από την οικογένεια και ανοίγεται κοινωνικά (Ηλίου, 1986).

Η Χουντουμάδη αναφέρει ότι ο παιδικός σταθμός - νηπιαγωγείο επιτελεί ένα λειτουργικό ρόλο ψυχολογικής φύσης, που περιστρέφεται γύρω από τη φροντίδα και την εκπλήρωση των αναγκών του παιδιού (Χουντουμάδη, 1994).

Η Νασιάκου υποστηρίζει πως επειδή καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της εύπλαστης και εύθραυστης αυτής ηλικίας, συμβάλει

αποφασιστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και συμπεριφοράς του και εάν ακόμη οι εμπειρίες που έχει δοκιμάσει μέχρι τώρα ήταν τραυματικές έχει τη δυνατότητα να τις αλλάξει (Ηλίου, 1986).

Ο ρόλος του Π.ΣΤ.- νηπιαγωγείου σύμφωνα με την Νασιάκου θα πρέπει να έχει διττή κατεύθυνση: Αφ' ενός να μπορεί να οργανώσει κατάλληλα την παραμονή του παιδιού στο χώρο και αφ' ετέρου μέσα από τη συνεργασία με τους γονείς να τους προσφέρει την ευκαιρία ενημέρωσης σχετικά με τις αναπτυξιακές ανάγκες των παιδιών. Θα πρέπει να καλύπτει τις προϋποθέσεις εκείνες που θα το βοηθήσουν να αναπτύξει τις δυνατότητες για την μεγαλύτερη ψυχική ισορροπία και αυτονομία του. (Ηλίου, 1986)

Το νηπιαγωγείο θα πρέπει να είναι ένας χώρος δράσης των παιδιών, όπου θα μπορούν ελεύθερα να επιλέξουν τις δραστηριότητες τους, θα μπορούν να αναπτύσσουν σχέσεις, να ικανοποιούν τις ανάγκες τους για παιχνίδι, για κίνηση και έκφραση της δημιουργικότητάς τους (Παπάς, 1990).

Επίσης θα πρέπει να παρέχεται ασφάλεια, σταθερότητα και πλούσια ερεθίσματα για την ανάπτυξη των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα τα πρόσωπα που θα φροντίζουν τα παιδιά θα πρέπει να είναι τα ίδια ώστε να νιώθουν ασφάλεια μέσα από την οικειότητα τους με τα πρόσωπα αυτά. Θα πρέπει να τους δίνεται η ευκαιρία να συμμετέχουν σε υπο-ομάδες συνομήλικων και τέλος οι νηπιαγωγοί θα πρέπει να ενδιαφέρονται για τα παιδιά και να γνωρίζουν ότι σχετίζεται με την ανάπτυξή τους και τις αντιδράσεις τους (Χουντουμάδη, 1994).

Βασικός επίσης ρόλος του Π.ΣΤ.- νηπιαγωγείου είναι να βοηθήσει τα παιδιά να διαμορφώσουν την προσωπική τους ταυτότητα να ομαδοποιηθούν, να ανεξαρτητοποιηθούν από την

οικογένεια, να ενισχύσουν την αυτοεμπιστοσύνη τους. Να προωθήσει την εξέλιξη της αυτονομίας τους και των κοινωνικών ικανοτήτων τους (Κιτσαράς, 1991).

Ο Martin Herbert θεωρεί τη φοίτηση στον Π.ΣΤ. και το νηπιαγωγείο απαραίτητη. Τα παιδιά που φοιτούν εκεί πλεονεκτούν σε σχέση με τα άλλα παιδιά που δεν έχουν πάει σε Π.ΣΤ ή νηπιαγωγείο. Είναι πιο δημιουργικά, πιο συνεργάσιμα, πιο αυτοπειθαρχημένα, έχουν περισσότερο ανεπτυγμένο το αίσθημα της ομαδικότητας και ξεπερνούν πιο εύκολα το στάδιο του αποχωρισμού από τα άλλα μέλη της οικογένειας, όταν εκείνα μπουν στο δημοτικό σχολείο (Παπά, 1990).

Αλλά δεν θα πρέπει να παραλείψουμε και το μορφωτικό ρόλο που επιτελεί το νηπιαγωγείο - Π.ΣΤ. Όπως υποστηρίζει ο Hierdeis (1983) το νηπιαγωγείο έπαψε εδώ και μισό αιώνα να έχει ως σκοπό του μόνο την προετοιμασία του παιδιού για το δημοτικό σχολείο. Γι'αυτό το λόγο στο νηπιαγωγείο δεν δίνονται πλέον σχολικές ασκήσεις αλλά περισσότερο μπαίνουν οι βάσεις για τη σχολική μάθηση. Δεν θα πρέπει λοιπόν να επικεντρώνεται ο ρόλος του στην εκμάθηση σχολικών γνώσεων (γραφή, αριθμητική κ.λπ) (Κιτσαράς, 1991).

Σύμφωνα με μια έρευνα που έγινε το 1964 από τον Anastasiou στο Πάλο Άλτο της Καλιφόρνιας αποδείχθηκε ότι η προσπάθεια να μάθουν τα παιδιά του νηπιαγωγείου γραφή και ανάγνωση δεν τα βοήθησε στην σχολική ευτυχία και επίδοση. Η έρευνα συμπεριλάμβανε όλα τα νηπιαγωγεία της πόλης. Τα παιδιά χωριστήκανε σε δύο ομάδες (πειραματική και ελέγχου). Η μια ομάδα διδάχτηκε ανάγνωση και γραφή και η άλλη όχι. Τα αποτελέσματα μετρήθηκαν όταν τα παιδιά έφτασαν στην Β' δημοτικού. Τα παιδιά που είχαν διδαχθεί ανάγνωση και γραφή δεν είχαν σαφή υπεροχή



από τα άλλα παιδιά. Αντίθετα αυτά τα παιδιά που έλαβαν στο νηπιαγωγείο αγωγή επικεντρωμένη περισσότερο στην ανάπτυξη και καλλιέργεια των εσωτερικών δυνατοτήτων τους και χωρίς να μάθουν ανάγνωση και γραφή είχαν καλύτερες επιδόσεις (Πασσάκος, 1980).

Δεν θα πρέπει λοιπόν να ασκείται πίεση στο παιδί προσχολικής ηλικίας να μάθει γνώσεις που ανήκουν στην σχολική εκπαίδευση, αφού αυτό δεν αποτελεί παράγοντα σχολικής επιτυχίας. Τα παιδιά που θα ασκηθούν στο να αναπτύξουν δεξιότητες όπως παρατηρητικότητα, επικοινωνία, κινητική επιδεξιότητα και θετική στάση στη σχολική μάθηση (χωρίς εξαναγκασμό), θα μπορέσουν ευκολότερα να ωριμάσουν και να κατακτήσουν αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (Self esteem) φτάνοντας έτσι και στη σχολική επιτυχία (Πασσάκος, 1980).

## **5. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΥ (SELF - ESTEEM)**

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε τους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (self - esteem). Οι δύο κυριότεροι παράγοντες που θα εξετασθούν είναι η σχέση του νηπίου με το νηπιαγωγό και η ομάδα των συνομήλικων. Επίσης θα εξετάσουμε το ρόλο που παίζει ο κατάλληλα διαμορφωμένος χώρος και ο υλικότεχνικός εξοπλισμός.

### **α. Νηπιαγωγός**

#### **1. Προσωπικότητα του νηπιαγωγού**

Σε αυτό το σημείο κρίνουμε απαραίτητο να αναφέρουμε κάποια στοιχεία της προσωπικότητας, του νηπιαγωγού που είναι απαραίτητο να τον διακρίνουν ώστε να συμβάλει στην εγκαθίδρυση

υψηλής αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (self esteem).

Βασική προϋπόθεση είναι ο νηπιαγωγός να είναι απαλλαγμένος από προκαταλήψεις απέναντι στα παιδιά αλλά και στις οικογένειες τους. Πρωταρχικό του μέλημα θα πρέπει να είναι η βαθιά γνώση της ψυχοσύνθεσης των παιδιών. Όσο καλύτερα γνωρίζει τα αναπτυξιακά στάδια και τις ανάγκες των παιδιών, τόσο πιο αποτελεσματικός θα είναι ο ρόλος στην ομαλή ανάπτυξη τους (Γουδέλη, 1975).

Σύμφωνα με την Νασσιάκου θα πρέπει ο νηπιαγωγός να είναι ευαισθητοποιημένος για την ηλικία αυτή. Για να μπορέσει επίσης να επηρεάσει την αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση - αυτόσεβασμό (Self - esteem) των παιδιών θα πρέπει πρώτα τα στοιχεία αυτά να διακρίνουν τον ίδιο ως άτομο (Ηλίου 1986).

Ο νηπιαγωγός με τη στάση, τη συμπεριφορά του και με τη δική του προσωπικότητα αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για τα παιδιά αυτής της ηλικίας (Ηλίου 1986).

### 1.1. Τύποι συμπεριφοράς νηπιαγωγών

Σύμφωνα με τους Παρασκευόπουλο (1985) και Φράγκο (1984) αναφέρουν στα βιβλία τους, εξελικτική ψυχολογία και ψυχοπαιδαγωγική αντίστοιχα, υπάρχουν τρεις τύποι συμπεριφοράς των νηπιαγωγών που διαμορφώνουν ανάλογα την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self - esteem) του παιδιού.

Οι τρεις τύποι είναι:

1. Η δεσποτική ή αυταρχική συμπεριφορά του νηπιαγωγού.
2. Ο νηπιαγωγός που δίνει απόλυτη ελευθερία χωρίς περιορισμούς και έλεγχο.
3. Δημοκρατική συμπεριφορά του νηπιαγωγού.

### 1. Ο Νηπιαγωγός με Δεσποτική - αυταρχική συμπεριφορά

Είναι ο νηπιαγωγός όπου φέρεται αυταρχικά και είναι αυστηρός. Αποφασίζει και επιβάλλει τη γνώμη του χωρίς να λαμβάνει υπόψιν τη γνώμη και θέληση των παιδιών. Τα παιδιά λειτουργούν κάτω υπό πλήρη έλεγχο χωρίς να έχουν δυνατότητες ελεύθερης έκφρασης και επιλογής (Γιώργας, 1990).

Ο Πασσάκος αναφέρει ότι ο νηπιαγωγός με αυτή τη συμπεριφορά οδηγεί τα παιδιά στην επιθετικότητα και στην απάθεια (Πασσάκος, 1992).

### 2. Ο νηπιαγωγός που δίνει απόλυτη ελευθερία χωρίς περιορισμούς ή έλεγχο (Laisser - Faire)

Ο νηπιαγωγός που λειτουργεί κατά αυτό τον τρόπο δίνοντας στα παιδιά απόλυτη ελευθερία περνά το μήνυμα της αδιαφορίας του απέναντι σε αυτά. Τα παιδιά οδηγούνται σε ανασφάλεια. Αναπτύσσεται μεγάλος ανταγωνισμός ανάμεσα στα παιδιά για το ποιος θα επικρατήσει στην ομάδα. Μέσα σε αυτό το παιδαγωγικό κλίμα δεν εννοείται η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self - esteem). Για παράδειγμα τα συνεσταλμένα ή επιφυλακτικά παιδιά, αποσύρονται και περιθωριοποιούνται, ενώ τα ενεργητικά και δραστήρια παιδιά μπορεί να αναπτύξουν μη ρεαλιστική αυτοπεποίθηση - αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (self - esteem) (Πασσάκος, 1992).

### 3. Ο νηπιαγωγός με δημοκρατική συμπεριφορά.

Είναι ο νηπιαγωγός που δρα δημοκρατικά βασιζόμενος σε αρχές όπως σεβασμός στην προσωπικότητα των παιδιών, ελευθερία κίνησης και έκφρασης, ενθάρρυνση και στήριξη των παιδιών στην ανάληψη εργασιών και ευθυνών (Γεώργας, 1990).

Το αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς του νηπιαγωγού είναι σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο το παιδί να αναπτύσσει πλήρως τις ικανότητές του, την υπευθυνότητά στη συμπεριφορά του, την αυτοεκτίμηση του και την εμπιστοσύνη στον εαυτό του (Παπάς, 1990).

Σύμφωνα με τον Πασσάκο η δημοκρατική ατμόσφαιρα που θα δημιουργήσει ο νηπιαγωγός θα συμβάλλει στην ομαλή ανάπτυξη των παιδιών η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί όταν υπάρχει σεβασμός στην αξιοπρέπεια και στα συναισθήματά του ως άτομο, και επίσης όταν του δίνεται η δυνατότητα να συμμετέχει ενεργά στις διάφορες δραστηριότητες (Πάσσακος, 1992).

Σύμφωνα με μια έρευνα που έγινε από τον Kurt Lewin αποδείχτηκε ότι οι καλύτερες συνθήκες για εργασία ήταν κάτω από το δημοκρατικό ηγέτη. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε παιδιά ηλικίας 10 ετών. Τοποθετήθηκαν στην ομάδα ηγέτες με τις τρεις αυτές μορφές συμπεριφοράς. Φάνηκε ότι τα παιδιά χρησιμοποίησαν καλύτερα τις δυνατότητες τους, υπήρχε φιλικό και συνεργατικό κλίμα που συνετέλεσε στο να αποδώσουν καλύτερα τις εργασίες τους, κάτω από τον δημοκρατικό ηγέτη (Γεώργας, 1990).

Κάτω από τον δάσκαλο, ηγέτη με πλήρη ελευθερία τα παιδιά δεν απέδωσαν καθόλου και δεν αναπτύχθηκαν καλές σχέσεις μεταξύ τους (Γεώργας, 1990).

Η ομάδα με τον αυταρχικό ηγέτη, αν και απέδωσε στην εργασία της δεν ανέπτυξε πρωτοβουλία γιατί ήταν άμεσα εξαρτημένη από τον ηγέτη. Υπήρχε δυσάρεστο κλίμα και επιθετικότητα (Γεωργάς, 1990).

Γίνεται κατανοητό ότι για να αναπτυχθεί σωστά η προσωπικότητα του παιδιού, η πρωτοβουλία του, η αυτοεκτίμησή- αυτοπεποίθηση του, ο αυτοσεβασμός (Self - Esteem) του, η αυτοεμπιστοσύνη του, η

υπευθυνότητά του, θα πρέπει να επικρατεί στον Π.ΣΤ. - νηπιαγωγείο δημοκρατικό κλίμα.

## 2. Ρόλος του νηπιαγωγού

Ο νηπιαγωγός είναι ο δεύτερος «σπουδαίος άλλος» στη ζωή του παιδιού γιατί επηρεάζει βαθιά και πολύμορφα τη συμπεριφορά του. Ο νηπιαγωγός χαράζει βαθιά το συναισθηματικό κόσμο το παιδιού και την ιδέα για τον εαυτό του μέσα από την αξιολόγηση που θα του κάνει (Ψυχολογική - παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια, 1989).

Σύμφωνα με τον Πασσάκο με την είσοδο του παιδιού στο νηπιαγωγείο οι γονείς χάνουν το «φωτοστέφανο» της παντοδυναμίας τους στη συνείδηση του παιδιού. Ο νηπιαγωγός τώρα αναλαμβάνει ένα ουσιώδες μέρος του ρόλου των γονέων στο να εκθέτουν και να είναι οι εισηγητές της αλήθειας και των ηθικών αξιών. Το περιβάλλον του νηπιαγωγείου προσανατολίζεται στην συμμόρφωση των παιδιών προς την αυθεντία του νηπιαγωγού και απαιτεί περισσότερη ώριμη συμπεριφορά των παιδιών. Συνεπώς η μεγάλη επιτρεπτικότητα του περιβάλλοντος της οικογένειας περιορίζεται σημαντικά (Πασσάκος, 1992).

Επίσης η Νασιάκου υποστηρίζει πως ένας από τους ρόλους του νηπιαγωγού είναι να εξάψει τη δημιουργική φαντασία των παιδιών. Η δημιουργική φαντασία του παιδιού είναι συνώνυμο της σκέψης που δεν είναι «τυποποιημένη» και «καλουπωμένη». Και συνεχίζει η ίδια συγγραφέας πως παιδί με «δημιουργική φαντασία είναι το παιδί που δοκιμάζει και ενεργεί δεν μένει απλώς δέκτης της γνώσης. Είναι το παιδί που ρωτάει, που προτείνει, που δεν φοβάται να κάνει λάθος, που συμμετέχει στην τάξη, που εκφράζει την άποψη του, που δεν δέχεται συνήθως τα πράγματα χωρίς τις απαραίτητες εξηγήσεις και δεν σπεύδει να συμφωνήσει με πρόσωπα κύρους για να γίνει αρεστό.

Είναι το παιδί που θα μπορέσει αργότερα να αναπτύξει τη γνώμη του ελεύθερα και υπεύθυνα ως ενήλικας (Ηλίου, 1986).

Αναγνωρίζουμε στην παραπάνω περιγραφή τα βασικά χαρακτηριστικά παιδιού που θα αναπτύξει αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self - esteem) έχοντας όμως πρώτα αποκτήσει μια ικανοποιητική εικόνα του εαυτού του.

Όμως όπως υποστηρίζει η Νασιάκου οι δυνατότητες του παιδιού για ανάπτυξη (εσωτερική) δεν είναι έμφυτες. Μπορούν να αναπτυχθούν όταν το περιβάλλον του νηπιαγωγείου είναι επιτρεπτικό και δοτικό. Ο νηπιαγωγός θα πρέπει να ακούει προσεκτικά τη γνώμη του κάθε παιδιού ακόμα και όταν διαφωνεί με αυτή ή ακόμα και όταν αυτή δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του (Ηλίου, 1986).

Συνεχίζοντας η ίδια συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο ρόλος του νηπιαγωγού έγκειται στο να δημιουργεί κατάλληλη ατμόσφαιρα στην τάξη, να διευρύνει, να εμπλουτίζει τις εμπειρίες του παιδιού και να πολλαπλασιάζει τα ερεθίσματα για δημιουργική φαντασία (Ηλίου, 1986).

### **3. Σχέση παιδιού - νηπιαγωγού**

Εκτός όμως από τη σχέση μητέρας - παιδιού (ή με κάποιο άλλο πρόσωπο που θα συνδεθεί στενά) το παιδί αναπτύσσει στην ηλικία των 3-6 ετών μια πολύ σημαντική σχέση, αυτή με το νηπιαγωγό. Θα μελετήσουμε τη σχέση παιδιού νηπιαγωγού για να γίνει κατανοητό εάν λειτουργεί θετικά ή αρνητικά στην ανάπτυξη αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (self - esteem).

Η σχέση που θα αναπτύξει το παιδί με το νηπιαγωγό θα επηρεάσει την αυτοεικόνα, την πίστη στην προσωπική του αξία, ανάλογα με το

εάν γίνεται αποδεκτό ή όχι από το νηπιαγωγό. (Ψυχολογική - παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια, 1989).

Όμως σύμφωνα με την Χουντουμάδη ο νηπιαγωγός όσον αφορά τη σχέση του με το παιδί αντιμετωπίζει συχνά μία αντίφαση. Ενώ έχει όλες τις ευθύνες που έχει ο γονιός για το παιδί, δεν έχει τα ίδια δικαιώματα. Έτσι πολλοί νηπιαγωγοί νομίζουν ότι ο ρόλος τους είναι να αναπληρώσουν τους γονείς, ενώ άλλοι αντιλαμβάνονται το ρόλο τους ως διαφορετικό από εκείνο των γονέων αλλά εξίσου σημαντικό. Στην πρώτη περίπτωση είναι δυνατόν να ανακύψουν προβλήματα όταν ο νηπιαγωγός προσπαθώντας να υποκαταστήσει το ρόλο της μητέρας, συνδέεται πολύ στενά με μερικά παιδιά αλλά και έχει εσωτερικές συγκρούσεις, γιατί αδυνατεί να παίξει αυτό το ρόλο για όλα τα παιδιά. Στη δεύτερη περίπτωση ο νηπιαγωγός εφόσον δεν βλέπει τον εαυτό του ως «μητέρα αναπληρώτρια» αλλά πιστεύει ότι οφείλει να προσφέρει περισσότερα, βρίσκει τον εαυτό τον να είναι ανασφαλής για το τι έχει δικαίωμα να κάνει και τι μπορεί. Γίνεται κατανοητό ότι τα αντιφατικά συναισθήματα αυτά των νηπιαγωγών επηρεάζουν την σχέση που θα αναπτυχθεί μεταξύ αυτών και των γονιών τους και κατά επέκταση επηρεάζουν το ίδιο το παιδί (Χουντουμάδη, 1994).

Είναι δυνατόν ο νηπιαγωγός και η θετική σχέση αλληλεπίδρασης που θα αναπτύξει με το παιδί να αυξήσει την αυτοεκτίμηση- αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self - esteem) όταν εκείνο προέρχεται από απορριπτικό οικογενειακό περιβάλλον, ενώ σε παιδιά που έχουν υπερβολική, μη ρεαλιστική αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (self - esteem) να τη μειώσει (Πασσάκος, 1992).

Σύμφωνα με τον Πασσάκο για να χαρακτηριστεί θετική η σχέση νηπιαγωγού και παιδιού θα πρέπει ο νηπιαγωγός να είναι

δημοκρατικός, έτσι ώστε η σχέση να βασίζεται στη συνεργατικότητα, την αποδοχή, τον σεβασμό του παιδιού στην υπομονή του νηπιαγωγού, στην δικαιοσύνη, την αμεροληψία, στη σταθερή συμπεριφορά του νηπιαγωγού, στο ενδιαφέρον για τα προβλήματα του νηπίου και τέλος στην ενθάρρυνση, τον έπαινο και την αναγνώρισή του (Πασσάκος, 1990).

Αντίθετα όταν ο νηπιαγωγός είναι δύστροπος, δεν χαμογελά, είναι μεμψίμοιρος χάνει την ψυχραιμία του, όταν μεροληπτεί ευνοώντας κάποια παιδιά και αγνοώντας κάποια άλλα, όταν είναι αυταρχικός, απρόσωπος, αλαζονικός, εριστικός, υπεροπτικός και άδικος, δεν προσφέρει την δυνατότητα στο παιδί να νιώσει ασφάλεια, να εξαλείψει του φόβους του, να νιώσει ισότιμο με τα άλλα παιδιά, να νιώσει αξιόλογο και ικανό. Το αποτέλεσμα είναι να μην πιστεύει το παιδί στον εαυτό του και να μην προσπαθεί να βελτιωθεί (Πασσάκος, 1980).

Αυτό που θα πρέπει να αποφεύγει ο νηπιαγωγός στη σχέση του με το παιδί είναι να εκφράζει μια επικριτική άποψη για το ίδιο το παιδί ως άτομο, αλλά για τη συγκεκριμένη συμπεριφορά που εκδηλώνει (Πασσάκος, 1990).

Επίσης πολλοί ερευνητές όπως ο Adler, ο Resenthal και ο Good ασχολήθηκαν με την αλληλεπίδραση δασκάλου - παιδιού. Υποστήριξαν ότι πολλές φορές η γνώμη του δασκάλου επηρεάζει την αυτοεικόνα του παιδιού και στην συνέχεια την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (self - esteem) του. Το φαινόμενο αυτό το ονομάζουν «αυτοεκπληρούμενη προφητεία». Όταν ο δάσκαλος εκφράζει μια άποψη για το παιδί αυτό την εσωτερικεύει, και δεν κάνει καμιά προσπάθεια να την αλλάξει. Έτσι για παράδειγμα όταν κάποιο παιδί δεν έχει αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμό (self -esteem) και ο δάσκαλος του



κάνει κάποια ερώτηση, αυτό διστάζει να απαντήσει, επειδή δεν είναι σίγουρο για τον εαυτό του. Όμως με την καθυστέρηση αυτή του μαθητή να απαντήσει, ο δάσκαλος νομίζει ότι ο μαθητής δεν γνωρίζει την απάντηση. Δεν του δίνει χρόνο, και στρέφεται σε άλλο μαθητή. Το παιδί πληγώνεται από αυτό και εσωτερικεύει την εντύπωση του δασκάλου ότι δεν είναι ικανός. Είναι φανερό ότι όσο πιο μικρό είναι το παιδί τόσο πιο ευάλωτο γίνεται στην επίδραση του δασκάλου (Γεώργας, 1990).

Καταλαβαίνουμε ότι σημαντικό είναι να αποφεύγεται από το νηπιαγωγό η «ετικετοποίηση» των παιδιών. Επίσης θα πρέπει να στρέφει τις προσπάθειες του εξατομικευμένα στην αναγνώριση των αναγκών του κάθε παιδιού και να δρα ανάλογα.

#### **4. Εκπαίδευση και προσόντα νηπιαγωγού**

Βασική προϋπόθεση για την αβίαστη ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, αποτελεί σαφώς η εκπαίδευση που θα πάρει ο νηπιαγωγός. Απαιτείται λοιπόν η επιστημονική εξειδίκευση, παιδαγωγική και ψυχολογική, διδακτική και η διοικητική κατάρτισή του (Κιτσαράς,1991).

Πολύ σημαντικό ρόλο για το ενδιαφέρον προς την εργασία του και την ευαισθησία που θα επιδείξει ο νηπιαγωγός απέναντι στα παιδιά της ηλικίας αυτής, είναι η συνειδητή επιλογή του επαγγέλματός του. Όμως όταν δεν συμβαίνει αυτό θα μπορεί η εκπαίδευση στο πανεπιστήμιο να δημιουργήσει τα κατάλληλα ερεθίσματα, ώστε ο νηπιαγωγός να αγαπήσει και να σεβαστεί το επάγγελμα αυτό (Κιτσαράς 1991, Ηλίου,1986).

Η Ηλίου (1986) υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει ιδανικός τύπος νηπιαγωγού, γιατί και αυτός ως άνθρωπος κουβαλά προσωπικές ανασφάλειες, προκαταλήψεις και προβλήματα. Η εκπαίδευση όμως

θα πρέπει να δώσει στο νηπιαγωγό την ευκαιρία και δυνατότητα να τα χειριστεί. Να κάνει την αυτοκριτική του ώστε να εξελιχθεί η προσωπικότητα και να φτάσει έτσι να ανταποκριθεί καλύτερα στο ρόλο του (Ηλιου 1986, Κιτσαράς 1991).

### **β. Ομάδα Συνομηλίκων**

Θα εξετάσουμε την επίδραση της ομάδας των συνομηλίκων και πως βοηθάω στην ανάπτυξη μιας ικανοποιητικής εικόνας για τον εαυτό.

Ο Shaffer (1989), βλέπει την ομάδα των συνομηλίκων ως τον «δεύτερο κόσμο της παιδικής ηλικίας» μετά την οικογένεια. Το παιδί ίσως αναζητά και επιδιώκει την συμμετοχή του σε ομάδα συνομηλίκων γιατί αποκτά κοινωνική ταυτότητα κατά την αλληλεπίδραση του με την ομάδα αυτή. Μέσα από την ομάδα αυτή με τις αμοιβαίες σχέσεις, την ίση διάκριση και αξία των μελών της το παιδί, θα ικανοποιήσει την ανάγκη του για ταύτιση με πρόσωπα της δικιάς του ηλικίας. Στην οικογένεια το παιδί λόγω της εξάρτησής του από αυτή δεν μπορεί να ικανοποιήσει την παραπάνω ανάγκη του (Πασσάκος, 1992).

Όμως η τάση του παιδιού να βρίσκεται σε ομάδα ομηλίκων δεν προέρχεται μόνο από την ανάγκη να αποκτήσει κοινωνική ταυτότητα. Ενδιαφέρεται και επιδιώκει να φτάσει στην αυτοπραγμάτωση, να εξασφαλίσει αυτοέκφραση. Συνεπώς αναζητά την προσωπική του ταυτότητα (Πασσάκος, 1992).

Ο Παρασκευόπουλος υποστηρίζει για το ίδιο θέμα ότι οι ομάδες συνομηλίκων είναι κυρίως ομάδες παιχνιδιού. Το παιδί μέσα από την ομάδα εξασφαλίζει συντρόφους για παιχνίδι οι οποίοι έχουν ίδιες ικανότητες και δεξιότητες, ίδια ενδιαφέροντα και ασχολίες. Έτσι παρέχονται ίσες ευκαιρίες για ισότιμη συμμετοχή και δίκαιο

συναγωνισμό. Μέσα από αυτή την αλληλεπίδραση το παιδί μαθαίνει γνώσεις, δεξιότητες και βιώνει ψυχικές ικανοποιήσεις που δεν είναι δυνατό να αντλήσει από τη σχέση του με τους μεγάλους. Στην ομάδα των μεγάλων το παιδί είναι προστατευμένο και δοκιμάζει κάποια προνόμια. Αντίθετα στην ομάδα των συνομηλίκων το παιδί θα συναντήσει ποικίλες καταστάσεις που πρέπει να αντιμετωπίσει μόνο του. Η σχέση «παιδιού - παιδιού» έχει ένα τόνο άμεσο και πρωτόγονο. Μια τέτοια σχέση βοηθάει το παιδί να αποκτήσει μια καλύτερη και ολοκληρωμένη εικόνα του εαυτού του. Συνεπώς οι κρίσεις των συνομηλίκων επηρεάζουν και διαμορφώνουν τον τρόπο που το παιδί βλέπει τον εαυτό του (Παρασκευόπουλος, 1984).

Επιπλέον ο Πασσάκος υποστηρίζει ότι ανάλογα με το αν το παιδί δοκιμάσει αποδοχή ή απόρριψη μέσα στην ομάδα των ομηλίκων, τότε στην πρώτη περίπτωση, το παιδί αισθάνεται αποδεκτό, δεν νιώθει να βρίσκεται στο περιθώριο, του προσφέρεται μια πρωταρχική κοινωνική θέση και μια σαφή κοινωνική ταυτότητα ανάμεσα σε ίσους. Οι ασχολίες και δραστηριότητες του μέσα στην ομάδα λαμβάνουν εκτίμηση και αναγνώριση. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι να επεκτείνεται και να διαφοροποιείται η αυτοαντίληψη του, με τρόπο διαφορετικό από αυτό της οικογένειας. Μέσα από την ομάδα αποκτά το αίσθημα του «Εμείς» που του παρέχει ασφάλεια και την αίσθηση του «συνανήκειν», καθώς και μια πολύ ισχυρή υποστήριξη του εγώ του. Στη δεύτερη περίπτωση που το παιδί βιώνει απόρριψη από την ομάδα των ομηλίκων του, γίνεται κατανοητό ότι αυτό αποτελεί μια τραυματική εμπειρία. Συνεπώς μέσα από την ομάδα των συνομηλίκων το παιδί χειραφετείται από τη στενή εξάρτηση με τους γονείς του (Πασσάκος, 1992).

Οι παραπάνω απόψεις των συγγραφέων αποδεικνύονται από τις έρευνες, σε μικρούς πιθήκους και παιδιά, του Harlow. Οι έρευνες

αυτές αποκαλύπτουν ότι η επαφή και οι σχέσεις μέσα στην ομάδα παίζουν σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη κοινωνικής συμπεριφοράς. Ο Harlow χρησιμοποίησε για τις έρευνες τους πιθήκους Rhesus. Σε μια ομάδα μικρών πιθήκων δεν επέτρεψε την επικοινωνία τους με άλλους της ίδιας ηλικίας, παρά μόνο με τη μητέρα. Τα πιθηκάκια αυτά που δεν είχαν την εμπειρία αλληλεπίδρασης με τα άλλα της ίδιας ηλικίας, δεν κατάφεραν να αναπτύξουν κανονικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς. Επίσης ο ίδιος ο ερευνητής διαπίστωσε ότι πιθηκάκια που ήταν μόνο με άλλα συνομήλικα, χωρίς τη μητέρα, από κοινωνική άποψη κατάφεραν να αναπτυχθούν κανονικά, χωρίς όμως την παράλληλη ανάπτυξη του μητρικού αισθήματος όπως στην πρώτη περίπτωση (Πασσάκος, 1992).

Άλλες παρόμοιες μελέτες με ορφανά παιδιά ιδρυμάτων, οδήγησαν σε αποτελέσματα παρόμοια με αυτά του Harlow και των συνεργατών του. Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι και οι γονείς και οι ομάδες συνομηλίκων, συμβάλλουν η κάθε μία με διαφορετικό και μοναδικό τρόπο στην κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (Πασσάκος 1992).

#### **γ. Διαθέσιμος χώρος - Υλικοτεχνικός εξοπλισμός**

Ο Κιτσαράς, βλέπει την κατάλληλη διαμόρφωση του χώρου του νηπιαγωγείου και του Π. ΣΤ να παίζει αποφασιστικό ρόλο στις σχέσεις που θα αναπτύξουν τα νήπια μεταξύ τους. Υποστηρίζει ότι ο περιορισμένος ή εκτεταμένος χώρος, επηρεάζει ανάλογα αρνητικά και θετικά την ανάπτυξη της σχέσης των νηπίων. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των νηπίων και όσο περιορισμένος είναι ο χώρος του νηπιαγωγείου ή Π. ΣΤ. (ταυτόχρονα περιορισμένος είναι και ο χώρος του παιχνιδιού), τόσο περισσότερα είναι τα προβλήματα και μεγαλύτερη η επιθετικότητα μεταξύ των παιδιών. Έτσι η κατάλληλη διαμόρφωση του περιβάλλοντος είναι αποφασιστική στη δημιουργία των βάσεων για

κοινωνικές εμπειρίες του παιδιού, καταλήγει συμπερασματικά ο ίδιος συγγραφέας (Κιτσαράς, 1991).

Η Χουντουμάδη συμφωνεί με τον Κιτσαρά (1991), ότι ο διαθέσιμος χώρος έχει σημαντική σημασία για την δημιουργία της σχέσης σβήνεται των νηπίων, ευνοώντας το αρμονικό παιχνίδι μεταξύ τους (Χουντουμάδη, 1994).

Επίσης η παραπάνω συγγραφέας αναφέρει πως το υλικό περιβάλλον θα πρέπει να είναι κατάλληλα προσαρμοσμένο στις ανάγκες των παιδιών της ηλικίας αυτής. Για παράδειγμα τα έπιπλα θα πρέπει να είναι χαμηλά, η διακόσμηση των χώρων ευχάριστη και ελκυστική τα παιχνίδια (όπως παζλ, τουβλάκια κλπ.) να προκαλούν το ενδιαφέρον και να εξάπτουν τη φαντασία και δημιουργικότητα των παιδιών (Χουντουμάδη, 1994).

## **6. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΝΗΠΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟΝ Π. ΣΤ. - ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ**

Η μετάβαση του παιδιού από το οικογενειακό περιβάλλον στο περιβάλλον του Νηπιαγωγείου πολλές φορές μπορεί να είναι προβληματική. Ο τρόπος με τον οποίο θα γίνει, θα συντελέσει στο να νιώσει το παιδί ασφάλεια μέσα στο χώρο του Π. ΣΤ. - νηπιαγωγείου αλλά και ασφάλεια για τον αποχωρισμό από το γνώριμο και οικείο οικογενειακό περιβάλλον (Κιτσαράς, 1991).

Η οικογένεια κατ' αρχάς θα πρέπει να αναλάβει το ρόλο να προετοιμάσει το παιδί για αυτή την αλλαγή, προωθώντας περισσότερο την ανεξαρτησία του ώστε να μην βιώσει έντονα το φόβο του αποχωρισμού, ο οποίος επιδρά στην συμπεριφορά του παιδιού κατά την ηλικία αυτή (Κιτσαράς, 1991).

Συνεχίζοντας ο ίδιος συγγραφέας τονίζει ότι ο νηπιαγωγός θα παίζει σημαντικό ρόλο στην καλύτερη προσαρμογή του στο Π. ΣΤ. εάν δράσει σε δύο στάδια:

- α) Πριν μπει το παιδί στον Π. ΣΤ. και
- β) Κατά την περίοδο όπου το παιδί φοιτά σε αυτόν.

Ο ρόλος του νηπιαγωγού στο πρώτο στάδιο θα είναι η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ του νηπιαγωγείου και της οικογένειας μέσα από τις συναντήσεις τους. Με τις επισκέψεις στο σπίτι θα καταφέρει να μάθει για τα ιδιαίτερα προβλήματα, την συμπεριφορά, την εξέλιξη και άλλα γεγονότα που μπορεί να σημαδέψουν το παιδί. Είναι το πρώτο βήμα, αυτές οι συναντήσεις, για τον περιορισμό της ανασφάλειας του και την πρόληψη αρνητικών συμπεριφορών (Κιτσαράς, 1991).

Η άποψη μας για το παραπάνω θέμα είναι, ότι αυτό το ρόλο της μετάβασης του νηπίου από την οικογένεια στον Π.ΣΤ - νηπιαγωγείο για την δημιουργία κατάλληλου κλίματος μπορεί να τον αναλάβει και ο Κ. Λ.

Οι γονείς μέσα από τις επισκέψεις τους στο χώρο του Π. ΣΤ. ή του νηπιαγωγείου με το παιδί θα το βοηθήσουν να εξοικειωθεί με το περιβάλλον αυτό και θα του δώσουν την δυνατότητα να νιώσει ασφάλεια.

Στο επόμενο στάδιο όπου το παιδί μπαίνει στον Π. ΣΤ-νηπιαγωγείο ο νηπιαγωγός θα πρέπει να παρακολουθεί εντατικά τα παιδιά μέσα στην ομάδα για να κάνει έτσι καλύτερη εκτίμηση των αναγκών που έχει το κάθε παιδί (Κιτσαράς, 1991)

Για να γίνει πιο ομαλά η μετάβαση από την οικογένεια στον Π. ΣΤ. πρέπει η παρακολούθηση να κλιμακώνεται βαθμιαία. Παιδιά που παρουσιάζουν έντονη προσκόλληση στους γονείς θα ήταν καλό οι

γονείς να έμεναν τις πρώτες ημέρες μαζί με τα παιδιά ώστε να μην υπάρξει βίαιος αποχωρισμός από την οικογένεια με όλες τις συνέπειες που αυτό έχει (Κιτσαράς, 1991).

Συμπερασματικά γίνεται κατανοητό ότι για να είναι ομαλή η μετάβαση από την οικογένεια στον Π.ΣΤ - νηπιαγωγείο πρέπει να γίνει πρώτα μια απαραίτητη διεργασία αποχωρισμού από την οικογένεια ώστε να μην βιώσει το παιδί απόρριψη και ανασφάλεια επηρεάζοντας έτσι την εικόνα που έχει για τον εαυτό του (Κιτσαράς, 1991).

## **7. ΤΡΙΠΤΥΧΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΠΑΙΔΙ - Π.ΣΤ. ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ**

Σύμφωνα με τον Fatke (1975) για να είναι επιτυχημένη η εργασία που γίνεται στον Π. ΣΤ. - νηπιαγωγείο θα πρέπει να υπάρχει συνεργασία μεταξύ των νηπιαγωγών, και οικογένειας. Έτσι επιτυγχάνεται η εξασφάλιση της συνέχισης της προσπάθειας που έχει αρχίσει από την οικογένεια για ισορροπημένη ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού (Κιτσαράς, 1991).

Όταν υπάρχει διάσταση απόψεων μεταξύ οικογένειας και Π. ΣΤ-νηπιαγωγείου όσον αφορά τους τρόπους που το παιδί θα πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί δηλ. να κοινωνικοποιηθεί κτλ, τότε το παιδί δοκιμάζει σύγχυση και αντιφατικές καταστάσεις (Κιτσαράς, 1991).

Πολλές φορές οι γονείς δεν κατανοούν πλήρως το ρόλο που διαδραματίζει ο Π. ΣΤ και έχουν απαιτήσεις να διδάξει στο παιδί ανάγνωση και γραφή. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι δεν έχει γίνει σωστή ενημέρωση από το μέρος των νηπιαγωγών (Κιτσαράς, 1991)

Μέσα από όλα αυτά κρίνεται απαραίτητη η συνεργασία γονέων - νηπιαγωγών, η οποία βοηθάει εκτός από το να ενημερωθούν οι γονείς για τη δουλειά που γίνεται στον παιδικό σταθμό και να βοηθηθούν στην κατανόηση των αναπτυξιακών σταδίων που

διέρχεται το παιδί ώστε να ευαισθητοποιηθούν γύρω από τις ανάγκες του και να γνωρίσουν τις αιτίες κάποιων συμπεριφορών. Αυτό βοηθάει στο να βελτιωθούν οι σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιού (Κιτσαράς, 1991).

Η Χουντουμάδη για το ίδιο θέμα αναφέρει ότι οι νηπιαγωγοί επιβάλλεται να μοιράζονται τις γνώσεις τους με τους γονείς μέσα από τις προσωπικές επαφές ή συγκεντρώσεις, ενώ παράλληλα να θέλουν οι ίδιοι να μάθουν από τους γονείς για το παιδί και τις ιδιαιτερότητές του. Σκοπός είναι να μοιράζονται πληροφορίες, ανησυχίες, προτάσεις ώστε να προκύψει το μεγαλύτερο δυνατό όφελος για το παιδί και την εμπειρία του από τον Π. ΣΤ-νηπιαγωγείο (Χουντουμάδη, 1994).

Η ίδια συγγραφέας συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι συχνή και ουσιαστική επικοινωνία νηπιαγωγών με τους γονείς συμβάλει αποφασιστικά στο να γίνει πλούσια και θετική η εμπειρία του παιδιού (Χουντουμάδη, 1994).

Όμως σε μια έρευνα που πραγματοποίησαν οι Τσιάντη, Δεμέναγα - Λαμπίδη στους παιδικούς σταθμούς της Αθήνας διαπίστωσαν ότι η επικοινωνία νηπιαγωγών - γονιών ήταν ελάχιστη, ενώ το είδος και ο βαθμός ενδιαφέροντος που έδειχναν οι γονείς είχε σχέση με τη στάση του υπεύθυνου του σταθμού (Τσιάντη, Δεμέναγα - Λαμπίδη - 1988).

## **8. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ**

Πριν αναφερθούμε στο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει ο Κοινωνικός Λειτουργός στην οικογένεια και στον Π. ΣΤ. - νηπιαγωγείο για να εξασφαλισθεί η ομαλή ανάπτυξη αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self-Esteem) στο παιδί προσχολικής ηλικίας κρίνουμε απαραίτητο να τονίσουμε κάποια



στοιχεία που κατά τη γνώμη μας θα πρέπει να διακρίνουν τον επιστήμονα Κ. Λ. ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στο ρόλο αυτό.

Πρώτα από όλα για να μπορέσει ο Κ. Λ. να βοηθήσει αποτελεσματικά, θα πρέπει ο ίδιος σαν προσωπικότητα να λειτουργεί σε υψηλά επίπεδα Ψ. Ω. Πιο συγκεκριμένα θα πρέπει να έχει αναπτύξει επαρκώς τους τρεις παράγοντες Ψ. Ω που εξετάζουμε σε αυτή την εργασία, την αυτοεκτίμηση, την αυτοπεποίθηση και τον αυτοσεβασμό (Self - Esteem) του. Διαφορετικά δεν θα έχει τη δυνατότητα και ικανότητα να παρέμβει αποτελεσματικά. Στην περίπτωση που ο Κ. Λ. δεν έχει κατακτήσει ικανοποιητικά επίπεδα Ψ. Ω. δεν θα είναι σε θέση αφ' ενός να αντλεί ικανοποίηση και ευχαρίστηση από τον εαυτό του, αλλά και να επικοινωνεί σωστά με το περιβάλλον του (εργασιακό, προσωπικό, κοινωνικό) και αφετέρου αφού, δεν θα έχει επιτύχει την προσωπική του ολοκλήρωση δεν θα είναι σε θέση να φανεί αποτελεσματικός στη δουλειά του μέσα από τις σχέσεις που θα δημιουργήσει.

Συγκεκριμένα όσον αφορά λοιπόν το ρόλο του Κ.Λ. στον χώρο του Π. ΣΤ. - νηπιαγωγείου, μπορούμε να πούμε ότι ένα πεδίο δράσης του είναι να παρεμβαίνει ατομικά στο κάθε παιδί, μέσα από τις ομάδες δραστηριότητας (που μπορεί να σχηματίσει), ώστε να αλλάξει την συμπεριφορά του όταν διαπιστώσει ότι δεν δρα σε υψηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης - αυτοπεποίθησης - αυτοσεβασμού (Self- Esteem). Δηλ ο Κ.Λ. μέσα από την ομάδα και την άμεση επαφή του με τα παιδιά, έχει τη δυνατότητα να αλλάξει τις εμπειρίες του. Μπορεί να παρέμβει ώστε να αλλάξει τις διαπροσωπικές σχέσεις με τα άλλα παιδιά, έτσι ώστε να το κάνει να νιώσει πιο καλά με τον εαυτό του.

Έπίσης μπορεί να συνεργάζεται με τους νηπιαγωγούς και το υπόλοιπο προσωπικό του Π. ΣΤ. -νηπιαγωγείου. Δηλ. μπορεί να ενημερώνεται μέσω αυτών για τα παιδιά, τη συμπεριφορά τους, και

να συζητούν τυχόν τρόπους παρέμβασης με στόχο την αλλαγή της αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) αυτοπεποίθησης του παιδιού. Εκτός αυτού όμως πολλές φορές μπορεί να συμβουλευεί το προσωπικό και για τις μεταξύ τους σχέσεις και να προσπαθεί να εξομαλύνει τυχόν συγκρούσεις, όπου υπάρχουν.

Ένα άλλο βασικό πεδίο δράσης του Κ. Λ. είναι η παρεμβαση του για τη συνεργασία του Π.ΣΤ - νηπιαγωγείου και οικογένειας, όπου ο Κ.Λ. αποτελεί το «συνδετικό κρίκο» μεταξύ των δύο αυτών φορέων. Ο Κ. Λ. είναι αυτός που έρχεται σε επαφή με τους γονείς αφ' ενός με σκοπό να συγκεντρώνει στοιχεία για τη ζωή του παιδιού μέσα στο δικό του περιβάλλον (με τις επισκέψεις του στο σπίτι) και αφ' ετέρου να ενημερώνονται οι γονείς για τη συμπεριφορά, τις ανάγκες που αυτή η ηλικία έχει. Μπορούμε να τονίσουμε ότι η συνεργασία του Κ. Λ με την οικογένεια μπορεί να έχει σαν στόχο αρχικά να αλλάξει την αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός των γονιών με αποτέλεσμα την αλλαγή σχέσεων, επικοινωνίας με το παιδί τους ώστε να ενισχυθεί και η δική του αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμός (Self - Esteem)..

Ο στόχος του αυτός, μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την δημιουργία ομάδων γονέων με κύριο ρόλο να συμβουλευεί, να ενημερώνει, να διαπαιδαγωγεί και να ευαισθητοποιεί τους γονείς των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Βασική προϋπόθεση όλων των παραπάνω όμως είναι ο Κ. Λ. να κατέχει γνώσεις εξελικτικής ψυχολογίας, γνώσεις που αφορούν τις ανάγκες, τις ιδιαιτερότητες, τα αναπτυξιακά στάδια του παιδιού ώστε να είναι σε θέση να συμβουλέψει τους γονείς αλλά και να μπορούν να κατανοηθούν οι συμπεριφορές που αναπτύσσει το παιδί κάθε φορά με στόχο την καλύτερη ανάπτυξη και ψυχική του ισορροπία.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

### ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι βιβλιογραφική. Για την συγγραφή της χρησιμοποιήθηκε ελληνική, ξένη και ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Το πρώτο στάδιο της μελέτης περιελάμβανε την κατασκευή ενός σχεδιαγράμματος όπου βασίσθηκε η δομή της πτυχιακής, αλλά και η αναζήτηση του υλικού. Η συγκέντρωση του υλικού γύρω από το θέμα (εργασίες, μελέτες, έρευνες που ήδη έγιναν) έγινε κυρίως από βιβλιοθήκες και βιβλιοπωλεία της Πάτρας και της Αθήνας. Αφού μελετήθηκε πολύ καλά και προσεκτικά το υλικό άρχισε η συγγραφή της πτυχιακής με τη συνεργασία των δύο σπουδαστριών.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

### ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗΣ

#### 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κεφάλαιο αυτό παραθέτονται τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής αυτής μελέτης, τα οποία παρουσιάζονται με τη μορφή δύο σύντομων σκιαγραφήσεων, μια της προσωπικότητας του παιδιού που λειτουργεί σε υψηλά επίπεδα αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self Esteem) και μια της συμπεριφοράς του νηπιαγωγού που ενισχύει και προωθεί την ανάπτυξη των τριών αυτών παραμέτρων της προσωπικότητας του παιδιού με υψηλή Ψ.Ω.

#### 2. ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΠΟΥ ΦΑΝΕΡΩΝΕΙ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ - ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟ (SELF - ESTEEM).

Πρώτα σκιαγραφούμε κατά τρόπο σύντομο την συμπεριφορά του παιδιού που λειτουργεί σε υψηλά επίπεδα αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self-esteem), όπως αυτή διαγράφεται μέσα από το πρίσμα της καθημερινής δραστηριότητας του, στην οικογένεια και στον Π. ΣΤ ή το νηπιαγωγείο. Η παράθεση αυτών των στοιχείων θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε επίσης στην άλλη πλευρά της συμπεριφοράς του παιδιού που λειτουργεί σε χαμηλά επίπεδα αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (self-esteem).

Τα στοιχεία λοιπόν αυτά μπορούν να συνοψιστούν στις εξής συμπεριφορές του παιδιού:

1. Το παιδί που χαρακτηρίζεται από ενεργητικότητα, συμμετοχικότητα και συνεργατικότητα (NTINKMEΓIEP - ΜΑΚΚΑΙΗ 1980)
2. Το παιδί που δεν προσκολλάται σε άτομα του περιβάλλοντός του, άλλοι που μπορεί να δρα ανεξάρτητα (γονείς - νηπιαγωγείο φίλους κτλ.) (Τζόνσον - Τουρνά 1995).
3. Το παιδί που δεν επιδιώκει την συνεχή επιβεβαίωση από τα πρόσωπα κύρους (γονείς - νηπιαγωγούς), αλλά ενεργεί αυτόβουλα (Ηλίου, 1986).
4. Το παιδί που δεν σπεύδει να συμφωνήσει με τα πρόσωπα κύρους μόνο για να γίνει αρεστό (Ηλίου 1986).
5. Το παιδί που είναι δημοφιλές - αποδεκτό στην ομάδα των συνομηλίκων του (Πασσάκος 1992).
6. Το παιδί που καταφέρνει να αυτοελέγχεται (Πασσάκος, 1981).
7. Το παιδί που δεν φοβάται να κάνει λάθος, αλλά δοκιμάζει τις δυνατότητές του (Ηλίου, 1986).
8. Το παιδί που δεν ακολουθεί πάντα τη γνώμη και θέληση των άλλων, αλλά παίρνει πρωτοβουλίες και κάνει προτάσεις (Ηλίου, 1986).
9. Το παιδί που δεν ντρέπεται και δεν φοβάται να διεκδικεί (Ηλίου, 1986).
10. Το παιδί που χαρακτηρίζεται από περιέργεια, που αναζητά το «γιατί» και «πώς» των πραγμάτων και απαιτεί απαντήσεις στα ερωτήματά του (Ηλίου, 1986).
11. Το παιδί που δεν κάνει δική του την γνώμη των άλλων (Ηλίου, 1986).
12. Το παιδί που δεν σιωπά όταν νιώσει πως αδικείται (Ηλίου, 1986).

13. Το παιδί που επιδιώκει τη συμμετοχή του σε ομαδικές δραστηριότητες (Ηλίου, 1986).
14. Το παιδί που δεν φοβάται να εκφράσει τη γνώμη του (Ηλίου, 1986).
15. Το παιδί που καταφέρνει τις περισσότερες φορές να ολοκληρώσει την εργασία που αναλαμβάνει (χωρίς να αποσπάται εύκολα η προσοχή του (Κιτσάρας, 1991).
16. Το παιδί που είναι χαρούμενο ξένοιαστο και όχι σκυθρωπό
- ~~17.~~ Το παιδί που είναι ικανό για δημιουργία φίλων (Πασσάκος, 1992).
18. Το παιδί που είναι υπεύθυνο (Ηλίου, 1986).
19. Το παιδί που αντιδρά στην επίθεση με καλοσύνη και αγνοεί τις μειωτικές παρατηρήσεις (Ντινκμέγιερ - Μακκαΐη, 1980).

### **3. ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΥ ΠΟΥ ΕΝΙΣΧΥΕΙ ΤΗΝ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ - ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ - ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟ (Self- Esteem)**

Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να σκιαγραφήσουμε επίσης και την προσωπικότητα του νηπιαγωγού που κρίνεται ενισχυτική για την ανάπτυξη αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (self - Esteem).

Έτσι λοιπόν η αυτοπεποίθηση - αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμός (self - esteem), μπορούν να αναπτυχθούν μέσα, από τις ακόλουθες συμπεριφορές του νηπιαγωγού:

1. Όταν ο νηπιαγωγός είναι συνεργάσιμος προς τα παιδιά (Πασσάκος, 1980).
2. Όταν έχει δημοκρατική συμπεριφορά (Πασσάκος, 1980).
3. Όταν συμπεριφέρεται δίκαια και αμερόληπτα (Πασσάκος, 1980).

4. Ο νηπιαγωγός που συμπεριφέρεται ευγενικά και με σεβασμό για το παιδί (Πασσάκος, 1980).
5. Ο νηπιαγωγός που εκδηλώνει σταθερή συμπεριφορά (Πασσάκος, 1980).
6. Ο νηπιαγωγός που προσφέρει ευκαιρίες και ερεθίσματα στο παιδί να αναπτύξει την πρωτοβουλία και την προσωπικότητά του (Ηλίου, 1986).
7. Ο νηπιαγωγός που χαρακτηρίζεται από ευκαμψία και ελαστικότητα (Πασσάκος, 1980).
8. Ο νηπιαγωγός, που σέβεται τη γνώμη και θέληση του παιδιού (Ηλίου, 1986).
9. Ο νηπιαγωγός που αποδέχεται, ενισχύει και προωθεί - παροτρύνει το παιδί (Κιτσάρα, 1991).
10. Ο νηπιαγωγός που καλλιεργεί πνεύμα ομαδικότητας μέσα στο χώρο του νηπιαγωγείου - Π. ΣΤ. και προωθεί τη συμμετοχή κάθε παιδιού (Πασσάκος, 1992).
11. Ο νηπιαγωγός που δεν απορρίπτει ή επικρίνει το παιδί (Ηλίου, 1986).
12. Ο νηπιαγωγός που ενισχύει τη συνεργασία μεταξύ των παιδιών και αποθαρρύνει τον ανταγωνισμό (Κιτσαράς, 1991).

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

### 1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από τη μελέτη αυτή γίνεται κατανοητό ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου παίζουν καθοριστικό ρόλο στην μετέπειτα ζωή του. Πρωταρχικό ρόλο στην ανάπτυξη υγιούς αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) είναι οι σχέσεις που αναπτύσσει το παιδί με την μητέρα, και τα άλλα μέλη της οικογένειας καθώς και με το νηπιαγωγό και τους συνομηλίκους του (Monher, 1975, Stern, 1985, Tohnson - Τουρνά, 1995, Κιτσαράς 1991).

Μια βασική μας διαπίστωση, μέσα από τη μελέτη της βιβλιογραφίας είναι ότι όταν το παιδί δεν καταφέρνει να αναπτύξει στα πρώτα χρόνια της ζωής του ουσιαστικές σχέσεις με τα παραπάνω σημαντικά πρόσωπα, τότε στην ενήλικη ζωή του θα αντιμετωπίσει δυσκολίες στην αυτοαποδοχή του και στον αυτοσεβασμό του με συνέπεια να μην έχει το σθένος, λόγω της αβεβαιότητας για το τι αξίζει, να διεκδικεί ( Bednar & Peterson, 1995).

Επιπλέον συμπεραίνουμε ότι η αυτοεκτίμηση - αυτοπεποίθηση - αυτοσεβασμός (Self-Esteem) ενισχύονται θετικά όταν ακολουθούνται στην οικογένεια δημοκρατικοί τρόποι ανατροφής, (Ντικμεγιερ - Μακκαιν, 1980), σεβόμενοι την προσωπικότητα, τις ιδιαιτερότητες του παιδιού και τις ανάγκες του, τότε έχουμε θετική ενίσχυση των παραπάνω στοιχείων της Ψ. Ω. Αλλά θα πρέπει η αγάπη, η στοργή, η ελευθερία, η προστασία να δίνονται μέσα σε όρια στο παιδί, γιατί διαφορετικά οδηγείται στα αντίθετα αποτελέσματα (Bednar & Peterson, 1995).

Η στάση του νηπιαγωγού έχει επίσης καθοριστική σημασία για την ενίσχυση - ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης -



αυτοσεβασμού (self -esteem). Ο νηπιαγωγός με την δημοκρατική συμπεριφορά του, αποδέχεται, εκτιμά, σέβεται, προωθεί την πρωτοβουλία του παιδιού μέσα από την ομάδα ή τις διάφορες δραστηριότητες και εργασίες του νηπιαγωγείου - Π. ΣΤ. Ο νηπιαγωγός που αντιμετωπίζει κάθε παιδί εξατομικευμένα, καταφέρνει να καλλιεργήσει την αίσθηση της αυτοαξίας του παιδιού (Κιτσάρας, 1991, Πασσάκος, 1992, Φράγκος, 1992).

Συμπεραίνουμε ότι θα πρέπει να υπάρχει στενή συνεργασία μεταξύ οικογένειας - Π. ΣΤ. - νηπιαγωγείου και είναι απαραίτητο να ακολουθούν κοινές στρατηγικές ανατροφής, γιατί στην αντίθετη περίπτωση τα παιδιά οδηγούνται σε εσωτερικές συγχύσεις και συγκρούσεις (Κιτσαράς, 1991, Χουντουμάδη, 1994).

Επίσης η ομάδα των συνομηλίκων είναι πολύ σημαντικός παράγοντας για την εδραίωση αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) γιατί μέσα από την συμμετοχή του σε ομάδες ομηλίκων αντιλαμβάνεται τις δυνατότητες του, συγκρινόμενο με ίσους και αποκτά την κοινωνική και ατομική του ταυτότητα (Πασσάκος, 1992, Κιτσαράς, 1991, Παρασκευόπουλος, 1985).

Ένα ακόμα πολύ βασικό συμπέρασμα που εξάγεται από τη μελέτη του θέματος αυτού είναι πως η φοίτηση του παιδιού στον Π. ΣΤ - Νηπιαγωγείο συμβάλλει στην μετέπειτα σχολική του επιτυχία (Κιτσαράς, 1991).

Επιπλέον τα παιδιά βοηθούνται στην μελλοντική σχολική τους επιτυχία, όχι όταν θα διδαχθούν κατά τη φοίτηση τους στο νηπιαγωγείο - Π.Στ γραφή και ανάγνωση, αλλά όταν οι δύο αυτοί φορείς προσχολικής αγωγής προσανατολιστούν στην καλλιέργεια των εσωτερικών τους δυνατοτήτων (Πασσάκος, 1980).

Συμπεραίνουμε τέλος ότι ο ρόλος του Κ. Α. είναι σημαντικός στον Π. ΣΤ. και νηπιαγωγείο γιατί μπορεί να συμβάλλει θετικά στην

ανάπτυξη υγιών σχέσεων μεταξύ νηπιαγωγού-παιδιού, παιδιού-γονέων και νηπιαγωγείου - Π. ΣΤ. και οικογένειας.

## **2. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ - ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ**

Μετά από τις διαπιστώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, γίνεται προσπάθεια παράθεσης ορισμένων εισηγήσεων - προτάσεων που αφορούν την όσο δυνατόν καλύτερη ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης - αυτοεκτίμησης - αυτοσεβασμού (Self - Esteem) του παιδιού από την οικογένεια και τον Π. ΣΤ. ή το νηπιαγωγείο.

- Από το θεωρητικό μέρος διαπιστώνουμε ότι η σχέση, η επικοινωνία, η αντιμετώπιση του γονέα με προς παιδί, επηρεάζουν την αυτοπεποίθηση - αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό (Self- Esteem). Προτείνεται λοιπόν να ενημερώνονται και να διαπαιδαγωγούνται οι γονείς γύρω από τα θέματα αυτά, μέσα από σχολές (ομάδες) γονέων, που θα μπορούσαν να συσταθούν στους χώρους των Π. ΣΤ. ή νηπιαγωγείων.
- Επίσης είδαμε πως πολλοί γονείς δεν γνωρίζουν την καθοριστικότητα των πρώτων χρόνων της ζωής του παιδιού για την μετέπειτα εξέλιξή του. Προτείνεται λοιπόν οι γονείς να ευαισθητοποιούνται και να ενημερώνονται όσο το δυνατόν καλύτερα για τις ανάγκες του παιδιού κατά τα πρώτα χρόνια ώστε να τα κατανοούν καλύτερα και να αποφεύγονται λανθασμένες συμπεριφορές από καθαρή άγνοια ως αμέλεια

Προτείνουμε ακόμα να βοηθηθούν οι γονείς ώστε να κατανοήσουν την ανάγκη να φοιτήσουν τα παιδιά της έγκαιρα στον παιδικό σταθμό.

- Να κατανοηθεί η σημασία της παρακολούθησης του παιδιού στον Π. ΣΤ.- νηπιαγωγείο από την πολιτεία ώστε να μεριμνήσει και να

δημιουργήσει με κρατική μέριμνα, πολλούς κατάλληλους χώρους για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών.

- Επίσης όπως φάνηκε από το θεωρητικό μέρος οι νηπιαγωγοί και το υπόλοιπο προσωπικό των νηπιαγωγείων και Π. ΣΤ. κατέχουν εξίσου σημαντικό ρόλο, με εκείνο των γονέων. Προτείνουμε λοιπόν η εκπαίδευση τους να περιλαμβάνει πληρέστερη ενημέρωση και ευαισθητοποίηση γύρω από το παιδί και τις ανάγκες του σε αυτή την εύθραυστη ηλικία.
- Επειδή γίνεται κατανοητό πως ο ρόλος του Κ. Λ. στον Π. ΣΤ είναι σημαντικό προτείνουμε να εξειδικεύονται οι Κ. Λ. μέσω της εκπαίδευσης τους πάνω σε αυτό το θέμα, ώστε να εργάζονται αποτελεσματικότερα στον Π. ΣΤ.- νηπιαγωγείο. Ο Κ. Λ. θα μπορούσε επίσης να είναι αυτός που θα οργανώσει ομάδες και να συμβουλεύει τους γονείς στα προβλήματα που τυχόν αντιμετωπίζουν στη σχέση τους με το παιδί τους.
- Τέλος ελπίζουμε η εργασία αυτή να αποτελέσει ερέθισμα για παραπέρα μελέτη και έρευνα του τόσο σημαντικού αυτού θέματος, το οποίο θα μπορούσε να εξετασθεί από διάφορες άλλες σκοπιές, όπως για παράδειγμα να καταγραφούν συμπεριφορές του νηπιαγωγού και παιδιού μέσω της παρατήρησης στο χώρο του Π. ΣΤ.- νηπιαγωγείου που μπορούν να ενισχύουν ή όχι την αυτοεκτίμηση - αυτοσεβασμό. Ευχόμαστε να αποτελέσει η εργασία αυτή σημαντικό βοήθημα για όσους θα αποφασίσουν την παραπέρα μελέτη του θέματος.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΚΙΤΣΑΡΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, Εισαγωγή στην προσχολική παιδαγωγική, Αθήνα, 1995, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1991.
- AISAMBERTA Το παιδί από ενός έως έξη ετών, κδόσεις «arousse», Αθήνα 1957. (Μετάφραση: Μαίρη Κατσοπούλου).
- Bednar & Petterson, Self - Esteem 1995, Washington
- D. Stern, Η πρώτη σχέση: Μητέρα και βρέφος, εκδόσεις Κουτσούμπος, 1988
- Ethel - Beer. Οι εργαζόμενες μητέρες και οι παιδικοί σταθμοί, νέα βιβλιοθήκη ΦΕΞΗ, Αθήνα 1981.
- Garoly M. Ball, αυτοεκτίμηση, Δίοδος 1992
- Johnson - Τουρνά Α. Prejudice and Psychological Development. Is there a Relation ship? Unpublished doctorate Sxhool of Social work, 1990
- Johnson - Τουρνά, μέθοδοι κοινωνικής εργασίας (συνέντευξη), Πάτρα, 1995.
- Open University, Η κακοποίηση του παιδιού εκδόσεις κουτσούμπος
- Satir V. «Ανθρωπινή επικοινωνία, καλύτερες σχέσεις με τον εαυτό μας, και τους άλλους εκδόσεις «δίοδος», Αθήνα 1989.
- Virginia Satir, Πλάθοντας ανθρώπους, Κέρδος, 1989
- Αναστασία Χουντουμάδη, Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης, Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1994.
- Βασσάκος Κων/νος, θέματα ψυχολογίας και προσωπικότητας εθνικό καποδιστριακό πανεπιστήμιο Αθήνας, Αθήνα 1992

Γιώργας Δ. κοινωνική ψυχολογία «Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1990, τόμος Α & Β.

Δαράκη Πόπη - Αραβαντινού/ Χατζηκωνσταντίνου, Παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία, Εκδόσεις «Δίπτυχο», Αθήνα, 1981.

Δουδέλη Μ. ψυχική υγιεινή του παιδιού, Αθήνα, 1975, Έκδοση «Παπαζήση»

Εγκυκλοπαίδεια Λαρούς, Μπριτάνικα, Πάπυρος Αθήνα 1984 τόμος 6<sup>ος</sup>, 15<sup>ος</sup>

Κατάκη Χαρ. Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας εκδόσεις κέρδος, 1984

Κατάκη Χαρ. Το μωβ υγρό, εκδόσεις Ελληνικά γράμματα Αθήνα, 1995.

Κατσορίδου Χρ - Παπαδοπούλου, Κοινωνική Εργασία με ομάδες, εκδόσεις «Ελλην» Αθήνα 1993.

Κοκκινάκης, Οικογένεια και κοινωνική πολιτική, Περιοδικό εκλογή τεύχος 105, Απρίλιος, Μάιος, Ιούλιος 1995.

Λίζα Μίλερ, Κατανοώντας το βρέφος σας, εκδόσεις καστανιώτη, 1995.

Μαλικιωση Μ - Λοϊζου, Συμβουλευτική ψυχολογία, εκδόσεις ελληνικά γράμματα, αθήνα 1994

Μαρία Χουρδάκη, ψυχολογία της οικογένειας, εκδόσεις ελληνικά γράμματα, 1995, Αθήνα

Μπερτ Ρειμον Ριβιέ, Η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, εκδόσεις Καστανιώτη 1989.

Νασιάκου Μ, Η ψυχολογία σήμερα, Εκδόσεις «Παπαζήση», Αθήνα, 1982

ΝΤ. Βιωωικοτ, το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός κόσμος, εκδόσεις καστανιώτη, Αθήνα, 1988

Ντικμέγιερ - Μακκαϊη, σχολείο για γονείς, εκδόσεις θυμάρι, Αθήνα, 1980.

Ντραϊκωρς Ρ. & ΚΑΣΕΛ Π. «Πέτα μακριά το ραβδί σου πειθαρχία χωρίς δάκρυα, εκδόσεις θυμάρι, Αθήνα 1979.

Παιδαγωγικό συμπόσιο - προσχολική αγωγή και κατάρτιση νηπιαγωγών, Παν/μιο Θεσσαλίας, Βόλος, 23-24 Σεπτεμβρίου, Μαρία Ηλίου, Αθήνα 1986.

Παιδαγωγική ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια, Λεξικό, εκδόσεις ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1991, τόμος 2<sup>ος</sup>, 7<sup>ος</sup>

Παπάς Θ., Διδακτική Μεθοδολογίας και προσχολική πρακτική, ελληνικά γράμματα 1990, Αθήνα.

Παρασκευόπουλος Ι., Εξελικτικής ψυχολογίας Αθήνα 1985, τόμοι α' και β'

Παρασκευόπουλος Ιωάννης, εξελικτική ψυχολογία, 1985, Αθήνα, τόμος 1<sup>ος</sup> & 2<sup>ος</sup>

Πασκαλέας Λ., «Να ζεις, να αγαπάς και να μαθαίνεις», Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1988

Πασσάκος Κ., εισαγωγή στην παιδαγωγική ψυχολογία, εκδόσης Μιχαλάς, 1980 - 1981, τόμος α & β

Στέλλα Βοσνιάδου, κοινωνική ανάπτυξη, Gutenberg 1992

Τζων Μπόλμπυ, Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών, εκδόσεις καστανιώτη, 1995, Αθήνα

Τσαούσης, Δ. Η κοινωνία του ανθρώπου, Gutenberg, Αθήνα, 1991.

Τσιάντης Ι, Δεμένικα κ Λαμπίδη, Προκαταρκτικές παρατηρήσεις για

την αξιολόγηση της κλίμακας παροχής παιδικής μέριμνας της παγκόσμιας οργάνωσης υγείας σε Π.ΣΤ. Αθήνα 1988

Τσιαντής, ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας, 1991 τεύχος Α.

Φράγκου Χρ., Ψυχοπαιδαγωγική, Guteberg Αθήνα, 1984, Αθήνα

Χαραλαμποπούλου Ι. Βασ., Η ανάπτυξη της προσωπικότητας, εκδόσεις Guteberg 1987.

### ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ ΛΕΞΙΚΑ

Παιδαγωγική, ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια, λεξικό εκδόσεις: «Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1991, 1990, Τόμοι 2<sup>ος</sup>, 7<sup>ος</sup>, 4<sup>ος</sup>

Λεξικό ψυχολογικών όρων, Εκδόσεις Αθήνα

Μεγάλη σοβιετική εγκυκλοπαίδεια, εκδόσεις «Ακαδημία», Αθήνα 1978, τόμος 4<sup>ος</sup>, 24<sup>ος</sup>, 29<sup>ος</sup>

Τεγόπουλος - Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό, Εκδόσεις Αρμονία, Αθήνα 1993

Διαμαντοπούλου, «Λεξικό Βασικών εννοιών, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1984

Εγκυκλοπαίδεια Ύδρια, Εκδόσεις Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1980, Τόμος 12<sup>ος</sup>

Εγκυκλοπαίδεια «Υδρόγειο», Εκδόσεις Δομή, Αθήνα, 1988, Τόμος 11<sup>ος</sup>

Παγκόσμια εγκυκλοπαίδεια «2002» εκδόσεις Αθήνα, Τόμος 12<sup>ος</sup>

Εγκυκλοπαίδεια «Αυλός», Αθήνα τόμος 7<sup>ος</sup>

